

Eesti Kirjanike Liidu
tõlkijate sektsiooni
aastaraamat

Tõlkija hääl

2015

Tolkija hääl

Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat

Tõlkija hääl

SA Kultuurileht
Tallinn
2015

Eesti Kirjanike Liit

Teose väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Koostaja Triinu Tamm

Keel ja korrektuur Katrin Hallas

Kujundaja Jüri Kass

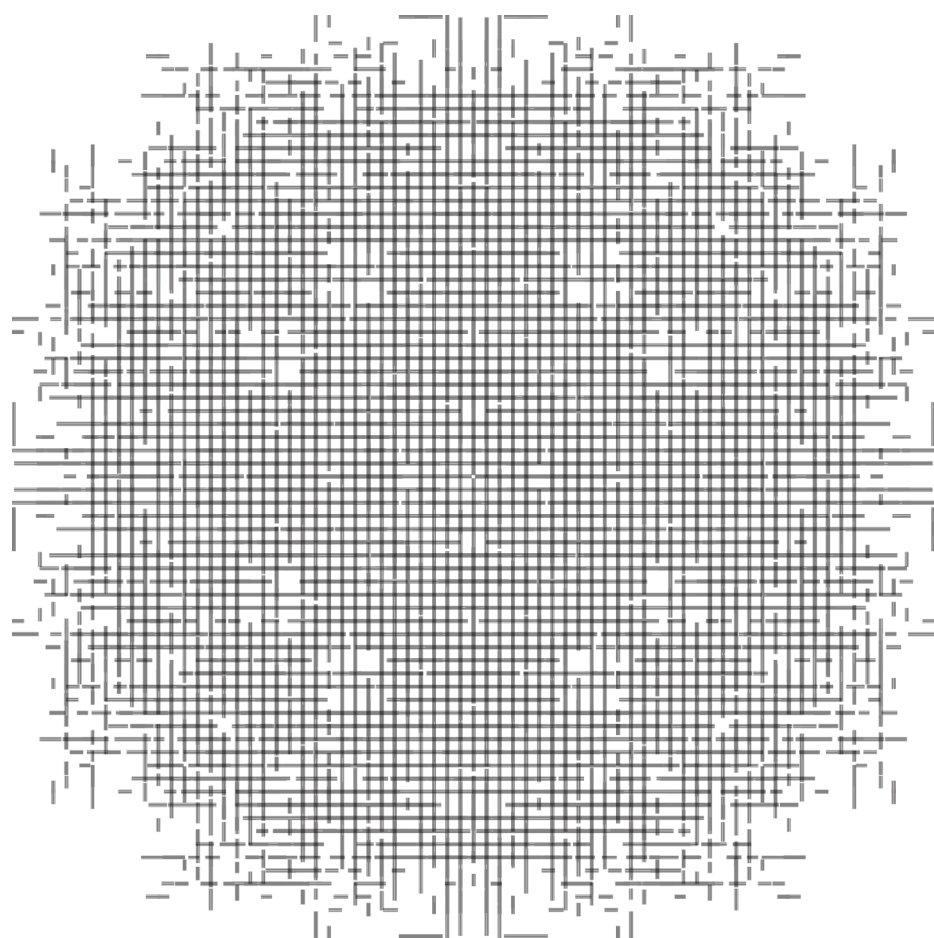
SA Kultuurileht

Voorimehe 9, Tallinn

www.kl.ee

ISSN 2346-6499

Trükitud trükikojas Pakett

SISUKORD

HERMESE MÄNGUD EHK TÕLKIMISE RÕÕM Kaia Sisask	8
SUUR KIRJANDUS SIINSAMAS LÄHEDAL Vestlusring soome kirjanduse tõlkimisest. Eva Velskeri küsimustele vastavad Kadri Jaanits, Kätlin Kaldmaa, Jan Kaus, Mihkel Mõisnik ja Piret Saluri	11
ANNA MULLE KA ÜKS AMPS Hasso Krull	27
MÄRKMEID LUULETÕLKIMISEST Paul-Eerik Rummo	35
TÕLKIDA VÄRSSI Märt Väljataga	47
TÕLKIJATEEST, MODERNISMIST JA TEATRITÕLKEST Intervjuu Jaak Rähesooga . Küsitles Ene-Reet Soovik	64
MÕTISKLUSI ÕIGUSTÕLKE VOORUSTEST JA EESTI KEELE VÕIMALUSTEST Heigo Sooman	74
PAHAL POISIL MITU NIME: STRUWWELPETER, KAHUPEA KAAREL, KOLUMATS... Piret Pääsuke	89
ATLANTIS Kristjan Haljak	103
KUUS KÜSIMUST KULTUURKAPITALI 2014. AASTA TÕLKEAUHINNA NOMINENTIDELE Vastavad Veronika Einberg, Kalle Kasemaa, Märt Läänemets, Carolina Pihelgas, Lauri Saaber, Maiga Varik . Küsitles Triinu Tamm	110

EESTI KIRJANDUSEST JA SELLE TÕLKIMISEST

Vastavad tõlkekirjanduse auhinna nominendid tõlke eest eesti keelest

võõrkeelde: **Adam Cullen, Guntars Godiņš, Jean Pascal Ollivry,**

Krisztina Lengyel Tóth, Tatjana Verhoustinskaja 132

EESTI EI OLE NII VÄIKE, ET SIIA EI MAHUKS ERINEVAID ARUSAAMU

KEELEST JA TÕLKIMISEST

Intervjuu **Jaan Kaplinskiga**. Küsitles **Heli Allik** 140

TÕLKEPÄEVIK

Anti Saar 153

KESKKOND ÄREVIL

Triinu Pakk 164

TÕLKIJA JA TEMA JUHTUM

Heli Allik 168

HERMESE MÄNGUD EHK TÕLKIMISE RÕÕM KAIA SISASK

„Tõlkija hääle” teises numbris kirjutab Mariliin Vassenin tõlkimise metafoori-dest, mille hulgas domineerivad need, mis on seotud pettumusega, kui tulemus ebaõnnestub. Kuna tõlkimisega seoses räägitakse rohkesti just pettumus-dest ja piinadest, jäi käesoleva numbri toimetajale kõrvu mu kunagine sõnavõtt tõlkimise rõõmust. Sellest ka järgnev mõttekild. Esmalt tunnistan üles oma suurima vastuvoolu kulgemise tõlkijate enamikuga. See tunnistus ei sobi kohe kuidagi sellisesse ajakirja nagu „Tõlkija hääl”, mis, nagu nimigi ütleb, on mõel- dud tõlkija päästmiseks anonüümsusest, millesse too ebaõiglaselt tõugatud on. Ma loodan mitte pälvida kolleegide pahameeletormi, kui tunnistan, et ma ei taha näha oma nime raamatu kaanel koos autori omaga. Seesama palju sarja- tud anonüümsus on minu jaoks suurim õnnistus, võib-olla üks põhjusi, miks ma tõlkimistegevust nii nauditavaks pean. Tõlkimine annab oivalise võimalu- se olla nähtamatu! Minetada oma mina ja varjuda oma nimega raamatu sellele leheküljele, mida enamasti keegi ei loe. Tõlkija kui „truu armuke”, anduv ja ennastohverdav. Ainsa huviga autoril särada lasta, viksida ta kingad ja sättida enne punasele vaibale saatmist lips otseks. Uskumatu privileeg. Ilma ironiata, sest kes meist siis ei tahaks aeg-ajalt lahustuda teises, näha maailma teiste sil- madega, teha midagi (vähemalt enda meelest) mõttekat, aga nii, et endast liiga palju jälgi maha ei jää. Ideaalne oleks muidugi üldse mitte maailma jälgi jätta. Aga see ei lähe nangunii päriselt õnneks. Niisiis võib tegelda tõlkimisega.

Et eelöeldust ei jääks muljet, nagu oleks siinkirjutaja puhul tegu isetu inime- sega, lisan kohe, et minu jaoks on tõlkimine egoistlik tegevus. Selles mõttes, et ta pole seotud mitte niivõrd vahendava missiooni kui isikliku tunnetustegevusega. Olen alati pidanud keelt, nii ema- kui võõrkeelt, eelkõige ikka tunnetus- ja alles seejärel suhtlemisvahendiks. Tõlkimise rõõm tekib just nende erinevate tunne- tuste vahel laveerimise trikkidest. Ei saa ja pole vaja – ja lausa ei tohi – neid tunnetusi omavahel täielikult katta. Kui keegi tõlgiks võõrkeelde mõne Juhan Liivi luuletuse nii, et kattumata tsooni ei tekiks, peaksin ma reedetuks midagi, mis on päriselt oma. See päriselt oma peab olema puutumatu ja jääma selleks. Just see iga keele tõlkimatu tsoon on see, milles peegeldub rahva hing, kui veidi pateetiliselt väljenduda – selle lause laenasin tegelikult Sartre’i eessõnast Kesk- Aafrika luuleantoloogiale. Me teame ju väga hästi, et eesti keeles saab kirjuta- da asju, mida teistesse keeltesse tõlkida pole võimalik. Igas keeles saab. Ja kui ma siis seisan selle tõlkimatu tsooni ees prantsuse keeles, tean ma, et olen sisse- tungija ning et loomulikult hooman ma seda tsooni võrreldes päris kõnelejaga

üksnes osaliselt. Kuid ma hooman midagi, mis teeb minust väikest viisi vandeseltslase keeleruumis, mille läve valvab kommentaar. Ma ei tunne eriti suuri süümepiinu, kui ma tõlkides aeg-ajalt – eriti nende filosoofide puhul, kelle mõte sünnibki keelest enesest – kommenteerima pean, olgugi et kommentaar viitab teatavasti tõlke luhtumisele. Kommentaar on pilguheit sellesse maailma, mis keele kõnelejale on see päris oma, jagamatu, just nimelt tõlkimatu.

Minu lemmikfilosoof Jacques Derrida (lemmik just sellepärast, et ma temast eriti aru ei saa) nimetab teksti vastupanu tõlkimisele eetika küsimuseks. Ta toetub siin populaarsele teise-temaatikale, mõttele, et teist (ka teist inimest) ei tohi kunagi endasarnaseks taandada. Emmanuel Levinas (üks mu tõlgitud filosoofidest) on selle koha pealt eriti radikaalne, just nagu polekski „minu” ja „teise” vahel mingit ühisosa. Derrida ütleb, et sel juhul me ei teaski teisest mitte midagi, teine jääks täiesti väljapoole meie tajusid ja intellekti. Kuid teise nägemise vastu iseenda kaudu on veendunult temagi. Kas see teise teisesus peaks põhjustama frustratsiooni? Nende tõlkimatuste ees seisame me ju igas muuski valdkonnas kogu aeg, alates nendingust, et maailm ei ole kirjeldatav. Mõtlen igal aastal, kui taas Tallinna ülikooli tudengitega Camus’ „Sisyphose müüti” loeme, et kas Camus, kelle jaoks absurd sündis inimese meeletu mõistmisiha ja maailma vaikimise vahelisest vastuolust, olnuks õnnelikum, kui maailma mõte talle ära oleks seletatud. Oleks ta selle seletusega rahul olnud? Meid käivitavaks jõuks on ju teatavasti iha kättesaamatu järele. Tõlkimine on samuti iha – mõnel tõlkijal tähendab see püüdu ideaalse, Paabeli-eelse keele poole, teisel, mõnel minusugusel, iha tunnetada maailma just teise kaudu, ja seda teist omaga klapitades, osaliselt kattes, avastada uusi maailmu.

Asi, mis mulle masenduse asemel rõõmu teeb, on seega tõlkimise paradoks. Paradoks, mis seisneb selles, et ma usun end saavat autoriks, keda ma tõlgin – saamata temaks kunagi. Tõlkija ei ole üksnes läve ületaja kahe kultuuri vahel, vaid ka „mina” ja „teise” vahel. Ikkagi Hermes rohkem kui Hieronymus. Mulle on see tõlkijate jumal olnud alati tunduvalt sümpaatsem tõlkijate kaitsepühakust. Viimast kujutlen sama raskepärasena kui paksude müüridega klooster, kuhu suletuna ta puldi taga seisab ja päevade kaupa poolhämäruses filosoofiliselt heebrea, kreeka ja ladina mõistevasteid vaeb. Küllap on Hieronymus veendunud, et ta vahendab Jumala sõna ning et sellega kaasneb kohustus jõuda absoluutselt „õige” tulemuseni. Hermes seevastu on mängur, õhuline oma tiivulistest sandaalides. Hermes/Mercurius on elavhõbe, lääne astroloogias planeet, mille mõju seostatakse avatud ja avara mõtlemisega, ideederrickuse ja intelligentsusega. Antiikmütoloogias vahendas muidugi Hermeski jumalate ja inimeste maailma, aga millegipärast tundub mulle, et kui ta mõne endale usaldatud sõnumiga ka veidi manipuleeris, andsid jumalad talle selle

andeks. Sest jumalatele endile polnud see teguviis kaugeltki võõras ja huumorimeelt paistis neil samuti jätkuvat. Kõige selle tõttu ongi tõlkimine minu jaoks Hermese mäng: õhuline ja kerge, piire ületav, paindlik, kohati manipuleeriv ja kaugel pretensioonist vahendada püha tõde. Sümpatiseerin seega kõiki selle ilma trikstereid ja šamaane, neid, kes panevad proovile iseenda ja erinevate maailmade piire. Nendes eksperimentides on muidugi parem mitte libastuda – areenile tiritakse ikka ainult halb tõlkija. See tõdemus innustab püüdlema heade tõlkijate ridadesse. Head tõlkijad võivad rahuga ja täies anonüümsuses edasi oma tunnetuslikke eksperimente harrastada. Mida paremat saab üks amet veel pakkuda?

SUUR KIRJANDUS SIINSAMAS LÄHEDAL

Soome kirjandusest, keelest ja kultuurist, selle kaugusest ja lähedusest rääkisid tõlkijad KADRI JAANITS, KÄTLIN KALDMAA, JAN KAUS, MIHKEL MÕISNIK ja PIRET SALURI. Küsimusi esitas EVA VELSKER

Küsin alustuseks: kuidas meil soome kirjanduse tõlkimisega lood on? Milline soome kirjanduse pilt eesti keeles üldse paistab?

Jan Kaus: Mina ei ole soome kirjanduse spetsialist, ma ei ole ühegi kirjanduse spetsialist, aga kui ma püüan vaadata üldisemalt, siis võrreldes teiste lähinaabrite, näiteks läti või leedu kirjanduse esindatusega eesti keeles, on soome kirjanduse olukord lausa hiilgav.

Kadri Jaanits: Eks kõik olenebki sellest, millega võrrelda. Ma just mõtlesin sama asja, et võrreldes lätlaste ja leedukatega on ju soomlastel jalg täiesti ukse vahel. Aga ikka võiks tõlkida rohkem, sest soome kirjandusest oleks võtta palju. Minul näiteks on südamel olnud noortekirjandus. Kohe tuleb meelde Seita Vuorela, kes nüüd paraku hiljaaegu meie hulgast lahkus. Tema noorteraamatuid olen ma juba mõnda aega üritanud kirjastajatele pakkuda, aga siia maani ei ole veel õnneks läinud.

Jan Kaus: Seda enam, et Eesti enda noortekirjandus on üsna hõre.

Kätlin Kaldmaa: Mina arvan, et ajalooliselt vaadates on soome ilukirjanduse, ajalookirjanduse ja ka aimekirjanduse alal Eesti väga heas olukorras, meil on ikka väga palju tõlgitud. Alati saab öelda, et rohkem tahaks, aga üldpildina vaadates on meil üsna korralik ülevaade nii vanemast soome kirjandusest kui ka uuemast. Mina isiklikult tunnen võib-olla natukene puudust neist naisterahvastest, kes on meeletult head ja keda ei ole veel jõutud eesti keelde tõlkida. Noortekirjanduse osas võiks Soomest muidugi kohe kõvasti juurde võtta. Salla Simukka, keda Kadri on tõlkinud, on suurepärase näide.

Mihkel Mõisnik: Siin saab ainult kaasa noogutada. Kirjastuse poolt vaadates ilmub soome kirjandust ka mingisugusest missioonitundest, ilmub palju rohkem, kui seda tegelikult ostetakse. Paraku. Siin me saame muidugi teha kumarduse FILI-le¹, sest äärmiselt suur osa sellest soome kirjandusest, mis ilmub, lihtsalt ei ilmuks, kui seda ei toetataks.

Piret Saluri: Minu arvates on täiesti loomulik, et soome kirjandust antakse meil välja suhteliselt palju. Ta on siiski meile nii lähedal, ta ei ole sarnane, aga eesti

.....
¹ Finnish Literature Exchange, Soome kirjanduse teabekeskus, tutvustab soome kirjandust välismaal, toetab tõlkimist ja avaldamist.

ja soome kirjandus ja kultuur on justkui põimunult arenenud ja kujunenud. Ja minu sügav kummardus kirjastajatele, kes ikka võtavad soome kirjandust ja kes mitte alati ei vaata müüginumbreid. Sest minu meelest neid müüginumbreid ei saa vaadata üksiku raamatu kaupa. See on ikkagi tervik. Aga kirjastus peab ellu jääma, ma tean seda.

Kätlin Kaldmaa: Kirjastus vaatabki tegelikult tervikut.

Piret Saluri: Ja vaatabki tervikut, korralikud, suuremad, austusväärsed kirjas- tused vaatavad tervikut. Kirjastaja on meie leivapuu ja sõber. Ja sellega tuleb meil arvestada. Sisuliselt ei peaks tõlkija üldse müügi peale mõtlema, kui ta midagi pakkuma läheb. Aga jumal näeb, et me mõtleme. Ikka, et kas läheb ja kas loetakse. Mina küll mõtlen.

Kadri Jaanits: Jah, tõlkija ju teab, et kirjastus mõtleb selle peale, siis järelikult peab ise ka mõtlema.

Piret Saluri: Südametunnistus ka ei luba justkui teisiti. FILI kohta veel – ma olen viimase kümne-viieteistkümne aasta jooksul teinud ühe raamatu, mil- le puhul ma teadsin, et FILI tuge ei tule. See oli Juhani Salokandle kirjutatud Jaan Krossi monograafia. See on ikka rohkem meie asi. Aga muidu ei ole ma küll läinud ühtegi raamatut pakkuma, kui ma ei ole kindel, et tuleb FILI tugi. See tugi on läinud väiksemaks, aga ta on olemas. Ja kui ta ei tule esimese korra- ga, siis ta tuleb järgmise korraga. Soome keeles öeldakse: *kirjojen kustantaminen on kaupallinen toiminta*. Ja kirjastajad lihtsalt peavad omadega välja tulema.

Mihkel Mõisnik: Siin on see punkt ka veel, et juba jutuks võetud läti ja leedu kirjandusega võrreldes on kompetents Soome puhul palju suurem. Soome kee- le kõnelejate arv Eestis väheneb, kuigi eestlased usinasti Soomes tööl käivad – või vähemasti kahaneb nende inimeste arv, kes on suutelised soome keeles lugema. Aga kirjastuseäri paistab olevat selline vanemate inimeste äri, seal on veel inimesi, kes mäletavad. Ja me suudame lugeda soome kirjandust ja lehti ja leida need õiged raamatud üles. Pole vist palju neid, kes läti kirjandusega kursis on, Leedust rääkimata. Ja niisamuti on lugejaskonnaga, kuidagi on Läti meist võrratult kaugemal kui Soome. Läti kirjandust võib välja anda küll, aga ikka märksa kasinama eduga kui soome kirjandust. Eriti kui see on selline ilus, kaunis kirjandus, mida tasuks välja anda.

Paistabki, et Soomest Eestisse jõuab raamatuid rohkem kui vastupidi, seda suuresti tänu FILI toetusele.

Kätlin Kaldmaa: Eriti lasteraamatuid.

Piret Saluri: Kultuurkapital toetab Traducta alt eesti keelest tõlkeid vägagi kor- ralikult, isegi tõhusamalt kui FILI.

Kätlin Kaldmaa: Aga lasteraamatutele on meil keeruline trükitoetust saada.

Kadri Jaanits: Eesti poolt pole ka sellist võrgustikku, mitte ainult rahalise poole pealt, vaid muudki toetamist, nagu on FILL.

Kätlin Kaldmaa: Tegelikult on kirjastajatel ja Eesti kirjanduse teabekeskusel ja minul, kes ma tegelen lastekirjandusega, väga tihe suhe.

Piret Saluri: Mina olen pärit sellest eelmisest ajast või alustasin selles eelmises ajas, kus ei olnud niisugust ametlikku taset – või oli teisel tasemel, millega me rahul ei olnud –, ja ma olen harjunud sellega, et väga palju aetakse asju ka isiklikul pinnal, sõprade abiga, ja see jätkub tänini. Nii et meil on – Jan, sa tead ju – ikka nii, et lähed ja istud ja räägid, ja see toimib ka kirjastuste vahel. Jah, meie teabekeskus on võib-olla rohkem suundunud läände kui Soome, sest Soomega on kuidagi kergem niikuinii. Aga ma ei saa öelda, et seda võrgustikku ei ole.

Mihkel Mõisnik: Ma ei tea, kuidas kirjanike poolt see võrgustik on, kirjastuste otsast ma ütleksin küll, et meil ja mitte ainult meil, vaid ka teistel kirjastustel on kontaktid kõigi vähegi mõeldavate Soome kirjastustega. Ja info liigub vastastikku väga hästi. Me loeme ju lehti ka ja meil on otsekohe teada, kellele kirjutada, kui midagi huvi pakub.

Piret Saluri: Jah, seda muret ei ole, et info ei liiguks. Ma mõtlen, pisar silmas, aja peale, kui ma alustasin. Midagi ei olnud, eks ole.

Mihkel Mõisnik: Jah, kogu kirjanduse ja kirjastamise maailm on muutunud võrratult kiiremaks, see ei puuduta mitte ainult soome keelt, vaid teisi ka. Kirjastused ostavad raamatuid veel enne, kui need ilmuvad. See, et keegi on kirjutanud raamatu ja see on kuskile kirjastusse jõudnud, on kindla peale kiiresti ka siinpool teada. Kogu kirjastamismaailm on liikunud kõvasti rohkem käsikirjade poole.

Seega on soome kirjanduse tõlkimisega lood päris hästi, ilmub palju raamatuid. Mis on siis eriti hästi, mis on need eriti head asjad, mille ilmumise üle võiks rõõmu tunda?

Jan Kaus: Piret mainis Juhani Salokandle raamatut Jaan Krossist. See on üks väga huvitav tasand – soomlaste kirjutatud raamatud eestlastest või Eesti ajaloost.

Mihkel Mõisnik: Ja neid on ju palju.

Jan Kaus: See on üks tänuväärne kiht.

Piret Saluri: Ja kirjanduslood, monograafiad, ajalood, Zetterbergid ja muud naganii. Ma võin öelda, see ei olegi saladus, et Salokannel kirjutab järgmist monograafiat, ja see on Tammsaarest.

Mihkel Mõisnik: Selles mõttes on soomlased, soome estofiilid erakordselt

tublid. Ma mäletan, et kui me esitlesime Seppo Zetterbergi „Eesti ajalugu”, siis Juhan Kreem vabandas mu ees tükk aega kõigi eesti ajaloolaste nimel, et nemad sellega hakkama pole saanud. Aga näed, siin ta nüüd on ja pole üldse paha.

Piret Saluri: Ja ei olegi paha. Ja Zetterbergi „Kultuurisillad ja revolutsioonitulel”, mille Tänapäev välja andis, see on ju täitsa tõhus raamat. Ta kindlasti ei müü teil väga hästi, ma kardan.

Kätlin Kaldmaa: Soomes on ka võimalused lihtsalt niivõrd palju paremad kui meil siin. Inimestel üldse on kirjutamiseks paremad võimalused ja eriti veel selliseks pikaajalist uurimistööd nõudvaks kirjutamiseks, seal on abirahad ja kõik muu, ei anna üldse Eestiga võrreldagi. See on tegelikult üks põhjusi, miks Soome kirjandus on nii kõrval tasemel, nagu ta on.

Piret Saluri: Jah, aga ma tahan öelda, et see on natuke absurdne, et Jaan Krossi monograafia on tehtud seal, ja nüüd tuleb Tammsaare. Tammsaare tuleb natuke õhem ja kergem, mõeldud laiemale lugejaskonnale. Kusjuures meil on juba kokkulepe, et see ilmub ka eesti keeles.

Jan Kaus: Kindlasti tõstaksin esile Pireti Waltari-tõlked, nii „Sinuhe” kui ka „Inimkonna vaenlased”, kui vaadata viimaseid aastaid. Ja muidugi soomerootsi kirjandus, mis on soome kirjanduse loomulik osa. Meil on ikkagi eestivene kirjandusega selline küsimus, et see ei taha ikka veel hästi sobituda, tundub nagu oma ning ei tundu ka. Soomes pole see enam ammu mingi küsimus. Minu üks lemmikkirjanikke üldse on Kjell Westö, tema romaan „Kus kõndisime kunagi” sai 2006. aastal Finlandia auhinna. See on ju Soome suurim kirjandusauhind. Ja seetõttu mulle meeldib ka Tõnis Arnoveri töö Kjell Westö vahendamisel. Esimene asi, mida ma tahaksin tõlkida soome kirjandusest, oleks Kjell Westö. Aga kuna ma rootsi keelt ei oska, siis on see üks minu ees kinni. Ja Soome vanemate meeskirjanike pihtimuslikud, isiklikud lood – mulle tundub, et neis on mingi Põhjamaade kirjanduse fluidum. Nagu Antti Hyry „Ait”, mis on ka Pireti tõlgitud, või siis Asta Põldmäe tõlgitud Veikko Huovise „Poja surm”.

Piret Saluri: Need on väga võimsad raamatud, eks ole.

Jan Kaus: Need on üsna õhukesed, aga väga sugestiivsed. Seal kõneleb mingi ingmarbergmanlik vaim, mis mulle väga meeldib. Ja luulest jällegi soomerootslane Claes Andersson, tema valikkogu „Külm on, tuli lahti”, mis ilmus 2006, Mati Sirkeli tõlgitud. See on minu jaoks üks väga oluline raamat.

Kätlin Kaldmaa: Mina ütleks Tikkased kohe siia otsa. Märta Tikkanen eriti.

Piret Saluri: Sõbrad, Bo Carpelan!

Kätlin Kaldmaa: Bo Carpelan ka muidugi! Minule isiklikult on Märta Tikkanen olnud äärmiselt oluline, ja Leena Krohni raamatud (tema küll ei ole soomerootslane, vaid juba soomlane), need on keerulised ja väga kirjanduslikud. Ja tahaksin tõsta esile ka Kadri Jaanitsat tänapäevase kirjanduse tõlkijana, sest

see, mida tema on viimaste aastatega teinud, see on selline suur amps. Noortekirjandusest Lumikki-sari, Salla Simukka Lumikki-triloogia. Ja Katja Kettu „Ämmaemand“, mis on võrratu soome keeles ja võrratu eesti keeles. See on Kadriil äärmiselt tugev tõlge.

Kadri Jaanits: Aitäh. Kettul ilmub sügisel uus raamat ja Koolibri tahab seda tõlkida ka, aga sellest ei oska ma veel täpsemalt midagi öelda. Aga kui veel soomerootsi juurde tagasi tulla, siis minul on väga hea meel, et ilmus Tuula Karjalaise Tove Janssoni elulugu. Tove Janssonist ei saa kuidagi mööda minna. Ja tema novellikogu „Sõnumid“ ilmus ju ka eelmisel aastal.

Kätlin Kaldmaa: Rohkem võiks olla Tove Janssoni täiskasvanuteromaane. Need on väikesed raamatud, aga suur kirjandus.

Mida võiks soome kirjandusest leida eripärast? Midagi, mida Eestis ei ole?

Kätlin Kaldmaa: Kui otsida midagi eripärast, mida eesti kirjanduses ei ole, siis Soomes on ääretult tugev naiste kirjutatud kirjandus. Ääretult tugev. Nii luules kui veel eriti proosas. Suure haamriga panevad, noored tüdrukud tulevad ja teevad puhta töö.

Kadri Jaanits: Nagu seesama Katja Kettu.

Kätlin Kaldmaa: Ja juba tulevad järgmised: Maria Peura, Leena Parkkinen, Essi Kumm. Johanna Sinisalo ei ole üldse veel tõlgitud, tema küll ei ole enam nii noor.

Kadri Jaanits: Ja Rosa Liksomit on ju ka vähe tõlgitud.

Jan Kaus: Täiesti hämmastav on mastaapsete romaanide rohkus. Kui me vaatame paari viimase aasta eesti kirjandust, siis paistab silma romaanide vähesus. Minu arvates eelmine aasta oli Eestis selgelt novellikirjanduse aasta. Kui aga lähed Akateemilisse raamatupoodi, siis...

Piret Saluri: Jah, eks ole, nutt tuleb peale.

Jan Kaus: Üks viimaseid asju, mis ma sealt ostsin, oli Anni Kytömäki romaan „Kultarinta“. See oli, kui ma nüüd ei eksi, oma kuussada lehekülge. Ja näiteks Asko Sahlberg, kes on mulle alati väga meeldinud, tumemeelne eksistentialist, temal ilmus 2013. aastal ajalooline romaan „Herodes“, see on ligi seitsesada lehekülge. Noor Kytömäki, kaheksakümnendal aastal sündinud, kirjutas romaani, mis haarab kolm põlvkonda, uurib 20. sajandi alguse ajalugu. See on üks asi, mis soome noorte kirjanike juures hämmastab. Ma ise tõlkisin just Tommi Kinnuse raamatu „Nelja tee rist“, debüütromaan, aga ajaloolise ja psühholoogilise tundlikkuse tõeline sümbioos. Mingit kummalist varaküpsust leiab sealt. Tundub, et tegemist on tendentsiga, ja mitte ainult üksikute sähvatustega. Eestlase pilgule.

Piret Saluri: Ei, sul on õigus. Waltari kohta võiks öelda veel, et on täiesti loomulik, et Waltari on eesti keelde tulnud ja on aeg olnud teda ka uuesti tõlkida. Ta on ju siiski nende klassik, aga ta on ka niisugune kirjandus, mis tuleb lugejale vastu, teda ei ole raske lugeda. Ainestik on küll keeruline, aga see huvitab inimesi. Varrakuga on mõeldud praegu, et me anname välja kõik Waltari suured ajaloolised romaanid, kui vähegi jõudu on. On vaja teha veel „Noor Johannes“, mida ei ole üldse tõlgitud, see ilmus pärast autori surma. Ja siis on vaja uuesti tõlkida „Tanssi yli hautojen“, praegu on olemas ainult väliseesti tõlge ja see ei kõlba. Ja veel üks väga oluline kirjanik on Olavi Paavolainen, kelle ma olen ka kuidagi isiklikuks asjaks võtnud. Et see on kohustus. Ja ma olen Paavolaist tõlkinud, kolmas tema raamat ilmub varsti. Ilmselt on soomlastel siiski mingi meist tugevam traditsioon ajalookujutuses. Mulle tundub nii. Neil on ajalookujutus, ajalookäsitus – ilukirjanduses, ma rõhutan – kuidagi laiema pinnaga ja neil on rohkem jalg maas. Waltari on neil maailmaklassik, see on kõigile teada, aga nad on hakanud kirjutama, ja väga hästi, ka oma lähiajaloost.

Kadri Jaanits: Ja kirjutavad väga noored autorid.

Piret Saluri: Ma mäletan oma elamust, kui ma lugesin Tuomas Kyrö raamatut „Liitto“. Ma kirjutasin sellest isegi Loomingusse, sest ma olin kuidagi jahmunud, et nii on. Ja niisama jahmunud olin „Nelja tee risti“ puhul. Et noor kooliõpetaja võtab ja kirjutab niisugustest asjadest.

Jan Kaus: Kes on pealegi pärit väga konservatiivsest Põhja-Soomest, kus ajalugu on justkui seisma jäänud. Ta peab seda olustikku hästi tundma.

Piret Saluri: Jah, just nimelt. Aga see peab sul ka ikka väga hinge minema, et suudaks niimoodi kirjutada. Sageli on neil peategelaseks mõni ajalooline isik: Riikka Pelol on Tsvetajeva, Laila Hirvisaaril on Katariina ja ka Mannerheim. Ja kuidagi see sobib neile, see vaevab neid, nad tahavad sellest kirjutada. Ja tulemus on ikka väga hea.

Mihkel Möisnik: Eestis tahaks näha seda noort kirjanikku, kes julgeks kirjutada näiteks sellest, millest räägib Jenni Linturi „Malmi, 1917“. Tilluke raamat, tohutult ekspressiivne. Mäss ja värk ja kõik. Siin oli ju suhteliselt sarnane lugu. Kes võtaks sellest kirjutada praegu Eestis?

Piret Saluri: Ja Heidi Kõngäse „Dora, Dora“, seal on järsku Speer – tegevus toimub jällegi Lapimaal.

Mihkel Möisnik: Või Jenni Linturi „Isänmaan tähden“, kirjutab sellest, kuidas soome poisid tegid Saksa sõjaväega Euroopale tiiru peale.

Kätlin Kaldmaa: Aga neil on oma suguvõsa ja sidemed, meil on see auk, mille sees me vahepeal olime. Näiteks mina ei tea peaaegu mitte midagi oma perekonnast enne seitsmekümnendat aastat. Sellised asjad lõhuvad meeletult ära, minu vanaema näiteks ei rääkinud mitte midagi. Sest et ta ei julgenud midagi

rääkida. Ja kõik on niimoodi läbi lõigatud, see on väga keeruline, mina ei oskaks kirjutada niisugustest asjadest.

Jan Kaus: Aga kirjanik saab kasutada ka kujutlusvõimet.

Kätlin Kaldmaa: Jah, aga sa pead kuskilt mingisuguse tunde saama.

Kadri Jaanits: Kuskilt peab see ärgitus tulema.

Piret Saluri: Soomlased ka ei julgenud kohe alustada, nagu ma lugenud olen. Oli võõras või liiga raske see asi neile, nooremad kirjanikud ei teadnud ise ka. Aga siis läks protsess käima. „Dora” autor, Heidi Kõngäs kirjutab praegu romaani Hertta Kuusisest, niisugusest kriitilisest persoonist nende ajaloos. Ja kuna ta on andekas kirjanik, siis kindlasti tuleb sellest midagi. Antti Tuuri on muidugi klassik, Eestis antakse välja tema „Ikitie”, sest sellest tehakse ka film. „Ikitie” kirjeldab, kuidas Lapua-liikumise ajal küüditati – Soome küüditamine oli selline, et inimesed võeti kodust kinni, viidi Vene piiri peale ja öeldi: minge! Te olete kommunistid (kuigi nad ei olnud), minge uut elu ehitama! Aga Sirpa Kähkönen kirjutab ka sellest, kuidas 20.–30. aastatel Soome kommunistid või pahempoolsed või lihtsalt naiivsed inimesed kolisid Venemaale, läksid sinna uut elu, paradiisi, õnne ehitama. Muidugi said nad hukka ja neil läks kõik väga halvasti.

Jan Kaus: Kõngäse „Dora, Dora” on hea näide ajaloolise ja psühholoogilise kirjutusviisi õnnestunud sümbioosist. Ta kasutab ajaloolist materjali, aga loob samas väga nüansirikkad tegelaskujud. Speerist ei räägita mitte kõrvalpilguga, vaid räägitakse Speeri seest, Speer ise räägib.

Piret Saluri: Ta poeb hinge uskumatul moel.

Jan Kaus: Aga mind kirjanikuna on mõjutanud üks soome kirjanduse ilming. See, mida soomlased ise nimetavad proosaluuleks ja mille esimene laine oli 50.–60. aastatel. Mind isiklikult mõjutas aga just see nullindate laine, sest kui hakkasin tihedamalt Soomes käima, siis tutvusin paljude nullindate väljapaistvate proosaluuletajatega. Näiteks nagu Saila Susiluoto või Sanna Karlström. Mõnest neist said lausa mu sõbrad. Timo Lappalainen on selles mõttes huvitav tüüp, et ta on andnud välja ainult paar raamatut, ta on täiesti marginaalne kuju, aga tema looming on mind küll väga palju aidanud end proosaluules leida. Ma arvan, et selles, et ma olen hakanud niivõrd tõsiselt miniatuure kirjutama, on soome kirjanduse mõju selgelt tajutav.

Piret Saluri: Aga kuulge, üks asi on minu meelest veel rääkimata, see on üks minu viimase aja suuri avastusi. Ma olen täielik turakas krimkade asjus, mitte et ma olen peps, vaid ma olen neid miskipärast väga vähe lugenud. Lugesin hiljuti Kati Hiekkapelto krimkat „Suojattomat”, mis sai Soome Krimikirjanduse seltsi auhinna, „Aasta juhtlõng”. Meie Indrek Harglale anti seltsi tunnustus-kiri. Soome krimikirjandus on praegu tõusul, kusjuures see hakkab lähenema

ikka väga tõsiseltvõetavale kirjandusele. Nad ei tee lihtsalt nii, et on mõrv ja verd ja laipu kõik kohad täis, vaid sinna põimitakse sisse muud teemad ja ühiskonda, soomlastel on praegu sisserrändajate, immigrantide teema. Ja osavalt ja täiesti andekalt on siis selle krimikirjanduses vältimatu mõrva kõrval, mida politsei uurib ega saa millestki aru, muu ainek. Ma tahan öelda, et see on väga sisukas kirjandus.

Jan Kaus: Ma arvan, et see on osa suuremast *nordic noir*'ist.

Piret Saluri: Aga nad on osanud sellega kaasa minna.

Kätlin Kaldmaa: No see on ka raha. Tõlkimine ja raha.

Mihkel Mõisnik: Seda küll, sellepärast et Rootsi ja Norra läksid ees. Eriti Rootsi, ja seda õnnestub maailmas müüa.

Kätlin Kaldmaa: See on kõige müüdüdum tõlkekirjandus.

Piret Saluri: Sõbrad, aga oskama peab ka.

Jan Kaus: Eks see oskus ongi seal taga. Ja see, et kriminaalset süžeed seostatakse parasjagu teravate ja sotsiaalsete probleemidega.

Piret Saluri: Meie oleme ju soome krimikirjandust suhteliselt vähe tõlkinud. Jätame Waltari Palmud kõrvale, vene ajal oli Joensuu „Harjunpää ja politseiniku poeg” ja nüüd on minu meelest antud välja Reijo Mäki ja rohkem mina ei tea.

Jan Kaus: On muidugi raamatuid, milles on olemas kriminaalne element. Minu esimene romaanitõlge, Jari Tervo „Minu suguvõsa lugu”, on mingis mõttes ka krimka paroodia.

Kätlin Kaldmaa: Aga kui kirjutamise kunsti poolt vaadata, siis väga suur hulk soome kirjanikest on dramaturgi väljaõppega. Sofi Oksanen, Maria Peura, Leena Parkkinen. Seda eriala õpetatakse lausa mitmes koolis. Kui ma tõlgin Siri Kolu lasteraamatuid, siis ma näen neid skeeme seal sees, kuidas tal on konksud välja pandud, et lugejal oleks kogu aeg huvitav, et ta tahaks kogu aeg edasi lugeda. Need kaks asja kokku on kindlasti üks põhjustest, miks soome kirjandus tervikuna on praegu nii tugev.

Piret Saluri: Nende kirjastustes töötavaid toimetajaid peab ikka kohe tõsiselt austama, niipalju kui mina olen seda protsessi aastakümnete jooksul seestpoolt näinud. Seal on niimoodi, et võetakse ja vaadatakse ja tehakse raamat. Ürgandekuse tunneb kogunud kirjastaja ära. Ja siis tehakse sellest raamat, ega Sofi Oksanen ei ole päris üks kirjutanud, nagu sa, Jan, väga hästi tead. Aga seal on ka teistega niimoodi. Te muidugi teate seda lugu, kuidas Laila Hirvisaarist kirjanik tehti?

Räägi ikka, kõik lugejad ju ei tea seda.

Piret Saluri: Ta on võib-olla Soome kõige rohkem avaldatud kirjanik, kes kirju-

tab ka niisugust proosat, mis ehk ei ole niinimetatud kõrge kirjandus – aga see vahe hakkab tänapäeval ära kaduma. Laila Hietamies, ehk siis Hirvisaari, kirjutab ajaloolistest isikutest, nagu näiteks Katariina, aga ka kadunud Karjalast ja Põhja-Soomest, Karjalast eriti. Ja üks raamat on „Pihkva kellad”, kus ta käib ka Eestis. Mõnikümmend aastat tagasi läks ta Otava kirjastusse, kaasas turukott, sõitis rongiga Lappeenrannast kohale, ja mees jäi tänavale ootama, et kahekesi ikka ei kõlba, et üksi viisakam minna. Ütles, et temal on kokku lepitud Hannu Mäkeläga (Hannu Mäkelä oli siis algupärase kirjanduse osakonna juhataja). *Vahtimestari*, uksehoidja, kes on seal tõeline isand, laskis Lailal turukotiga kolmandale korrusele sõita, et seal on Hannu Mäkelä, minge siis, kui on kokku lepitud – ilmselt kontrollis enne järele ka, kas sellist tädi üldse lasta. Laila sõitis siis kolmandale korrusele ja pörkas kokku ühe väga mõjuka välimusega härraga. Aga kuna see ei olnud kindlalt Hannu Mäkelä, siis ta läks edasi ja koputas Mäkelä uksele. Sai sisse, pani turukoti laua peale, temal on siin romaani käsikiri. Hannu Mäkelä katkus mõttes juukseid, sest neid käib kirjastuses iga jumala päev. Kas teil ei käi?

Mihkel Mõisnik: Mõni võtab naise kaasa, paneb ukse juurde istuma ka.

Piret Saluri: No Laila jättis mehe õue. Hannu Mäkelä ütleb, et pool aastat ja me võtame ühendust, eks peab ju viisakas olema. Et saaks tädist lahti. Jah, väga tore, härra Mäkelä, ja kirjutage mulle või helistage, ja Laila läks värisevate jalgadega minema. Natukese aja pärast tuli Mäkelä töötuppa Paavo Haavikko, kes oli tol ajal Otava peatoimetaja. „Mis sul siin on?” – „Tõi üks tädi käsikirja, niisukese pinu.” Haavikko võttis esimese lehe, lappas natuke, vaatas viimast lehte, pealkirjaks oli pandud „Potkupuomi”. Ja Paavo Haavikko ütles Hannu Mäkeläle: „Hakka kohe pihta. Me anname selle sügisel välja. Me müüme seda seitseteist tuhat.” Kuulmatu arv täiesti, tollal eriti. „Ja selle raamatu pealkirjaks saab „Pärnade linn”. Täpselt nii läks. Ma tahan öelda, et andekas inimene tunneb andeka inimese ära. Ja see raamat kirjutati läbi muidugi. Aga ürganne oli seal pinus olemas. Ja mees, kellega Laila oli koridoris kokku põrganud, oligi Paavo Haavikko.

Mihkel Mõisnik: Aga selleks peab kirjanikul tahtmine ka olema. Käsikirjadega, mis meile romaanivõistlusele saadetakse või lihtsalt pakutakse, on rusikareegel, et mida vähem kirjutanud inimene, seda rohkem on ta kindel, et mis mõttes toimetada. See on ju valmis. Mis see tähendab, et mul on siin üleliigne tegelane? Mina tegin selle tegelase, jätke nüüd järgi. Aga kui toob käsikirja keegi siit kirjanike majast, siis temale saab küll öelda, et see tegelane ei lähe mitte ja siia tuleks üks peatükk juurde kirjutada. Ja võib-olla on asi ka selles, et Soome on suurem ja konkurents on seetõttu ka mõnevõrra tihedam. Et äkki seal on ka kirjanik natuke alandlikum. Ja kirjandus tervikuna võidab sellest.

Kätlin Kaldmaa: Üks romaan käib Soomes kirjastustoimetaja käest läbi vähemalt kolm-neli korda, enne kui sellest lõpuks raamat saab. See on kahe inimese pidev koostöö. Maria Peura on kirjutanud raamatu „Antaumuksella kesken-eräinen”, selles ta räägib oma teise romaani kirjutamise loo. Sealt tuleb see kõik väga hästi välja, ma tahaksin selle eesti keelde tõlkida, et inimesed loeksid ja saaksid teada, kuidas asjad käivad.

Piret Saluri: Juhani Salokannel kirjutas väga tõsiseltvõetava raamatu Otava kirjastuse asutanud Reenpääde klannist, kuidas nad juba kakssada aastat raamatuid teevad. See on ääretult huvitav teos sellest, kuidas toimub kirjutamine, kuidas toimub kirjaniku tegemine. Ja kuivõrd suure armastusega seda tehakse, austusega kirjaniku vastu, ja kuidas kõik selle kirjastuse juhtlauseid ja põhitõed on seesugused, et meil on, jah, kaubanduslik tegevus, aga me ei anna välja kaupa, vaid raamatuid.

Mis on aga soome keelest tõlkimisel keeruline? Meie omavahel oleme sellest palju rääkinud, aga need, kellele soome keel ei ole nii tuttav, võib-olla mõtlevadki, et lähedase sugulaskeelega on asi lihtsam.

Jan Kaus: Eks raskused tulevadki esmapilgul väikestest erinevustest, mida peab lihtsalt märkama. Ja ma ei mõtle siin mingeid kohtunalju („kohtu” tähendab soome keeles „üsk”), et sarnased sõnad tähendavad eri asju, vaid keelestruktuuri. Näiteks kasutavad soomlased enneminevikku palju sagedamini kui meie. Või otsekõnes pöörduakse teise inimese poole ainsuse kolmandas pöördes, mis eesti keeles oleks ebaloomulik. On keelelisi väljendeid, mille suhtes pead alati olema ettevaatlik ja mõtlema. Näiteks selline sõna nagu *kai*. See võib eri kontekstides tähendada eri asju, sellest tuleb teadlik olla. Ma mäletan, kui ma inglise keelest tõlkijatega vestlesin, siis nad ütlesid, et kõige rohkem kasutavad nad sõnaraamatut selliste väga lihtsate tegusõnade puhul, millele järgnevad täiendid, need võivad tähendada eri asju: *go on* ja *go off* ja nii edasi. Aga ka soome keeles on lihtsaid sõnu, mille puhul igaks juhuks on alati vaja läbi mõelda, milline variant sellesse konteksti sobib. Seesama *kai* võib tähendada *vist*, *võib-olla* või *ega ometi*. Aga see on iga keelega nii. Soome keel ei erine selles mõttes keerukuselt. Seal võib-olla on tõesti mõned sõnad, mis kõlavad sarnaselt eesti keelega, ja sellevõrra on nähtamatuid karisid rohkem.

Kätlin Kaldmaa: Eks need on algaja tõlkija karid, sõnad, mis kõlavad umbes samamoodi ja näevad umbes samamoodi välja. Või siis reksioon ja mis käänat kasutada. Millega minul isiklikult on probleeme olnud ja mida ma ikka küsima pean, on piirkondlikud kõneerinevused.

Jan Kaus: Siin tuleb see viie miljoni ja ühe miljoni vahe sisse, soome keeles on

registreid palju rohkem. Näiteks Jari Tervo raamatus „Minu suguvõsa lugu“ on palju Helsingi slängi, millel puudub hea eestikeelne vaste.

Mihkel Möisnik: Kui räägib juhuslikult mõni noor inimene või kui ta on näiteks maalt, siis ei olegi asi nii hull. Aga kui räägib – ütlen oma kogemusest – seitsmekümneaastane juuksur, naisterahvas Helsingist... räägib niimoodi, et ilmvoimatu on tõlkida, sest eesti keeles selline kiht üldse puudub. Pole olemas. Ei ole olnudki. Võib-olla kunagi oli, aga meie eluajal ei ole olnud.

Piret Saluri: Ma ütlen vahele ühe näite. Me kõik teame, et tuleb olla tähelepanelik sõnaga *huvittaa*. *Huvipuisto* on lõbustuspark, *huvittaa* teeb nalja ja nii edasi. Aga kui me läheme sõjaeelsesesse aega, siis võib *huvittaa* tähendada ka sedasama mis eesti keeles.

Kätlin Kaldmaa: Praegugi on piirkondi, kus nii räägitakse ja kust tulnud inimesed kasutavadki seda niimoodi.

Piret Saluri: Ma tahangi öelda, et see on vanem kihistus. Ja sa pead vaatama, kumb see siis nüüd on. Ja kui sa seda kasutad, siis sa sellega juba annad mingi stiilivärvingu.

Kadri Jaanits: Aga mõni asi on ju tegelikult ikka lihtsam ka kui näiteks inglise keelest tõlkides. Mitte muidugi alati, aga tihtipeale saab ikkagi hakata lausega otsast pihta ja minna lõpuni, ei pea alustama lõpust.

Kätlin Kaldmaa: Jaa, sa ei pea lauset niimoodi ringi tõstma, nagu inglise keelest tõlkides teinekord tuleb tõsta, seda küll.

Kadri Jaanits: Kuigi ega see lause nüüd samasugune ka ei ole, eriti kui tulevad mängu lauselühendid ja kõrvallaused. Näiteks hakkad oma tõlget üle lugema – isegi mitte niivõrd ilukirjanduse kui aimekirjanduse puhul – ja vaatad, et on väga palju kõrvallauseid, mis järjest algavad sõnaga *mis*. Eesti keeles saab selle tihtipeale tõsta kuskile vahele ja kasutada omadussõnu ja määrsõnu, mida soomlased nii väga ei tee.

Piret Saluri: Ütleksingi, et tegelikult on meie keeled väga erinevad. Struktuurilt, kasutuselt, ja selle näilise sarnasusega – mina olen panetunud, olen ammu ära unustanud, et meie keeled on sarnased –, sellega võib ikka väga alt minna. Ma olen teile töötubades rääkinud, et mina näen kõige rohkem altminekuid kesksõnadega. Minu näide on ikka see lause: *kui Arno isaga koolimajja jõudis, olid tunnid juba alanud*. Kui mõelda, kuidas see oleks soome keeles, siis saaks: *Arnon isänsä kanssa koululle päästyään oppitunnit olivat jo alkaneet*, ja kui me siis tõlgime otse tagasi, nagu tihtipeale juhtub, siis tuleb: *Arno isaga kooli juurde jõudes olid tunnid juba alanud*. Ühesõnaga, eesti keel peab kasutama rohkem kõrvallauset ja rohkem teistmoodi määrust. Me võime muidu autorile liiga teha.

Ehkki mõnikord, eriti aimekirjanduses, võib tekst jätta erineva mulje selle tõttu, et soome keeles on palju amatüvesid ja eesti keeles kasutatakse võõrsõnu. Kas seegi võib olla probleem, et tekst mõjub soome keeles omakeelsemana kui eesti keeles?

Kadri Jaanits: Võib tekkida küll kiusatus hakata ka tõlkides võõrsõnu vältima.

Piret Saluri: Aga ei ole mõtet. Mina ausalt öeldes ei väldi neid mitte alati ka ilukirjanduses. Sest meie keel on niisugune. Milleks vältida?

Kas mingeid karisid võib peituda ka kultuuri ja ajaloo näilises sarnasuses?

Jan Kaus: Meil pole sellist kodusõja kogemust nagu Soomes 1918. aasta talvel, kus „punaste” ja „valgete” soomlaste vahel läks lahti vennatapusõda. Meie vennatapusõda toimus võõrvõimude risttuultes. Samuti see, et neil puudub – ma räägin lähiajaloost – pikk võõrvõimu all olemise kogemus.

Piret Saluri: See viiskümmend aastat on neil puudu jah. Ja üks asi on veel, mida nad vahetevahel meenutavad: nemad ei ole kunagi olnud pärisorjad ja nad ei ole mõisatallis peksta saanud.

Jan Kaus: See erinevus võib ilmned ka ilukirjanduses. Ma seisin sellega vastamisi, kui ma Sofi Oksase „Puhastust” tõlkisin. See on raamat Eesti lähiajaloost, aga oli näha, et selle on kirjutanud Soome kultuuriruumis üles kasvanud inimene. Seal on üks näide, mida ma alati toon: autor kasutas väljendit *seltsimees Aliide*. Kui soomlane seda loeb, siis ei valmista see talle mingisuguseid probleeme. Tema jaoks on oluline signaal *seltsimees*, ta saab aru, millises kontekstis asi toimub. Siis ma kirjutasin autorile, ja ma ei hakanud vaidlema selle üle, kas panna *seltsimees* või *kodanik*, kuna tegu oli ülekuulamisega, aga et vähemalt perekonnanime on vaja. Siin ilmses konkreetselt kultuurilise tausta erinevus ja sellistest erinevustest tuleb lihtsalt teadlik olla. Seetõttu oligi „Puhastust” keeruline tõlkida, et tekst oli paradoksaalne: see püüdis kirjeldada olukorda autentselt, detailideni täpne olla, aga samas ta lõi ikkagi mudelit.

Kui on olemas palju head kirjandust, siis on vaja ka palju häid tõlkijaid. Kuidas õigupoolest teist on saanud soome kirjanduse tõlkijad?

Kätlin Kaldmaa: Kogemata.

Kogemata. Kuidas see siis juhtus?

Kätlin Kaldmaa: See tuli millalgi üheksakümnendatel ja algas soome luulelainest – kui kirjanikud hakkasid siin käima ja mina hakkasin neid tõlkima

ja... Minu elu esimene ja ainuke soome keele eksam oli selline, et õhtul istusin Tallinnas elanud sõbrannaga maha, võtsime Waltari raamatu ette, pidime seal tõlkima mingi peatüki, ja siis tema hakkas mulle õpetama soome keelt. Ja hommikul kella viieks jõudsimme niikaugemale, et mina hakkasin talle tõlkima. Ja siis ma läksin eksamile. Aga tõlkimine tuli ikkagi hulk aega hiljem. Kümme aastat pärast seda, kui see kõik niimoodi vaikselt pihta oli hakanud. Kõige rohkem olengi tõlkinud luuleasju, nii see on ajapikku tulnud. Praegu ma siiski proovin rohkem kirjutada ja vähem tõlkida.

Mihkel Möisnik: Kus ta ikka saab, juhuslikult, juhtub. Ma olen Tallinnas kasvanud, aga elu on näidanud, et need inimesed, kes vaatasid Soome televisiooni, aga sinna juurde soome keeles raamatut lugema ei hakanud, need selle keelega tiitritest arusaamisest kaugemale ei jõudnudki. Meie sõpradega avastasime aga varakult, et soome keeles on palju huvitavaid põnevusraamatuid. Ja siis kuidagi tulid need teised raamatud tagantjärele, nii ma selle keele selgeks sain. Ma olen tegelikult tõlkinud soome keelest ainult ühte autorit, Juha Vuorist, ehkki olen selle ühegi autoriga ilmselt üks suhteliselt viljakatest soome keelest tõlkijatest, olen tema raamatuid tõlkinud kaheksa tükki.

Kätlin Kaldmaa: Ja need on ühed loetumad.

Mihkel Möisnik: Jah, ta on kindlasti üks loetumaid soome kirjanikke, aga tegemist on tunnustamata kirjanikuga, sest Soome kirjanike liit ei pea teda siia maani kirjanikuks. Ta on vist kaks korda sinna saatnud kirja, et tahaks liitu astuda, aga tulutult, Soome kirjanike liit on võtnud nõuks, et tema ei ole kirjanik. Samas ta teeb nüüd Sofi Oksasega tihedalt koostööd, annavad koos raamatuid välja. Kaks kõige müüdumad soome kirjanikku Soomes ja ka välismaal. Ja vaat üks neist on kirjanik ja teine justkui ei ole.

Jan Kaus: Mina tegelikult tunnen praegu, et minu suhe tõlkimisse on muutunud kuidagi problemaatiliseks. Ma ei pea ennast ennekõike tõlkijaks, pole kunagi pidanud. Olen hakanud mõtlema, et suhtun tõlkimisse valesti. Seda iseendale teadvustamata. Ma olen võtnud tõlkimist kui raskeid õppusi, umbes nii, et raske õppustel ehk tõlkides ning kerge lahingus, omaenda ilukirjandust luues. Võib-olla minu jaoks on tõlkimine olnud liiga palju vahend ja liiga vähe eesmärk.

Kätlin Kaldmaa: See on ju kirjanikule ääretult oluline, et näed, kuidas teised oma asju üles ehitavad.

Jan Kaus: Seda muidugi, aga ühesõnaga... mõni arvustaja on ka näinud mõningate minu tõlgitud autorite mõju minu enda loomingus. Mida ma ise ei ole osanud teadvustada, kuigi ma ei välista seda võimalust. Mingisugusel teadvustamatul tasandil on mõju kindlasti olemas. Jari Tervolt olen ma kindlasti õppinud, Tervolt on väga selge hoiak keele ökonoomsuse suhtes. Ma arvan, et

mind on väga palju mõjutanud mõte, et romaani kirjutades peab keel olema ökonoomne ja novellilik. Tervol endal oli näide, et kui ta loeb kusagilt raamatust lauset, et *Ulkona myrskyi lumipyry* (Väljas möllas lumetuisk), siis tema ütleks lihtsalt *Pyrytti* (Tuiskas). Kus siis ikka mujal tuiskab kui väljas, toas ei saa tuisata. Kui on selge, et aknad ei ole katki. Aga olen ka tajunud, et näiteks Tommi Kinnust tõlkides hakkas mind häirima, kuidas ma vaatan seda mitte kui tõlget, vaid kui mõne oma sõbra või kolleegi käsikirja. Hakkasin lisaks vahendamisele ka hindama, kippudes kohati ümber hindama.

Kadri kogemus on jällegi hoopis teistsugune.

Kadri Jaanits: Ma olen siis ainuke, kes on ülikoolis soome keelt õppinud ja kes teadis, et ta tahab saada tõlkijaks. Teadsin juba keskkoolis, et tahan minna keelt ja kirjandust õppima ja siis ma läksin Tartusse. Valisin peaaineks soome keele, sest see tundus arusaadavam ja ei pidanud nii palju grammatikat õppima kui ungari keelega. Ma olin küll Põhja-Eestist pärit, aga meil ei olnud kodus tükk aega televiisorit ja siis ei olnud soome plokki, ja ega ma soome televisiooni väga palju ei jõudnudki vaadata. Nii et pidin ikkagi hakkama soome keelt õppima. Ja nii teisel-kolmandal aastal ma tegin seminaritööks tõlkevõrdluse, Rosa Liksoni „Yhden yön pysäkki“, eesti keeles „Ühe öö ekstaas“, Anu Merila tõlgitud. Siis juhendaja Valve-Liivi Kingissepp ütles, et oi, teil on selle asja peale silma, te võiksitegi hakata tõlkimisega tegelema. Ja mina leidsin, et see on hea mõte. Ega ma siis muidugi kohe raamatute tõlkimiseni ei jõudnud, tõlkisin tasapisi tarbetekste, siis õppisin vahepeal Soomes. Ja pärast ülikooli lõpetamist hakkasin tasapisi tüütama ka kirjastusi kirjakestega, et tore oleks teile midagi tõlkida. Ja selgus, et tegelikult ongi soome keelest tõlkijaid vaja, neid ei ole üldse nii palju, kui ma arvasin. Niimoodi ta on läinud ja ma olen väga õnnelik selle üle, mulle meeldib väga, et ma saan tegeleda keelega ja kõigega, mis selle ümber on, kultuuriga, ja et ma ei pea ise lugusid välja mõtlema.

Piret Saluri: Just, just. Rida ees, meil on rida ees.

Kätlin Kaldmaa: Selles mõttes on küll tõlkimine kirjutamisest lihtsam.

Piret Saluri: Mitte lihtsam, aga kuidagi nagu kindlam on, et rida on ees.

Piret, sina oled kindlasti pidanud endast väga palju juba rääkima, aga ehk tahaksid siiski veel midagi öelda, lühidalt?

Piret Saluri: Ega ma väga ei armasta endast rääkida jah, aga võrdsuse põhimõttel – tegelikult on niimoodi, et mina olen küll õppinud soome keelt. Aga tõlkima hakkasin sellepärast, et kunagi enne 80ndaid käis eesti kirjanike

delegatsioon Soomes, mina kõndisin kaasas, võeti miskipärast, ma ei tea. Käisime kirjastustes ja kingiti raamatuid, ja virna otsas oli Hannu Mäkelä „Härä Huu”. Ja mina ohkasin – aga see oli natuke ka seltskondlik ohkamine –, et küll on kahju, et ma nii halvasti soome keelt oskan, muidu tõlgiksin. Ma olen eesti filoloog, loomulikult olin ma soome keele eksamid teinud, aga me teame, mis need eksamid on, eks, tühi-tähi. Ja üks Otava kirjastuse töötaja, kellest on saanud mulle hiljem eluaegne lahinguõde, vaatas mulle otsa ja ütles: „Ah et ei oska või? Aga miks sa ei õpi?” Siis ma läksin koju tagasi, see virn oli kaasas, ja õppisin täiskasvanud peast uuesti läbi kogu grammatika, minu usk on, et ilma grammatikata ei saa. Ja siis vaatasin telekat, aga juba teadlikult niimoodi, et kirjutasin sõnu välja ja vaatasin kõrgemat ja madalamat taset ja lugesin, lugesin nagu hull. Sest ma tahtsin tõlkida. Vahepeal tuli küll üksteist aastat riigitööd vahele, aga kui see läbi sai, tõstsin Hannu Mäkelä „Meistri” lauale ja tõlkisin edasi.

Viimase küsimusega tahaksin algusesse tagasi jõuda. Me rääkisime sellest, mis on tehtud – aga mis on meil olulist puudu? Mida peaks kindlasti soome kirjandusest tõlkima ja mida te tahaksite tõlkida?

Piret Saluri: Paavo Haavikko. Paavo Haavikko, keda tõlgib praegu Saarikoski selts.

Jan Kaus: Elo Viiding tahab, et mina selle asja üle võtaksin.

Piret Saluri: Peadki võtma. Siin ei ole teist võimalust. Haavikko tuleb ära teha, autoriõigused on juba olemas. Haavikkol on ka väga peent ja valitud proosat. Niisugust, mis ei ole väga arvuka publiku proosa, aga tõeline kirjanduse kunst ja mõttekunst, just nimelt mõttekunst ka. Ma haun veel natuke, võib-olla kui teie teete luule, siis ma pusiksin natuke proosaga. Haavikko peaks eesti keeles kindlasti olema.

Kadri Jaanits: Mul on isegi raske öelda, mul on läinud viimasel ajal kuidagi nii hästi, et kogu aeg on kirjastused midagi pakkunud, ma ei olegi jõudnud ise väga otsida, et mida ma tahaksin kangesti tõlkida. Võib-olla ainukesena on mul südame peal needsamad Seitä Vuorela raamatud, mida ma juba alguses mainisin. Kolm noorteraamatut „Viima”, „Usva” ja „Karikko”, neid ma küll hea meelega tõlgiksin.

Mihkel Mõisnik: Mind on huvitanud seesama ajaloolise romaani traditsioon, mis neil on olemas ja meil peaaegu täiesti ära kadunud. Ja olemata ise kuidagi väga ajaloo huviline või ajaloo sõber, selline ajalooline fiktsioon meeldib mulle. Ise tõlkida – mul on õnneks selline positsioon kirjastajana, et kui see ühe kirjaniku hääletoruks olemise töö ära lõpeb, siis mul on võimalik ise valida. Ehkki

pakun, et Vuorinen kirjutab veel palju raamatuid. Sest lugejad on juba hakanud teda tõsiselt võtma, vast jõuavad ametkonnad ka kunagi järele.

Kätlin Kaldmaa: Mina juba enne ütlesin: Johanna Sinisalo võiks eesti keeles olemas olla. Tal on erinevaid raamatuid, on, mille vahel valida. Essi Kummu on üks selline Oulu kirjanik, kelles on tugevat ürgset jõudu ja väge ja seksuaalsust, ja Maria Peura on ka, keda hirmsasti tahaks eesti keelde saada. Rohkem praegu ei ütle.

ANNA VEEL ÜKS AMPS!

Possibilism ja determinism

HASSO KRULL

1

Kooli ajal oli jäätiseputka otse üle tee, kohe nurga peal raudteejaama vastas. Kui vahetunnis õue lasti, jooksi me kohe sinna ja võtsime sappa, käratsev jõnglasteparv ümber väikese sinise kioski, kus tavaliselt müüdi ainult vahvlijäätist, aga mõnikord ka pruuni glasuuriga Eskimot. Kõik muidugi ei jõudnud kohale samal ajal. Kui esimesed jäätisesööjad kooli poole kõndima hakkasid, tormasid neile vastu hilinejad, ja julgemad jõmpsikad kisendasid juba eemalt: „Anna ampsu! Anna ampsu!” Olukord oli keeruline. Ampsu andmine käis heade kommete juurde, aga kui olid seisma jäänud ja ühele ampsu andnud, kogunes su ümber hulgem himulisi, kes kõik nurusid üksteise võidu: „Anna ampsu! Anna ampsu! Kade oled või?” Kui järele andsid, sai jäätis kiiresti otsa ja tuligi tagasi sappa minna. Kes aga järele ei andnud, ega see rahulikult jäätist süüa ei saanud, sest nurujate summ muutus aina kiuslikumaks. Siis tuli kähku kõrvale põigata ja eemale joosta. Mõnikord õnnestus nii jälitajad maha raputada, mõnikord kukkus aga jäätis rüseluse käigus maha, sellest oli hiljem rõõmu ainult sipelgatele. Kõige lõbusam oligi nendel, kellel jäätiseraha ei olnud, nemad jõudsid kõige rohkem ampsu küsida ja sõid mõnikord nii palju jäätist, et tõmbusid näost siniseks. Sellepärast vahetunni ajal jäätist ostma minna ei tohtinudki. Ometi ei hoolinud keelust keegi. „Anna veel üks amps! Anna veel üks amps!” hõiguti koolimaja akende all, ükski õpetaja välja ei tulnud ja mul on tunne, et neid ampse jagatakse tänapäevani.

2

Igal tõlkijal on alati oma tõlketooria, kas ta seda ise tunnistab või ei. See tõlketooria on enamasti peidus tema tõlgetes, harva püüab ta seda sõnastada ja veel harvemini süsteemselt kirja panna. Päris haruldane on see, et keegi püüaks süstematiseerida kõiki neid teooriaid, luua üldisemat mudelit, kuhu erinevate tõlkijate vaatepunktid võiksid paigutada, nii et nende erinevused selgemini välja tuleksid.

Arvan, et tõlkija suhet oma töösse saab alati määrata pikal teljel, mille üht otspunkti ma nimetan determinismiks, teist aga possibilismiks. Need mõisted on filosoofilise taustaga. Determinism tähendab lühidalt öeldes arusaama, et kõik olukorrad ja sündmused on määratud varasemate olukordade ja sündmuste kaudu, s.t neil on minevikus põhjused, millest piisab nende ilmumiseks.

Tõlkimise puhul seisneb determinism usus, et tõlge on tekst, mille olemasolu on täielikult tingitud ühe teise, minevikus kirjutatud teksti omadustest, s.t tal on minevikus põhjus (võiks isegi öelda „põhjustekst”), mille tundmine selektab kõiki tema iseärasusi. Determinismi tõsisem vorm viib tavaliselt vaba tahte eitamiseni, ja tõlketeoorias tähendab see, et eitatakse tõlke iseseisvust: tõlkel justkui polekski oma reljeefi, oma sügavusi ja kõrgusi, oma peensusi ega isikupära, sest deterministi silmis on need vaid defektid, mis häirivad puhta põhjusteksti ilmumist tagajärje kaudu. Deterministlik tõlkeideaal oleks veatu masintõlge, milles põhjustekstist midagi kaduma ei lähe ja midagi uut ka juurde ei tule – tõlge oleks justkui originaali koopia, mis on valmistatud teisest materjalist, otsekui plastist ilutaim või kunstlik parukas.

Possibilism on vähem tuntud mõiste, mille võttis kasutusele norra filosoof Arne Næss. Ta selgitab seda mõistet oma raamatus „Elu filosoofia”. Kuna kõik järeldused on põhimõtteliselt ebakindlad, pole meil vähematki tagatist, et tulevik meenutaks minevikku – vastupidi, tulevik on täiesti avatud. Teatav konservatiivsus on loomulik, seetõttu usub ka possibilist, et gravitatsioon toimib homme samamoodi nagu täna ja taldrikud kukuvad köögis põrandale, mitte lakke – ometi teab ta, et üksnes kujutlusvõime seab elu muutlikkusele piirid. Kuigi me oleme veendunud, et ei näe praegu und, peame possibilistidena arvestama ka võimalust, et kõik meie ümber toimub unes. See tingib teatava pluralismi, mida Arne Næss selgitab näitega oma alpinistikogemusest. Kunagi Püreeneedes üksi ronides laskus ta kolmekümnemeetrise kõiega alla järsakust, kus sai poolel teel peatuda laiemal kaljurahnul; järsaku sügavus oli umbes viiskümmend meetrit. Kaljurahnule jõudes aga avastas ta, et all on palju sügavam järsak, mille põhja tema kõis ei küüni, ja tagasi üles ronida enam ei saanud. Alpinist oli lõksus, ees ootas aeglane hääbumine nälga ja jannu. Siiski märkas ta mõne aja pärast paremat kätt üht ülespoole viivat kaljupragu. Oletades küll, et piki pragu liikudes kukub ta tõenäoliselt alla, hakkas Arne Næss siiski ronima. Peagi pragu kadus, aga sealsamas oli veel üks pragu, mis kulges vasakule. Nii õnnestuski Arne Næssil imekombel pääseda.

Siit tuletabki Arne Næss idee, et pole mõtet võimalusi piirata. *Alt kan skje når som helst – kõik võib juhtuda millal tahes*, kui tõlkida see lause sõnasõnaliselt. Just siin aga algabki possibilistlik tõlketeooria. Deterministlik tung sunnib meid uskuma, et üks tõlge ongi kõige täpsem ja õigem, sest ta näib kõige selgemalt vastavat ühe norrakeelse lause ülesehitusele. Rohkem tõlkeid pole vaja, need tekitaksid ainult segadust ja reedaksid, et tõlge võib oleneda tõlkija vabast tahtest ja mitte üksnes põhjusteksti omadustest. Possibilism soovib leida, et sama lauset saaks kindlasti ka hoopis teistmoodi tõlkida, ja mõnikord võib seda vajagi minna, sest *alati võib kõike juhtuda*. Kui rõhk langeb sõnadele

alati ja *juhtuda*, mis asuvad lause alguses ja lõpus, ilmub Arne Næss'i vormelisse märksa rohkem juhuslikkust ja määramatust: seda toetab ka osalus *kõike*, mis ei mõju nii paratamatuna nagu täisalus *kõik*.

Muidugi ei ammendu tõlkimise võimalused kahe versiooniga. Tõlget võib varieerida nii ja teisiti, olenevalt tõlkija taotlusest, loovusest ja isikupärast; variatsioonid võib jaotada kolme suurde rühma. Esimest nimetaksin (a) ran-geks tõlkeks, mis püüab alal hoida sõnasõnalist vastavust ja rahuldab pedantlikku pilku, aga ei sobi kokku loomuliku, eesti keelele ainuomase väljendusviisiga. Teine on (b) paindlik tõlge, mis annab voolava stiili ja soosib hoogsat, tihedat, selge ülesehitusega lauset. Kolmas on (c) määramatu ehk kõnelähedane tõlge, mis loob humoorika efekti ja osutab ootamatutele võimalustele, mida igapäevane keelekasutus meile pakub. Toon siin rea näiteid, mis annavad neile rühmadele käegakatsutava sisu:

(a)

- kõik võib juhtuda millal tahes
- kõik võib juhtuda ükskõik millal
- ükskõik millal võib juhtuda kõik

(b)

- alati võib kõike juhtuda
- alati võib juhtuda kõike
- kõike võib alati juhtuda

(c)

- juhtub ikka
- ikka juhtub

Kõigis neis rühmades võib leiduda ka (x) halvaloomulisi versioone, mis on küll keeleliselt võimalikud, aga juhivad tähelepanu mõnele modaalsusele, mis on selles kontekstis liigne või eksitav ja mõjub seetõttu kohmakalt. Muidugi ei ole need versioonid halvad igas kontekstis, sest võib hõlpsasti kujutleda tekste (kahekõnesid, vestlusi), kuhu need tõepoolest sobivad:

(xa)

- millal iganes võib juhtuda mis tahes
- ükskõik millal võib mida iganes juhtuda

(xb)

- kõike juhtuda võib alati
- alati võib juhtuda kõik

(xc)

- ikka juhtub vahel
- küll juba juhtub

Siiski pole ka sellega kõik võimalused ammendunud. Sageli saab samast lausest veel teha (z) poeetilise, sõnamängulise tõlke, mis läheb julgelt oma teed ja mida enam niisama lihtsalt tagasi tõlkida ei saaks, sest siis kaoks ära tema ainulaadne keeleomane võlu:

(z)

- juhtumine juhtub juhtumisi

Ja siingi võib veel kujutleda ka halvaloomulist valikut:

(xz)

- juhtub kuidas juhtub

Kõik need võimalused kuuluvad mõistagi possibilistliku tõlke universumisse. Possibilism on paratamatult pluralistlik, tõlkimisvõimaluste paljusus peab siin viima ka tõlgete rohkuseni, ja me ei saa kunagi väita, et üks tõlge oleks lõplik ja definitiivne. Samas ei mõjuta possibilism otseselt tõlkija valikuid, sest paindliku tõlke kõrval võib alati olla ka range või määramatu tõlge, rääkimata poeetilisest tõlkest. Ehk nagu selgitab Arne Næss: „Mulle tundub, et kõike võib juhtuda, võimaluste piiramiseks pole põhjust. Aga ma ei arva, et piiride puudumine mu otsuseid tegelikult mõjutaks. Võimalikke lahendusi on lihtsalt liiga palju, et õigustada kindlaid muutusi minu harjumustes.”² Determinismi kohta vist sedasama öelda ei saaks: kui tõlkija usub, et ainult üks tõlge saab olla täpne ja lõplik, hakkab ta märkamatuvalt välistama valikuid, mis muudaksid keele voolavamaks, stiili mänglevamaks ja tõlke isikupärasemaks. Kuid kas täielik determinism on võimalik? Kas ma saaksin oma jäätisega mööda hiilida kõiki-dest nurjatest, kes aina manguvad: „Anna veel üks amps”?

.....
² Arne Næss, *Life's Philosophy: Reason and Feeling in a Deeper World*. University of Georgia Press, 2008, lk 6.

1998. aasta sügisel sõitsin koos viie luuletajaga Saksamaale, et valmistada ette kakskeelset antoloogiat, mille pidi välja andma kirjastus *die horen*. Elasime nädal aega Edenkobenis, väikeses Rheinland-Pfalzi linnas. Kolm päeva tegeleti seal ainult tõlkimisega: saksa luuletajatele oli jagatud hulk reaalseid tõlkeid, mille järgi hakati looma luuletuste saksakeelseid versioone. Eesti luuletajad uitasid päev läbi Edenkobeni kunstnikemaja suures aias, keset laugeid viinamäenõlvu; aeg-ajalt lähenes neile keegi, käes märkmik või paberileht, siis tuli istuda puu varjus ja jagada selgitusi mõne luulerea või keeleliste üksikasjade kohta, mis tõlkijat huvitasid.

Mulle tundus, nagu oleksin sattunud luuletõlke paradiisiaeda. Kuigi ma ise tõlkida ei saanud, oli tekstidesse süüvimine ja detailide täpsustamine äärmiselt nauditav. Hakkasin omaenda luuletustest korruga avastama nüansse, mille olemasolu olin varem ainult ebamääraselt aimanud; tihti oli tegemist eesti keele hämmastavate omadustega, mis olid varem tundunud täiesti tavalised. Alguses olin üllatunud, kui selgus, et mõnda lihtsat lauset või väljendit ei saagi saksa keelde puutumatumtult üle kanda: mind ehmatas, kui saksa luuletaja ütles kindlalt „ei“ ja asendas minu fraasi hoopis teistsuguse mõttekäiguga, mis vahel paistis mulle ebamugavalt robustne. Vähehaaval hakkasin siiski aru saama, kuidas tõlkijad peenemate nõksudega tasakaalustasid seda, mida saksa keelde otse tõlkida ei saanud – vahel püüti neid nippe mulle ka seletada, kuigi kõigest keelelistest virvendustest ma siiski aru ei saanud. Ometi hakkas mulle koitma, kuidas minu tekstide pinnalt võib tekkida hoopis teine poeetiline maailm, kahtlemata minu omaga sugulane, aga täiesti uute näojoontega. Uued tekstid liikusid teistsuguses keeleroumis, kus elas teistsugune traditsioon, kehtisid teised tavad ja mustrid: kõik varjundid muutusid, mõni kujund tõusis ootamatult kontrastsena esile, mõni luuletus aga hakkas vihjama asjadele, millele ma polnud kunagi mõelnud. Pikkamööda hakkas see mulle järjest rohkem meeldima, ma ei nõudnud enam pealetükkivalt üksikute elementide kopeerimist, vaid ootasin, milliseid uusi lahendusi tõlkijad välja pakuvad. Sellest ootusest sai omamoodi distsipliin.

Muidugi ei lähenenud kõik tõlkijad tekstidele ühtemoodi. Mõnele meeldis teha täpsustusi, esitada üksikasjalikke küsimusi algupärandi stiili kohta; mõned peatusid pikalt üksikutel värssidel, mis olid neile meeldinud; mõned näitasid mulle juba valmis tõlget ja osutasid lõikudele, kus oli kasutatud mõnda julgemat lahendust. Paljud tõlkisid samu luuletusi, ja ma kogesin esimest korda, kuidas ühest luuletusest võib saada mitu, ilma et saaks kindlalt öelda, kas üks on parem kui teine. Siiski märkasid üht korduvat efekti: mul oli kalduvus võtta omaks tõlge, millesse süvenesin esimesena, pärast seda tundus mõne

teise tõlkija versioon ehmatavalt võõras. Ilmselt oli siin tegemist mingi sekundaarse nartsissismiga: harjumine tähendas ühtlasi samastumist, olin jõudnud sinna juba sisse lugeda tükikese iseennast. Alles hiljem hakkasin aru saama, et teisena loetud tõlge võis olla mõjuvamgi, seal võis olla poeetilisi kvaliteete, mis jäid mul rutuga märkamata. Kuid alates teise tõlke lugemisest toimus ikkagi üks oluline muutus: ma ei arvanud enam, et need tekstid oleks minu kirjutatud, vaid tundsin lihtsalt, et olen tahtmatult osaline nende sünnis.

Järgmisel aastal ilmuski Gregor Lascheni toimetatud antoloogia „Die Freiheit der Kartoffelkeime: Poesie aus Estland“. Seda oli põnev lehitseda. Raamatusse oli võetud ka erinevaid tõlkeversioone. Minu luuletusest „Modern Discourse“ olid antud Katja Lange-Mülleri ja Gregor Lascheni tõlked, mis teineteisest omajagu erinesid. Read „Juba Hegel ütles. / Juba Goethe ütles“ olid Laschenil *Schon Hegel hatte, / Schon Goethe*, Lange-Mülleril aga hoopis *Bereits Hegel sagte / was Goethe schon sprach*. Üks lahendus oli elliptiline, teine tekitas naljaka keelemängu. Doris Kareva luuletusest „Ma magasin mineraalide und“ oli kõrvuti kolm erinevat tõlget, see võttis silmad kirjuks. Võib-olla just neid tõlkeid lugedes ärkaski minus päriselt possibilist. Sain aru, et tõlge ei ole lihtsalt vana teksti tõmmis, vaid uus tekst, mis vahendab peale isikliku kogemuse veel kahekordset kirjanduslikku kogemust. Isegi levinud arusaam, et tõlget ei saa enam tõlkida, on ilmselt vale: just tõlgete tõlkimine võibki olla traditsiooni kinnitus (hea näide on piiblitõlgete ajalugu, kus Vulgata ja Septuaginta mängivad nii olulist rolli, pealegi tsiteeritakse viimast Uues Testamendis). Otsisin üles ühe ajakirjas Poétique ilmunud kirjutise Jorge Luis Borgese tõlkearusaamadest, mis kunagi omajagu üllatas: nüüd oli Borgese nägemus mulle äkki omaseks saanud.³ Vestlesime tõlkimisest Kalju Kruusaga ja otsustasime teha eksperimendi: hakkasin talle regulaarselt saatma Robert Creeley sõnamängulisi luuletusi, ja kui Kalju Kruusal oli valminud tõlge, saatsin talle vastu enda oma. Nii tekkis rida paralleelseid tõlkeid, mis olid tihti väga erinevad. Lõpuks tegime neist väikese valiku ja pakkusime Loomingule, kus need lõpuks ilmusidki, algupärandiga kõrvuti.⁴ Meie aga olime vahepeal jõudnud asutada ajakirja Ninniku, mille tõukejõuks oligi possibilistliku tõlke idee.

4

Tõlkija on nagu koolilaps, kes jooksis nurga peale jäätist ostma. Nüüd küsivad kõik vastutulijad temalt ampsu ja ta peab otsustama, kas, kellele ja kui palju ta oma maiust pakkuda võib. Kõigile ei saa ampsu anda, siis jääb ise ju ilma;

³ Vt Anne Marie Louis, Jorge Luis Borgese tõlkekäsitlus. Vikerkaar 2000/2-3 lk 125-135..

⁴ Looming 2001/12.

kõike endale hoida ka ei saa, siis nagu polekski sõpru. Keel on täis tunge, hoo-
vusi, tõmbe- ja tõukejõude, mis kõik nõuavad oma osa, ja kui prooviksin neist
kõigist mööda tormata, võiks see lõppeda hoopis õnnetult. Niisiis tuleb lihtsalt
rahulikult teele asuda, lootes, et sellest on rõõmu teistele ja viimaks endalegi. Ja
kui keegi ometi hüüab: „Anna veel üks amps!“, võib lahkesti viibata järeלטulija-
te poole: neil on veel palju pakkuda, täna, homme, ehk isegi saja aasta pärast.

Eestis kurдавad tõlkijad sageli, et nende tööd ei märgata või peetakse seda
teisejärguliseks. See ongi tõsi. Populaarne arusaam tõlkimisest on ju täiesti
deterministlik: enamasti arvatakse, et tõlkimise põhiline eeldus on mõne võõr-
keele oskus. Kui võõrast keelt osata, võib võõrad sõnad asendada eesti kee-
le sõnadega, siluda veidi lauset ja tõlge ongi valmis. Kogenud tõlkijad teavad
hästi, kui kaugel on selline arvamus tõest, aga kuidas seletada asja neile, kes
tõlkimisest midagi ei tea? Nii lepatakse vaikumisi pehme determinismiga, vähe-
malt teoorias, kuigi tõeliselt tööle hakates käitub hea tõlkija alati possibilistina.
Halbadest tõlgetest pole aga mõtet rääkida, sest algaja tõlkija õigustab end alati
lausega „originaalis oli ju nii“. Ometi polnud originaalis midagi seesugust, sest
autorit ei ahistanud determinismi paine: autor liikus possibilistlikus maailmas,
kus ta kunagi ei teadnud täpselt, milline tuleb järgmine lause. Autorit juhtis
peen keeletaju, häälikute ja sõnade õrnad võnkumised, väljendite peidetud
seosed, tähenduste kurviline mäng. Kuidas võiks selleni jõuda tõlkija? Ainult
siis, kui ta originaali hetkeks hoopis unustab, kui ta ei anna enam edasi algu-
pärandi keelt, vaid selle maailma, lastes end juhtida emakeele võimalustel, pan-
nes tõlkesse võimalikult palju iseennast, oma kirjanduslikku kogemust, tajusid
ja isegi aistinguid. Tõlkija ei tohiks olla algupärandi ori, vaid see peaks pigem
olema tema eeskuju, millele ta ei taha alla jääda. Imetluse kõrval peaks tõlkijas
tärgama ka soov algupärandiga võistelda – teatav emulatsiooni-iha. Ainult nii
võib tõlkest saada looming, ainult nii on ta tõepoolest oma eeskuju vääriline.

Tänapäeval on noorte tõlkijate seas levinud imelik umbusk emakeele vas-
tu. Eesti keele sõnu ei usaldata, nende avaramaid tähendusvälju ei arvestata,
polüseemiat ignoreeritakse, isegi loomulik lauseehitus heidetakse kõrvale, sest
see näib liiga kodusena. Nii aga eemaldutakse tõlke tõelisest eesmärgist: luua
uus tekst, mis on lähedalt sugulane ühe ajalisel, ruumilisel ja keelelisel kau-
gema tekstiga, kuid mida ühtlasi elustab meie tänapäevane keel, elutunne ja
kultuuritaust. Tõlge peab olema ühtaegu võõras ja oma, tundmatu ja kodune.
Diletant võib küll uskuda, et tõlge on originaali kehvem koopia, kus kogu sisu
on laenatud mujalt, aga tegelikult algab kodustamine esimesest eestikeelsest
sõnast; tegu pole mitte laenamise, vaid pigem taltsutamise, nii nagu taltsu-
tati metsikuid hobuseid. Kui taltsutamine õnnestub, saab tõlkest imehea ratsu.
Tõsi küll, sellise tulemuse saavutamiseks on vaja teatavat keeleideaali, mille

poole tõlkija enam-vähem teadlikult püüdleb. Mina nimetaksin seda ideaali klassikaliseks eesti keeleks. Klassikaline eesti keel koosneb kahest poolusest. Üheks pooluseks on teatav keelekuju, mida asus kujundama Noor-Eesti ja mis jõudis küpsesse järku 1930. aastatel. Pärast sõda hakkas see keelekuju tasapisi hajuma, esialgu õige märkamatu, alles 1990. aastatel algas silmanähtav lagunemine. Nüüdseks ongi see juba sisuliselt surnud keel: kui keegi püüab kirjutada arbujaate-aegses eesti keeles, kirjutab ta ilusas, aga surnud keeles. Surm ei tee keelt kuidagi halvemaks – vastupidi, ta kristalliseerib keele, muudab selle erilise helkivaks. Klassikalise eesti keele teine poolus on sügavamal. See on nagu Kuu pime pool, mille olemasolu me aimame, kuigi ei ole seda kunagi oma silmaga näinud. Sellele poolusele kuulub keele vanem ajalugu, etümoloojad, keelekontaktid, meie sõnadesse talletatud muistne kosmoloogia. Kui tõlkija selle vastu huvi ei tunne, ei jõua ta kunagi klassikalise eesti keele tajumiseni ja meisterlikkus jääb saavutamata. Ometi ei jõua ta iialgi selle pooluse täieliku tundmiseni, sest jäljed kaovad hämarusse. Seepärast on siin väga tähtis osa oletustel ja intuitsioonil. Isegi klassikaline eesti keel vajab possibilismi, et ta ei jääks ainult surnud keeleks. Aga ta ei torma kellelegi kisaga vastu, ei mangu ega nuru. Klassikaline eesti keel seisab rahulikult varjus. Kui julgete talle ligineda, ulatab ta teile just seda, mida oli kõige rohkem vaja, ja see on palju enam kui veel üks amps.

Ettekanne Käsmu tõlkijate suvekoolis 26. augustil 2014

MÄRKMEID LUULETÕLKIMISEST

PAUL-EERIK RUMMO

Kui juba *luule* mõiste on udune (siinkirjutaja kannatab selle all juba aastakümneid), mis siis veel selle *tõlkimisest* rääkida. See udusus pole siiski takistanud tahtjaid, ma ise kaasa arvatud, aeg-ajalt tegelemast ühe või teise või mõlemaga. Võib-olla on hoopis just tagant tõuganud.

Iseasi, kuivõrd piiritletud, fikseeritud ja endale selgeks mõeldud-tehtud teoreetilisele vundamendile luuletaja ja/ või luuletõlkija oma tegevuses toetub. Või siis, teiselt poolt, milliseid teoreetilisi abstraheringuid saab tema praktilisest tegevusest ja selle viljadest tuletada. Igatahes on alati tegemist protsessiga, mis ei alga ega lõpe mingi konkreetse teksti tekitamisega ja milles on alati (kuigi võib-olla ajas ja ruumis hajutatult) rohkem kui üks osaline („autor“, „tõlkija“). Siit edasi mõeldes jõuame pinge- või miiniväljale, mis moodustub kultuuri (kui ajas ja ruumis kulgeva või võrgustikuliselt laotuva kõikehõlmava protsessi) ja selle individuaalsete kandjate/teostajate (autorite) suhetest kõigi oma rohkete õiguslike, majanduslike, ka hingeeluliste ja meeleoluliste konnotatsioonidega. Pole lootustki neid siin lahti harutada, aga pole paha ergutavalt meeles hoida, et just selles pingeväljas kogu me tegevus käibki.

Ma ei saa end nimetada teoreetilistes küsimustes päris süütuks. Siiski tajun end toimetavat rohkem spontaanselt ja stiihiliselt, mida need sõnad täpsemalt ka ei tähendaks. Panen siin kirja mõned oma luuletõlkimiskogemusest meelde jäänud üksikasjad või kaasused, mis tunduvad endale mingil moel markantsed. Samuti mõned sama asjaga seotud mõttealged ja juhu-uiud. Kas neist midagi üldistada või õppust võtta annab, jääb lugeja hinnata.

Enne veel siiski paar habrast üldisemat pidepunkti (või katset neid visandada). Esiteks, protsessi kulgemise ja tulemuste seisukohast pole vist päris ükskõik, kas näha *luulet* eeskätt kui üht spetsiifilist tehnilist keelekasutuse viisi teiste hulgas, kui (vanas kooliterminoloogias – ma ei tea, on see praegu veel käibel) „seotud kõnet“, mida saab põhimõtteliselt rakendada mistahes teema puhul ja mistahes impulsist lähtudes – või siis näha luules eeskätt katseid ühele muudest eristuvale tunnetusviisile (võib-olla koguni ühele iseäralikule hinge- või vaimulaadile) keeleliste vastete ja fikseeringute leidmiseks (loomiseks).

Neil kahel vaatenurgal on kattuvusi, kuid laias laastus kätkeb esimene ohtu (nii „iseluuletamise“ kui tõlkimise korral) suruda tekkiva teksti tunnetuslik sisu Prokrustese sängi (mis vältimatult toob kaasa sisugi muutumise, seda ka tegija teadliku moonutamistahteta). Samas pole selle ohu vältimine (ehk siis vormirangusest loobumine muude kvaliteetide, ambitsioonikamal juhul autori

hingelaadi või koguni poeesia kui niisuguse ainuspetsiifika tabamise kasuks) vähemasti adekvaatsusele pürgiva tõlkimise korral samuti õige tee, kuivõrd teatud tekstide (ja vaimulaadide) puhul on just ehituslik rangus ja täpsus nende üheks ja vahel olulisimaks märgilise tähendusega kvaliteediks. Nii et mis siis teha? Ilmselt otsustada igal korral eraldi.

Teiseks, tahtmata ülemäära sekkuda dispuutidesse autori surma ja taasülestõusmise ümber, on siinkirjutaja parima äratundmise järgi tähtsamad siiski töö viljad, mitte selle tegijad. Nõnda see asi mulle tundub, niihästi olemuslikult kui (kutse-)eetilise adekvaatsuse mõttes. Aga ka pragmaatilises mõttes – kui eesmärgiks on hea tekst, mida see „hea“ siis ka ei tähendaks. Seda pead sa ilmutama, hoolimata *enesest*, nagu ütlesid vanad eestlased, kes armastasid kunsti endas, mitte ennast kunstis, ja need teised sõnad. Muuhulgas võtab selline lähenemine maha otse- või kaudtõlkimise eelistatuse küsimuse või, täpsemini öeldes, asetab selle pisut teisiti, laiemale pinnale, viies heal juhul kokku kummagi variandi eelised. Vahetule arusaamisele algtekstist (tänu tõlkija heale algkeelevaldamisele) lisandub muudesse keeltesse tehtud tõlgetega kaasakanduv ergastav informatsioon, mis võib esile tuua sulle endale märkamatuks jäänud aspekte või pakkuda eeskujusid, kuidas üle saada keelte erinevusest tulenevatest kadudest või tähendusnihetest. Või kuidas neid „nõrkusi“ just ära kasutada, tugevusteks pöörata.

Õeldu erijuhuks on tõlkelise lõpptekstini jõudmine nn toortõlke kaudu. Võib küll lugeda ideaaliks luuletõlke sündi niisuguse tegija sulest, kes pole mitte üksnes väga kodus niihästi algkeel(t)es kui ka oma tõlke sihtkeeles, vaid on ka, kuidas öelda, luuletajaliku tajulaadiga ja lisaks veel valdab paindlikult sihtkeele käsitõhnikaid. Praktikast esineb sellist õnne harva, kui üldse. See tõttu ei tohiks tandem (või ka suurem kollektiiv) heast algkeele valdajast ning algteksti taustade tundjast ja tema abi kasutavast sihtkeelsest luuletajast olla kurjast. Muide ei pruugi see puudutada ainult luule, vaid ka mistahes mõttes poeetilise keelekäsitlusega proosa, sh teoloogiliste ja filosoofiliste tekstide tõlkimist.

Kolmandaks, keskkonna poolt vaadates võib luuletõlkel olla erinevaid funktsioone ja tõlkijail vastavalt erisuguseid impulsse ja algmotiveeringuid. Püüdes neid paigutada mingile skaalale, oleks selle ühes otsas kultuurhariduslik missioon (tutvustada armsale maarahvale maailma ja mõnda, mis selle sees leida) ja teises tõlkimise sujuv üleminek tõlkiva luuletaja omaks loominguks, nn *Nachdichtung*'i vahejaama kaudu. Kuigi tegija seisukohast tähistab esimesena mainitu otsekui üksildase hiiu rügamist väikese ja mahajäänud rahva kivisel vaimupõllul (mida meil siin veel hiljemalt eelmise aastasaja algul haritlased tajusid rängema tööna kui päris põlluharimist) ja skaala teises otsas vaba

loomevaimu lehvimist, toimivad mõlemad pidevalt (seda ka „mahult” suuremate kultuuride puhul) ja tingivad ning toetavad teineteist. Seejuures on siiski tegija (tõlkija) algne intentsioon, enesehäälestamine ja vabaduse aste kummalgi puhul erinev.

o o o o o

Kuid nüüd siis tõesti isiklike kogemuste ja nendega seotud juhu-uidude juurde.

Kõigepealt Dylan Thomasest, kelle puhul ma ei suuda kuidagi meenutada, kuidas kord tema peale sattusin. Võimalik, et kaudselt, kuulates (omakorda teadmata moel näppujuhtunud) Bob Dylani plaate ja lugedes nende ümbristelt poeedi kohta, kellest innustunult noor Robert Zimmermann oma uue nime valis. Teisalt tundsin samal ajal huvi kuuldemängu kui žanri vastu ning selle tippude järgi ajades avastasin D Th „Under the Milk Woodi”, mis jättis varju kõik selle, mida kuuldemängundusest seni teadsin või kujutlesin.

Nii või teisiti leidsin end 1970ndate algul pusimas nii „Milk Woodi” kui D Th luuletuste kallal, omamata kuigivõrd süsteemset ettekujutust inglise luulekeele ja -meele kujunemisest ja olemisest. Lisamotivaatoriks küllap oli huvitavalt integreeritud keltlik element waleslasest D Th luules – keltlusega, rohkem küll iiri variandis, oli just samal ajal eesti vaimuilmas tekkimas tänini kestav erisuhe. Yeatsi teadsin mingil määral ju varemgi, kuid tema mõjus kuidagi liiga läbimõeldult ja angažeeritult; D Th oma ääremaisusega, liigutavate kompleksidega ja poliitiliste ambitsioonide puudumisega tõmbas vähemalt tollal rohkem ligi.

Mis ta luules kõige enam intrigeeris, see oli ülimalt tihe kujundlikkus, millest ilma kommentaatorite ja monograafiakirjutajate abita läbi närida vaevalt et oleksin suutnud (ja see „läbi” on siin kindlasti liialdatult öeldud). Peaaegu iga sõna mitmetähenduslikkus, rääkimata siis sõnaühendeist, oli midagi, mida omasse keelde ülevõtmisel kõrvale jätta tundus arulagedana – kogu värvi põhituum seal just peidus olevat paistiski, käsikäes hämarapärase pom-pöössusega. Mõistagi ei jäänud märkamata vägagi väljapeetud stroofika, tihti ekstsentriliselt virtuoossed riimiskeemid ja kõlainstrumenteeringud, mis eriti autori enda mahlakal häälel ettekantuna tagasid talle suure menu nii *live’is* kui raadiosaateis (neid salvestisi sain kuulda küll aastaid hiljem). Kuid sellise uskumatu tihedusega sõnaline kujundiloome tundus tol hetkel olulisem kvaliteet kui retoorika muusikalisisus, seda enam et algteksti ingliskeelse keeruka metafoorika mahutamise teistsuguse struktuuriga eesti keele samasugustesse stroofi- ja riimiskeemidesse oli ilmselgelt lootusetu.

Niisiis tegin südame kõvaks, fokuseerusin mitmemõõtmeliste tekstide ühe-

le ja ainsale mõõtmele ja püüdsin sellest välja võtta eestikeelse maksimumi. Näitlikult olen seda seletanud „Surmade ja sisenemiste“ (1972) järelsõnas. Liiga õnnelik ma tulemuse üle ei olnud siis ega hiljemgi (olen ikka vahel mõelnud D Th juurde tagasi pöörduda ja arendada neid tõlkeid edasi, püüdes saavutatust loobumata anda neile mingi kompaktsem ja süntaktiliselt plastilisem kuju). Seda suurem oli mu imestus, kui mu töö võeti vastu väga positiivselt ja innukalt, nähes selles senistest põhjalikult erineva tõlkekaanoni läbimurret. Ilmselt sattus ta kokku asjaomastes ringkondades mingi kriitilise määrani jõudnud tüdimusega nn homomeetrisest ja riim-riimi-vastu tõlkemeetodist ja sellega paratamatult kaasnevaist piiranguist, klišeedest, väljakistusest ja originaalisarnasuse sagedasest illusoorisusest. (Näiteks öelda „nad teevad“ asemel mõõdu ja riimi pärast „eks nad tee“ tähendab öelda kaht üpriski erinevat asja.)

Siia juurde kaks väikest analoogiat. Oskar Lutsul on vähetuntud jutuke „Tõlkijad“, kus üks armunud koolipoiss on võtnud oma südamedaami poolehoiu võitmiseks ette mingi saksa- või venekeelse luuletuse ümberpanemise ja sellega jänni jäädes tuleb minategelaselt nõu küsima. Kuid kahe pealegi ei suudeta leida riimi, mis vastaks originaalile nii vormilt kui tähenduselt ja kõlaks ka maakeeles ilusasti. Mispeale minategelane, kingsepa poeg, ütleb: kui üks liist ei sobi, tuleb võtta teine. Ehk siis teha üks hoopis teistmoodi luuletus. Ma ei mäleta, kas õnnetu tellija selle plaaniga nõustus või kuidas kogu lugu lõppes, aga igatahes on kingsepapoja nõuandes tõsine iva sees. Just nõnda minagi D Th luuletustega toimin.

Ja teine analoogia, mida palun võtta huumoriga. D Th, varjamata oma poisi-põlve juurde kuulunud unistusi kuulsusest, ei varjanud ka, et oma endasse-suletuse tõttu ei lootnud ta nende täitumist. Kui kuulsus ja paljude poolt omaksvõetus ometi tuli, reageeris poet imestusega, et tema luule, mida kriitika arvas ülimalt esoteeriliseks ja milles autor ise nägi eeskätt „ürikut oma isiklikust heitlemisest, pääsemaks pimedusest mingisugusegi valgusemäära poole“, on osutunud sedavõrd kommunikatiivseks. Tahtmata oma tõlkelahenduse otsimise magusaid vaevu kujutleda ligilähedaseltki võrdseteks teise mehe heitlustega *de profundis*, jääb siiski silma teatud sarnasus, kui vaadelda kummagi retseptisiooni: mõlemal puhul tunnustasid vastuvõtjad abivahendit, tööriista, võib-olla koguni hädavalikut võitluses saavutatud eesmärgi ja võiduka lõpptulemusena!

o o o o o

Milles õieti seisneb ühe teksti raskestimõistetavus ja kas tõlkija, olles selle lahti harutanud, peaks oma töö väljundis raskestimõistetavuse sihtkeele vahenditega taastama või pakkuma lugejale lihtsamat ligipääsu?

Sellega sarnaneb ka küsimus, millisesse stilistikasse tuleks tõlkida varasemaist sajandest pärinevat luulet, eriti kui see pärineb ajast, kui eesti oma luulekeel – välja arvatud kivistunud ja lagunev regivärss – polnud veel tekkinud või oli alles teisi jäljendada püüdvais lapsekingades. Sama käib murdeluule kohta: millist eesti murret lugeda millise saksa, vene, inglise murde analoogiks, eriti juhtudel, kui algteksti murdelisus pole lihtsalt demonstratiivne žest, vaid kannab ka tõesti selliseid lokaalseid tunnuseid ja sisulisi tähendusi, mis samaaegsel kirjakeelel lihtsalt puuduvad?

T. S. Eliot tsiteerib „East Cokeris” (üks „Neljast kvartetist”) ühe oma esiisa, Sir Thomas Elyoti (16. saj) teost: „The association of man and woman / In daunsinge, signifying matrimonie – / A dignified and commodious sacrament etc.” Panin selle ligikaudu eesti esimeste piiblitõlgete keelde/kirjaviisi, arvestades ka Sir Thomase raamatust vaid kõige enam sada aastat hilisemaid Georg Mülleri jutlusi: „Mehs ninck Nayne üx-üche kahs /Tantzus, ses tächendus-küllases Abbi-Ellos, / Kumb on üx währt ninck wäggew Sakrament etc”. Kriitika luges nii ränka arhaiseerimist liialduseks, mis peab ehk omast kohast paikagi (pidades silmas, et erinevus Sir Thomase ja meieaegse inglise keele/kirjapildi vahel ei ole nii suur kui eesti keele puhul). Samas oli kahju – ja arvan, et põhjendatult – jätta kõrvale nii harukordne võimalus kasutada inglise ja eesti varajaste kirjakeelsete tekstide peaaegu-sünkroonsust. Kuigi see mõnerealine kirjakoht on vaid väike osa „Nelja kvarteti” ulatuslikus tervikus, tugevdab ta võimalust tajuda Eliotile nii olulist seost traditsiooniga ja ka meie seotust sellesamaga – mida arhailisemalt ja kohmakamalt, seda parem, sest see nagu viitaks varasele algusele ja pikaajalisusele.

Püüdes vastata küsimusele raskestimõistetavuse teiskeelse jäljendamise kohta, tuleb ilmselt eristada erineva sünnipäraga raskestimõistetavusi. Dylan Thomas ilmselt tahtiski olla raskestimõistetav – või pigem mõistetamatu, peaasi, et sugestiivne. Tõlkija eesmärk võiks sellisel juhul olla samalaadse sugestiivsuse saavutamine. Rõhuga sõnal „samalaadse”, s.t sugestiivsuse, mis tuleneb raskesti- või samahästi-kui-üldse-mitte-mõistetavusest. Keerukaks peetud Eliotiga on teine lugu: tema luuletuste jälgimise ja mõistmise raskused on tihtipeale sarnased filosoofiatraktaatide või -loengute jälgimise omadega. Tahtlikku hämarusetaotlust neis üldiselt pole (pigem liigagi pedantseid eritlusi teinekord, kuid see on maitseasi), ja kus nad hämaraks jäävad, seal on tegemist mistahes filosoofia objekti herakleitosliku ürghämarusega kõige eritlemissangarluse kiuste. Nende tekstide intellektuaalse liini enam-vähem kadudeta ülekandmine teise keelde on võimalik – nii pikk ja tulemuslik on eesti filosoofiakeele kujunemisaeg olnud küll.

Siiski tekib siingi vahel intrigeerivaid hetki keelte grammatiliste teist-

sugususte (ja sellest tulenevate erinevate mänguvõimaluste või -võimatuste) pinnal. Näiteks „Nelja kvarteti” „Little Giddingi” esimeses osas on kaks teineteisest sõnastuslikult imevähe erinevat, kuid tunnetuslikult eri tasandeile kuuluvat kohta:

*There are other places
Which also are the world's end, [- - -
- - - -]
But this is the nearest, in place and time,
Now and in England*

ja

*Here, the intersection of the timeless moment
Is England and nowhere. Never and always.*

Esimesega on kõik selge: üks mõeldavaid maailmalõpu hetki ja kohti on nüüdsama ja Inglismaal. Teises, kus tehakse hüpe füüsilisest metafüüsilisse ja ühtlasi tajutakse nende hetkelist/igavikulist samasust, näeme elegantset väljenduslikku nüanssi: aja ja ajatuse lõikumine mitte ei toimu Inglismaal (*in England*, nagu esimeses kirjakohas), vaid see lõikumine ise *ongi* Inglismaa (*the intersection... is England*) – nagu vaikimisi ka ümberpöörduvalt. Pinget lisab, et samas pole välditud ka füüsilise paiknevuse rõhutamist (*here* = siin, selles kohas, „Little Giddingis”), mis omakorda muudab kahemõtteliseks *here* vastandi, *nowhere*, samas lauses. Kas seesinane Inglismaaga samastuv, Inglismaaks kehastuv lõikumine leiab aset *siin* ja ühtlasi *eikuskil* (sarnaselt järgmise lause „ei iial ja alati’ga”, mille juures siiski ei jää märkamatuks, et seekord hetkemäärangut *now* ei kasutata)? Või laseb lause sõnajärg mõista end ka nii, et kuigi aja ja ajatuse lõikumine võib juhtuda ka mujal, muudes kohtades (nagu esimese näite maailmalõpp), annab see tulemuseks Inglismaa ainult siin – ja väljaspool seda, muudel juhtudel, Inglismaad ei olegi? Kaalusin ka võimalust võtta *nowhere*’i nimisõnana (tähtenduses *nowhereness*), mis annaks lisavärvingu, et see kõnealune aja ja ajatuse lõikumine on ühtaegu nii Inglismaa kui ka – ehkki leides aset *here*, s.t ühes määratletud kohas maailmas – täielik füüsiline olematus või vähemalt lokaliseerimatus (nagu mõnedel algosakestel moodsas füüsikas). Selle võimaliku variandi jätsin siiski kõrvale, kahel põhjusel: ei tajunud piisavat tuge kogu teose üldisest kontekstist ega leidnud ka küllalt loomulikult kõlavat eestikeelset grammatilist võimalust tolle „eikusisuse” vasteks.

Tõlkes, mis ära trükiti, jäi nii: „Siin, ajatu hetke lõikumuses, / on Inglismaa ja eikuski. Ei iial ja koguaeg.” Alles mõne aasta pärast asja juurde tagasi

pöördudes taipasin, et olin jäänud kahe kirjakohta sarnasuse löksu, märkamata nende peent erinevust. Praegu, kui „Nelja kvartetti“ aeg-ajalt avalikult esitan, lasen sel kohal kõlada nii: „Siin see ajatu hetke löikumus / on Inglismaa ja eikuskil. Ei iial ja alati“, mis peaks olema tähenduslikult originaalile lähem.

Muide, veel midagi huvitavat, ütleks, et kadestusväärset: arendades „Neljas kvartetis“ läbivalt seda aja ja igaviku mõnikord aset leidva löikumise (võrd-sustatav Jumala sekkumisega maailma, Logose lihakssaamisega, teispoolsuse läbimurruga siinpoolsusse jms) motiivi, ei kasuta Eliot kuskil ootuspärast *intersection of time* (või *the moment*) and *timeless(ness)*, vaid ikka *(the) intersection of (the) timeless moment*. Näen selles hiilgavat näidet, kuidas sõnastuse süntaktilise struktuuriga saab öeldatahetavat mitte ainult kirjeldada, vaid ka plastiliselt imiteerida. Esimese hooga tahaks ju nagu küsida, millega see ajatu hetk siis löikub või kust ta üldse ilmunud on, kui tema (hetke) ajatus sellest (ajavälisega) löikumisest alles tekibki. Kuid surudes kõik komponendid – aja, ajatuse, nende löikumise kui fakti ja selle fakti tekkimise hetke – kokku ühte tihedasse, süntaktiliselt elliptilisse vormelisse, tekitab autor just selle mis vaja: keelelise kujundi kõigi nende komponentide sügavast samasusest ehk siis sellise tunnetuse või ilmutuse veenva keelelise ekvivalendi.

o o o o o

Küllap oleneb tõlkemetoodika valik mõnikord ka õige juhuslikest asjaoludest. Apollinaire'i „Vööndi“ puhul (toortõlge ja mitmete taustade avamine Triinu Tammelt) oli üheks selle ettevõtmise tõukejõuks asjaolu, et hakkas täis saama viiskümmend aastat tolle väga võluva ja modernismi ajaloos märgilise tähendusega poemi esimeste eestistatud katkete ilmumisest (Jaan Krossi tõlkes), millisel faktil omakorda oli märgiline tähendus: tegemist oli esimeste katsetega vähemalt filoloogiatudengite õppevahendi formaadis tekitada Nõukogude Eestis mingitki ettekujutust lääne modernismi algus- ja kõrgaegadest. Muide, sattumuslikult möödus tolle õppevahendi ilmumise aastal (1962) omakorda just viiskümmend aastat „Vööndi“ algupärandi esmailumisest. *Summa summarum* ei jäänud mulle enam võimalust ikka veel edasi lükata oma ammuse unistusliku plaani – asi terviklikult eesti keelde tuua – täideviimist.

Niisiis, metoodikast rääkides oli kaks valikut – kas hakata pihta nullist, võttes aluseks vaid originaali, või lähtuda samal ajal ka Krossi versioonist. (Midagi sarnast kordus just nüüd hiljuti, kui mult telliti Ibseni „Peer Gynti“ uus tõlge ja kaalusin pikalt, kas siiski mitte piirduda Underi tõlke mõningase kohendamise ja puhtkeelelise nüüdistamisega – enne kui viimaks siiski otsustasin uue täistõlke kasuks.) „Vööndi“ puhul sai määravaks, et Krossi tõlkekatked

mitte ainult et olid mul ajus lakkamatult kummitanud nende esimesest lugemisest peale, vaid olid ka suuresti mõjutanud mingit osa mu enda luuletamisest. Seetõttu oluaks nende kõrvalejätmine mitte lihtsalt kohatu, vaid lausa kuidagi vägivaldne iseene vastu. Pealegi tundus nüüd, originaaliga põhjalikumalt tutvudes, Krossi lähenemine olevat piisavalt kohases võtmes.

Niisiis taandus valik konkreetsustele, kuidas Krossi ja mu oma töö omavahel tervikuks integreerida ja mida ja kuidas selle jaoks Krossi katkendeis muuta. Ja üldse: kuidas Apollinaire'i võrratule balansseerimisele klassitsistliku „tõstetuse“, katoliikliku pateetilise harduse ja argise kõnekeelsuse üheaegsuses konstrueerida sõnastuslik ja värsiehituslik vaste hoopis teise traditsiooni raames – kas see tegelikult täiesti veenvalt õnnestuda saabki? Aga mingi üldkõla, põhivärvingu poolest läks ehk siiski enam-vähem korda visandada kaarsild üle saja aasta ja sügavamate mentaliteedierinevuste.

Üks, mida tegin, oli tõlke mõningane lähendamine sellele sõnapruugile, mis oli meil käibel originaali kirjutamise ajal – „autobiiliid“ pro „autod“, „omnibused“ pro „omnibussid“ või „bussid“ –, silmas pidades, et Eestigi tollases originaalluules olid suurlinnamotiivid ja modernistliku mentaalsuse märgid juba omajagu olemas. Ühtlasi annavad sellised kerged stiliseeringud tänapäeva lugejale signaali ka vastupidisest – modernismi (= nüüdismeelsuse) natuke naljakast aegumusest möödunud saja aasta jooksul.

Teiseks tuli riimida need kohad, kus Krossi tõlgitu katkes poole stroofi pealt, või lähendada tema tonaalsust sellele, millega lahendasin temast kärpese läinud kohad.

Kolmandaks (mis ei puutu enam Krossi pärandisse) tuli leida lahendus kohadele, mille täpsem tähendus originaalis jäi tabamatuks ka kommentaarides ja muukeelseis tõlgetes abi otsides. Need on need igale tõlkijale tuttavad mured. Siin aitas (nagu ikka sellistel puhkudel) orienteerumine teose üldise tonaalsuse ja konteksti järgi, aga ka toetumine sõnastuse konstrueerimisel sellisele tavaliselt häirivale tegurile, nagu seda on riimisundus. Nii näiteks sai kirjakoht

*Aujourd'hui tu marches dans Paris les femmes sont ensanglantées
C'était et je voudrais ne pas m'en souvenir c'était au déclin de la beauté,*

kus erandlikuvõitu keelend *ensanglantées* jätab naiste veripunasuse, verisuse, veristatuse jne suhtes otsad lahti ja ka käepärased inglise ja vene tõlkijad kuidagi kõrvale hiilivad, sellise kuju:

Käid ringi Pariisis naised on verest määrdunud
Kuis küll ununeks see millest alguse sai ilu väärdumus.

Tuginesin sellele, kuivõrd ülesaadamatult painavaks motiiviks (lihaliku) armastuse dramaatiline kahetisus kogu poeemi vältel on, nagu ka algul ülevana tajutud ilu allakäik (*déclin de la beauté*). Viimase võimendasin (küllap pisut liialdatult) *väärdumuseks* ja sain seeläbi riimilise sundvõimaluse tuua mängu ka *määrdumus*. Ega lihtsustamine ja ülepaisutamine kõige ilusam tegu ei ole, aga mis üle jäi.

Tegelemine „Vööndiga“ suunas tähelepanu ka sellele, kuidas 20. sajandi luule – lisaks kalduvusele eelistada vabavärssi – käsitab ja kasutab klassikalisi värsimõote. „Vööndi“ pikkade lõikude aleksandriinisarnasus on ilmne, samas ühtegi puhast aleksandriinilist värssi siin ei leidu. Sama või ligilähedast hoiakut ilmutab ka Dylan Thomas niihästi blankvärssi kui ka riimilise viiejalalise jambi suhtes, rääkimata Eliotist, kelle kõigis suuremates oopustes leidub värsistuse mõttes ideaalselt klassikalisi osi.

Lähilugejana (kes tõlkija paratamatult ja tahtlikult on) pean ütleva, et säära- ne koketerii traditsiooniga on totaalsest vabavärsistusest omajagu huvitavam. Eriti Elioti suuroopuste puhul oleks nende riimiliste-meetriliste osade (ning ka üksikute ootamatute riimiliste reapaaride, mis järsku välgatavad siin-seal keset voogavaid lauseperioode) ümberpanek tuimalt „vabasse“ värssi tervikule täiesti hukutav – kuigi seda on sageli tehtud, tulemuseks lõpmata puine üksluine joru ja autori kompositsioonilise meisterlikkuse reetmine. Niisiis punnitasingi isegi „The Dry Salvagesi“ teise osa kõigi selle kuuekordsete riimide ja kuue süntaktiliselt sarnase stroofiga ka eesti keeles üpriski samasugusesse vormi – kuigi näiteks Dylan Thomase „Don’t Go Gentle...“ puhul olin korduvate riimidega villanelli-vormi jäljendamise ülaltoodud kaalutluste õigustusel ära jätnud...

Taustaks tuleb tunnistada, et vajadus ja tahtmine edasi anda originaali mänglemist klassikaliste või muidu vanade vormidega asetab tõlkija ühe ahistava fakti ette. Nimelt on nende vormide esindatus ja nendega seotud traditsiooni juurdumus meil oluliselt nõrgem kui neis kultuurides, millest tõlgime. See annab nende tänasele kasutamisele mistahes viisil ja eesmärgil parimalgi juhul teise tähendusliku kaalu ja sisu, kui on algtekstidel omas tekkekeskonnas. Seda teadmist tuleb vist võtta rahulikult kui aksioomi, aga siiski tabad end vahel unistamast, kuidas saaks ajalugu tagantjärele täiendada.

o o o o o

Need olid näited juhtudest, kus tegemist oli „puhta“ luulega ses mõttes, et autorid seda luulena välja pakkusidki. Kuid on külluses juhtusid, kus luulet – siin siis eeskätt värsskõne tähenduses – kasutatakse mingi muu eesmärgi

vahendina või mingi suurema konstruktsiooni komponendina. Värsnäiden- did näiteks, mille puhul ei saa unustada, et Euroopa teatrikunsti algus antiigis ju lauldavast värsist välja kasvaski. On ka iseäralikke vahe- või ühendformaate: kui Shakespeare kirjutas oma näidendid, mis kohati pakuvad ingliskeelse luule kõrgtaset, selgelt tarbetekstidena oma näitetrupile mängimiseks, siis Schilleri puhul ei oskaks öelda, miks mõni ta lavale mõeldud kompositsioon on värsis ja mõni teine proosas. Ja sinna otsa Goethe „Faust” või Ibseni „Armas- tuse komöödia”, „Brand”, „Peer Gynt” – kõik värsis, kõik vormistatud näite- mängudeks, suuresti üles ehitatud väitlevate-võitlevate dialoogidena nagu just draamažanrile olemuslikult kohane, samas aga kõik mõeldud eeskätt lugemi- seks – sedavõrd, et nende lavale mahutamise ja saalis istuvale publikumile seeditavaks tegemine on alati olnud probleem.

Iseenesest pole selles tänapäeval, kui kohtame hübriidsust kõigis eluvald- kondades toidutootmisest ja prügimajandusest sõjapidamiseni ja kui teaduses ja kunstides teeb ilma inter- ja transdistsiplinaarsus, midagi ebatavalist. Prak- tiline küsimus on niisiis, kuidas igal konkreetsel rakendusjuhul toimida alg- teksti värsilisusega ja üldse selle algse stiiliga/poetikaga. Siin tuleb arvestada mitut asja, mida kogesin „Brandi” tõlget tehes (toortõlge Sigrid Tooming) ja saadud kogemust just praegu edasi arendades „Peer Gyntiga” (toortõlge Riina Hanso).

Esiteks ei saa saalis istuja, erinevalt lugejast koduses tugitoolis, „lehte ta- gasi pöörata”, kui midagi tabamata jääb. Seega on vältimatu tõlkides taotleda sõnastuse erilist selgust, kasvõi mõningase mõttelihtsustuse hinnaga, südame veritsedes (kuna ju tead, et suurejoonelise värsdraama vorm on tihti valitud just nimelt keerukate filosoofiliste abstraktsioonide näitlikustamise ajendil). Teiseks mahuvad nii ulatuslikud tekstid lavale vaid sihipäraselt kärbituna, mis toob kaasa vajaduse väljalõigetest jäänud otste kokkusõlmimiseks (nt värsi- mõõdu või intonatsiooni pidevuse hoidmiseks), aga ka tekstisse informatiiv- sete vihjete lisamiseks, kui kärpimine on kaasa toonud ka mingi edasise mõist- miseks vajaliku teadmuse kao.

Kolmandaks ei saa unustada, et lavaletoodava draamateose puhul on tekst vaid üks kogumuljet tekitava terviku komponente. Lõppkokkuvõttes peaks kõik komponendid üksteist toetama ja täiendama, mitte „tapma” või üle kor- rutama stilistiliselt või informatiivselt. See tahab tekstitegija ja lavastaja teine- teisetajumist, töötamist samas suunas.

„Brandi” puhul loobusin 6000värsilise teksti meetrilisest monotoonsusest, vaheldades värsimõõte ja ühtlasi markeerides eri mõõtude abil stseenide ja/ või stseeniosade muutlikke meeoleolusid. Huvitav oli seejuures märgata, kuu- lates teksti originaalesitust, kuidas läbivalt vaid kahes, omavahel suhteliselt

vähe erinevas mõõdus kirjutatud teksti „raiuvuse“, mis iseenesest sobiks ju hästi Brandi jäiga ja nakkava järjekindluse auditiivseks vasteks, näitlejad pigem taandasid olmeliseks, argikõnelähedaseks. – Loobusin ka riimidest, mille tagaajamine teinuks teksti luterlikult lihtsa koe kunstlikuks ja raskesti jälgitavaks. Samas riimistasin mõne episoodi siiski, pannes selle markeerima (erinevalt ajaloolisest kujutelmast, et riimiline kaunis värss tähistab ülevust) triviaalsust ja mõttevaegust. – Peale selle andsin tekstile kohati hoopis proosavormi, sealhulgas mõnedes kõige põhimõttelisemates dialoogides, kus panin ühe osalise rääkima mõnda aega värssis, teise proosas, et siis järsku see ümber pöörata. Püüdsin sellega anda mitte ainult stiililise võimenduse „Brandi“ põhikonfliktile – ülevuse ja maalähedase igapäevasuse klappimatusse –, vaid ka (julgen uskuda, et Ibseni probleeminägemisele liialt omapoolset värvingut lisamata) markeerida konfliktipooluste vastastikust pööratavust ja tegelaste arusaamade manipuleeritavust.

o o o o o

Selle kirjatöö üleandmise tähtaeg jõudis kätte, samas mõned eelmärkmed on veel lahti kirjutamata, rääkimata uutest mõttekestest, mis sedasinast läbi mõeldes alles pähe tulidki. Aga ehk pakub siintoodugi midagi. Ise tunnen, et selle kirjapanemine ärgitas mind jälle tagasi pöörduma pooleliolevate tõlkimiste, nagu ka muid vaimutegevuse valdkondi käsitlevate tekstide lugemise juurde. Laineti nad käivad – teoretiseerimine ja praktiseerimine.

Tahaks siiski veel kord rõhutada, et kõik see suvalisuse ja iga-kord-uuesti-otsustamise apoloogia, mis ehk võib mu märkmetest välja üldistuda, ei tähenda vähimalgi määral selliste tõlketitaanide nagu Annist, Oras, Rein Sepp, Masing, Torpats, Kaalep, Sang, Rajamets alavääristamist või nende ja neist õppust võtnute rajatud tee(de) eksitee(de)ks kuulutamist. Kõigi teede pikkus ajas on võrdne, on öelnud luuletaja, ja küllap on võrdne/võrdväärne ka nende laius ja sillutise liik. Lihtsalt ühelgi puhul pole tegemist ainukaanoniga (ka eelloetletud titaanidel, nende suurele sarnasusele vaatamata, leidub küllalt eri suundadesse viitavaid nüansse), vaid üksteist täiendavate erijuhtudega ühes suuremas, loodetavasti jätkuvalt paisuvas tervikus. Tervikus, mille (üheks) immanentseks funktsiooniks ja olemasolu õigustuseks on ühe keele võimaluste avastamine ja nende juurdeloomine teistes keeltes tehtud inspireerivate tekstide ülekandmise ajal.

Niisamamoodi on luuletõlkimine üks luuletamise erijuhte, mitte midagi sellest madalamat, kõrgemat või lahusesisvat. Kui inspireeritud toimimiste puhul saab üldse rääkida teadlikult seatud eesmärgist, siis nii „iseluuletamise“ kui

tõlkimise korral on selleks mingi eneseküllasuse mulje jätva keelelise objekti tekitamine, millega kokkupuutujal ei pruugi tulla pähegi küsida selle algtõuke ja alglätte järele. Või siis, teistmoodi: kujutlegem mingite juppide väljakiskumist katkematust (aja-, keele-, olemise-) voolust, et saaksime neid lähemalt vaadelda – sealjuures unustamata, et pärisväärtuse ja -tähenduse annab neile see vool, mitte meie kui väljakiskujad ja vaatlejad. Ka sellise vaateviisi puhul pole mingit tähtsust, kust me tegemiste algtõuge pärineb – kas me omast peast, mõnelt teiselt „autorilt“ või haldjatelt ja vaimudelt.

TÖLKIDA VÄRSSI MÄRT VÄLJATAGA

1

Robert Frosti kuulsa definitsiooni järgi on luule see, mis tõlkes kaotsi läheb. Järelikult ümberpöörduvalt: see, mis luuletust tõlkides originaalist alles jääb, pole luule, ning luulelisus, mida me tõlgetest ometigi vahel leiame, pole tõlge. Aga võib-olla müstifitseerib see definitsioon luulet ülearu, lähendades seda romantismi-sümbolismi praktikale, mis püüdis sisu ja väljenduse jäägitu lahutamatu poole. Kogu luule ei ole niisugune. W. H. Auden ongi Frosti korrigeerinud: „Ka kõige rafineeritum luule sisaldab mõningaid tõlgitavaid elemente. Sõnade kõla, nende rütmilised seosed ja kõik kõlal põhinevad tähendused ja tähendusassotsiatsioonid, nagu riimid ja kalambuudid, on muidugi tõlkitatud, kuid luule ei ole puhas kõla nagu muusika. Luuletuse elemendid, mis ei põhine verbaalsel kogemusel, on kõik mõnel määral teise keelde tõlgitavad – näiteks kujundid, võrdlused ja metafoorid, mis on ammutatud meelekogemusest“¹.

Aga kui tahta luule või poeesia mõistele tema salapära, tõlkituse ja parafraaserimatuse aurat alles jätta, võiks vahetada jututeemat ja keskenduda vähemalt esialgu hoopis värsile ja värssi tõlkimisele. Värssi on laias laastus kahe sugust: vormiline värss, mis põhineb silpide rea korrastatusel, ning vaba värss. Siit saame võimalikud kombinatsioonid: vormilise värssi tõlkimine vormiliseks, vormilise värssi tõlkimine vabaks, vabavärssi tõlkimine vabaks, vabavärssi tõlkimine vormiliseks. Viimane juhtum on haruldane, vabavärss tõlgitakse peaaegu alati vabavärssi. Kuid ka sel juhul tasuks pidada silmas, et tõlkevärss ei muutuks palju pikemaks, lohisevamaks ja kunstlikumaks kui originaal. Kui originaalis on tajutav mingi retooriline rütm, siis tasuks sellestki tõlkes märku anda. Samamoodi toimivad ju ka proosa tõlkijad, hoolitsedes, et teatavad originaali stiilikvaliteedid (hoogsus, staatilisus, madalus, kõrgus, moodsus, arhailisus jne) säiliks ka tõlkes.

Vormilise värssi tõlkimine vabaks on Eestiski saamas üha tavalisemaks. See on küll kergema vastupanu teed minek, omamoodi luuletõlkimise paraolümpiaad. Aga siingi on võimalik saavutada paremaid ja halvemaid tulemusi. Sel juhul on kõrvalekaldeid originaali sisust raskem välja vabandada. Samas aitaks klassikalise luule vabavärsiline tõlge oma õnnestumise korral vana luulet aktualiseerida ja seda paremini nüüdisluule konteksti istutada. Angloameerika imajstlik vabavärss tekkiski ju osalt Arthur Waley hiina ja jaapani luule

¹ „39 luuletust ja 5 esseed“, Loomingu Raamatukogu 2012/3–6, lk 81.

vabavärsiliste tõlgete mõjul, mis inspireerisid looma ka uutmoodi originaal-luulet. Kui luuletuselt kõrvaldada selle algse vormilise motiveeringu kest, siis jäävad originaali kujundid tõlkes hapralt ja alasti seisma – ja nende mõju võib nõnda osutada võimsamaks ja kummastavamaks kui vormilises tõlkes.

Vabavärsilisest tõlkest tuleks omakorda eristada reaalist ja proosatõlget. Esimene peaks andma edasi võimalikult palju infot originaali grammatika kohta ning tooma välja ka alternatiivseid sõnavasteid ja kõrvaltähendusi. (Reaalu-seid saab teha ka proosatekstidest.) Värsi proosasse tõlkides jäetakse reapiirid markeerimata. Niimoodi toimivad näiteks Loeb Classical Library kakskeelsed antiigiväljaanded.

Huvitavamaks lähevad asjad siis, kui tahta vormilist värsi ka tõlkes vormi valada. Aga millisesse vormi siis? Kanooniline printsiip on meil olnud see, et viisikjamb tuleks tõlkida viisikjambi, neliktrohheus neliktrohheusse, kolme rõhuga rõhuline värs (kuidas seda ka ei nimetataks – „rõhkur“ ja „paisur“ on tõesti koledad sõnad, mida ilma jutumärkideta kasutada ei tahaks) kolme rõhuga rõhulisse värsi jne, ning kanda hoolt, et originaali valitud kõlaelemendid, riimid ja häälikukordused peegelduksid ka tõlkest vastu.² Samuti on püütud leida vasteid (ukraina, prantsuse, hispaania) silbilistele ja (kreeka, ladina) kvantiteerivatele värsiidele. Homorütmia (või praktikas pigem homomeetria) printsiipi tutvustas Ain Kaalep 1960. aastatel mitmes artiklis, aga vaikimisi oli see käibel juba ammu enne, peamiselt vene ja saksa keelest tõlkimisel.

Artiklis „Rütmiprobleemidest luuletõlkes“³ võtab Ain Kaalep hetkeks kaa-lumisele ka alternatiivse vormilise tõlke võimaluse: „Puhtteoreetilises plaanis võib arutada probleemi üle, kas niisuguse täpsuse taotlus ongi vajalik. Kas ei ole lugu nii, et teatavad rütmnähtused on eri keeltes erineva sisufunktsiooni teenistuses saanud juba traditsioonilisteks? Osalt kindlasti.“ Ja toonud näiteid, kuidas mõni värsi korrastusviis mõnele keelele ei sobi, ütleb ta siiski: „Ometi ei saa sellistest näidetest tuletada üldprintsiipi.“

Seevastu Roman Jakobsoni 1930. aastal tšehhi keeles ilmunud artikkel „Vär-si tõlkimisest“ paneb automaatse meetrumijäljenduse taotluse kahtluse alla. Ta leiab, et samanimelised vene ja tšehhi värsimõõdud on oma struktuurilt ja

² Kuulus juhtum on see, kuidas Jaan Kross tõi Harald Rajametsa juubelikirjutises „Tõlkemeistri teetulp“ (Keel ja Kirjandus 1984/5, lk 304) välja fakti, et Rajametsa Dante „Põrgu“ IX laulu värsiides 64–72 esineb r-tähte sama palju nagu originaalis: 17 korda. Kahtlustan siin kaht võimalust: a) tähelepanek r-ide tavatult suurest esinemissagedusest selles kohas on sekundaarkirjanduse kaudu niivõrd tuntud fakt, et Kross ja Rajamets olid selle kohta mõlemad iseseisvalt lugenud; b) Rajamets oli Krossile seda tõsiasja otsesõnu maininud.

³ Keel ja Kirjandus 1961/10, lk 598.

funktsioonilt (mõjult) täiesti erinevad ja nende ühtmoodi nimetamine on pigem midagi homonüümia taolist. „Seega, kui vene jambiline luuletus tõlkida tšehhi jambi (või vastupidi), on meil tegelikult tegu pelga konventsiooniga, mitte aga lähenemisega originaalile. Ma arvan, et me läheneme originaalile kõige enam siis, kui võõrkeelsele luuleteosele vastukajamiseks valitakse vorm, mis antud keele vormide sfääris vastab *funktsionaalselt* ja mitte pelgalt väliselt originaali vormile.”⁴

Tõepoolest, ka eesti jamb, mis 20. sajandiks oli meie luules juba enam-vähem kodunenud, sarnaneb pigem tšehhi kui vene jambiga, sest ka eesti keeles on sõnarõhk esimesel silbil. Jambi on eesti keeles tõenäoliselt märksa raskem kirjutada kui vene keeles. Skemaatilisel: kui vene jamb kõlab *tadaa tadaa tadaa tadaa(da)*, siis eesti jamb käib: *ta taada taada taada taa(da)*. Sõnapiir kaldub jääma enne rõhulist silpi. Seetõttu on õigusega leitud, et eesti jambi oleks õigem kirjeldada anakruusiga trohheusena: eesti keele kõige loomulikumale, markeerimata mõõdule *taada taada taada taa(da)* lisatakse ette üks ühesilbiline sõna.

Pikema traditsiooniga luules kaldub teatavatele mõõtudele sügenema ka oma emotsionaalne ja tähenduslik värving, mis määrab ära vastava mõõdu funktsiooni või žanrikuuluvuse. Tartus sündinud slavist Kirill Taranovski (1911–1993) tuvastas ühes 1963. aastal ilmunud artiklis, kuidas eelkõige Mihhail Lermontovi luuletuse „Выхожу один я на дорогу” mõjul on vene viisiktrohheusega hakanud seostuma kindlad teemad: need vene luuletused kõnelevad peamiselt teeleminekust, vastandades dūnaamilise tee ja staatilise elu motiivi, või mõtisklevad elu ja surma üle, vastandades üksildast inimest ja ükskõikset loodust.

Eesti luules Lermontovi mõju nii tugev olla ei saa. Ka on viisiktrohheus meil tõenäoliselt sagedasem ja „loomulikum” mõõt. Seega oleks samalaadse „semantilise aura” esinemine üllatav. Aga kui kõrvutada luuletusi „Juba kase ladvast lehed langvad”, „Üle heliseva luiteliiva”, „Nõrkenult jäin maha metsa sõrva” ja „Astun vaikset jõululumist rada”, on vähemalt mingi meeoleoline sarnasus üksteisega nagu ka vastavate vene luuletustega aimatav siiski.

Kardan ikkagi, et Jakobsoni mõtteliini värsimõõtude nominaalse ja funktsionaalse ekvivalentsuse eristusest väga kaugele edasi vedada ei õnnestu. Värsimõõtude „funktsionaalset” samaväärsust on peaaegu võimatu tuvastada. Võib ju tõesti oletada, et kreeka ja ladina heksameetri funktsionaalne vaste itaalia luules on *endecasillabo*, inglise luules viisikjamb ja prantsuse luules aleksandriin. Ajalooliselt on ju nõnda välja kujunenud, et vastavates kirjandustes

⁴ „On the translation of verse” – Selected Writings, Vol. 5: On Verse, Its Masters and Explorers, 1975, lk 133–134.

on eeposte mõõdud sellised, ning heksameetreid on tõlgitud pigem viisikjambi või aleksandriini kui püütud kohandada selleks kuuikdaktülit. Siit võiks siis edasi oletada, et funktsionaalselt vastab kõigile neile neljale mõõdule eesti neliktrohheus või ehk regivärss kui standardne eepose mõõt.

Jakobsoni kirjatähte järgides võiks üritada vene jambi (nt „Jevgeni Oneginit“) tõlkida hoopis trohheusse.

Ilmaasju lell mul tundis,
olles tark ja tubli mees,
puruhaigena veel sundis
austust tundma enda ees.
Kuid on tüütu, ah mu jumal
päeva ajal küünla kumal,
nii et jalga toast ei saa
kannatajat valvata...

„Ilias“ võiks alata nii (ladudes kaks neliktrohheust ühte ritta):

Peleiid Achilleuse vihast laula, jumalanna,
kuis ahhailastele langes sellest tuhat ohtu kaela...

Ja „Kaotatud paradiis“ nõnda:

Sellest, kuidas esmakordselt inimtõug ei kuuland sõna,
nii et keelatud puu viljast surm ja vaevad tulid ilma,
sest läks kaotsi Eeden, kuni taas üks suurem inimene
meid kord lunastab ja taastab õndsas järje – laula, muusa...

Neljajalgne trohheus (isegi kaheksajalgseks pikendatuna) mõjub kuidagi kentsakalt. Osalt vist sellepärast, et hoolimata „Kalevipojast“ ei ole neliktrohheusel selgelt eristuvat heroiliselt eepilist aurat. See on pigem eesti silbilisrõhulise värsi automaatne meetrum, mis seostub rohkem vemmalvärsiga kui tõstetud kõrgstiiliga.

Aga sellegipoolest tasuks senisest rohkem eksperimenteerida, et leida originaali vormile ka muid eesti vormivasteid, mis ei oleks lihtsalt „nominaalselt“ või „homonüümiliselt“ samad. Nii on Jaan Kaplinski tõlkinud hiina luulet ja Sapphot silbilisse süsteemi ning püüdnud „Kalevalat“ vabastada arhailise regivärsi kammitsaist.

Oligi öö ilmotsata, pikk ja pilkane pimedik;
oli öö Kalevalas, öö Vainola tubades;
oli öö ka ülal taevas ilma-Ukko pingi pääl.
Tuim oli küll tuleta olla, vilets ilma valguseta,
kurb oli olla inimestel, kurb Ukkolgi üleval.⁵

Kaplinski kommenteeris tõlke saatesõnas: „Seni oleme kangelaslikult püüdnud luulet tõlkides võimalikult täpselt edasi anda nii vormi kui sisu. Usun, et tasub julgemini eksperimenteerida ühes kui teises suunas. Olla vahel formalist, nagu me Soome runosid, Kreeka heksameetrit või Hispaania romansse tõlkides oleme olnud. Ja vahel kontentist nagu viimasel ajal paljud Euroopa ja Ameerika tõlkijad, kes luulet tublisti proosalähedasemaks tõlkides säilitavad ometi olulisi sisulisi jooni”⁶. Tõsi, Kaplinski on ka erijuhtum – tema tekstid kukuvad alati hästi välja. Aga tema tõlkepraktika puhul on tähtis just nimelt see, et loobudes vältelisuse või muude piirangute kammitsast, ei lasku ta ka täiesti vabasse värssi, vaid on seadnud enda ette teistsugused piirangud, nimelt silbiarvu. Vormilistest piirangutest ei tasu tõlkimisel täielikult lahti ütelda, küll aga tasub mõnikord kaaluda originaalis esineva kammitsa asendamist mõne muuga, eesti keelele paremini sobivaga. Silpide arvu piirangu mõju on eelkõige alateadlik, aga see aitab tõlkijal teksti paremini koos hoida, vältida kaldumist lobasse. Ilma piiranguteta on tõlkijal raske otsustada, kus oma vabaduses peatuda.

Niisiis kaks seisukohta. 1) Kanooniline „homorütmiat” printsiip: aimata järelle originaali „nominaalset” vormi (Ain Kaalep). 2) Püüda leida tõlkes originaaliga funktsionaalselt samaväärne vorm (Roman Jakobson). Esimene on juurdunud ja kanooniline, kuid ununemas; teist tasub katsetada ja see nõuab suuremat leidlikkust. Lõppude lõpuks saab ka argumenteerida, et kuna tänapäeva eesti luulelugeja teadvuses domineerib luule meediumina vabavärss või et ainus „elusa” luulena tajutav värss on vaba, siis tõlkimisel tuleks elusa tulemuse saavutamiseks panna ka vormilised luuletused vabavärssi. Oletan siiski, et argumendi eeldus ei pea paika. Prototüüpiline lugeja tajub endiselt, et prototüüpilist luuletust iseloomustab mingisugune sellele tervikut andev ja meeldejätmist võimaldav vorm.

Üldisemates arutlustes proosa tõlkimise üle on siiani käibel Eugene Nida eristus vormilise ekvivalentsuse ja dünaamilise ekvivalentsuse printsiibi vahel. Mingil määral kattub see eristus vana vahetegemisega sõnade ja mõtete

⁵ Looming 1986/5, lk 640.

⁶ *Ibid*, lk 639.

tõlkimise ehk sõnasõnalisuse ja mõtemõttelisuse vahel, kuid viimase puhul rõhutab Nida ennekõike retoorilist efekti. Vormilise ekvivalentsuse puhul on tähtis originaali süntaksi võimalikult lähedane säilitamine. Tulemuseks on „aktsendiga“ proosa, mis õnnestumise korral annab midagi edasi originaali rütmist ja meloodiast. Vormilise ekvivalentsi ilminguks on ka konkordantsus piiblitõlgetes – püüd tõlkida originaali sõnu alati ühe ja sama vastega. See avaldub ka fraseologismide sõnasõnalisuses tõlkimises, mida on ilukirjanduse puhul – võib-olla ülekohtuseltki – enamasti taunitud. (Olen ise püüdnud oma tõlgetesse smugeldada väljendeid nagu „end saapapaelu pidi üles tõstma“ ning „kooki sööma ja alles hoidma“ – esimesel juhul sai toimetaja jaole ja trükkis ilmus selle asemel parafraas.)

Alternatiiviks on dünaamiline ekvivalent – püüdlus tõlkida nii, et lugeja kogeks sama mis originaali lugeja. Seejuures pööratakse vähem tähelepanu originaali süntaksile ja kõnekujunditele. Tundub, et inglased tõlgivad vene-lasi pigem „vormiliselt“ (aktsendiga, sõna-sõnalt, fraseologismegi säilitades) ja venelased inglasi „dünaamiliselt“ (ümber jutustades). Kui võtta eestikeel-sed proosatõlked ja katta kinni pärisnimed ja reaamid, siis on üsna kiiresti, eriti tegelaskõne korral, aru saada, kas tõlgitud on Ostrovskit või Ibsenit, Tšehhovit või Schnitzlerit. (Kunagi hurjutati tõlkijaid, et nad kipuvad alles jätma vene deminutiivide rohkust: „Emake, lehmake kärvas ära!“. Teisalt võiks jälle inglise keelest tõlkides julgemini kasutada deminutiive, mis meie keeles on olemas ja neil puuduvad. Originaalkeele grammatika jälgede täielikku kustumist ei tasuks iga hinna eest üritada.⁷)

Originaali ja tõlke lugeja kogemuse ekvivalentsust saab hinnata peamiselt intuitiivselt – vahemaad ja variatsioonid on ekvivalentsuse täpsemaks määramiseks enamasti liiga suured. Ja luule puhul on eriti raske ütelda, mida lugeja ikkagi ekvivalentsena kogeb ja mida mitte. Tõsi, eri maade luuled laenavad üksteiselt, samuti on olemas ka nn internatsionaalne ehk festivalistiil, mis on osalt tõlgitavust silmas pidades välja kujunenudki. Mõned luuleteemad ning võib-olla ka rütmid ja kordusmallid on väga sügavad, arhetüüpsed või üldinimlikud. Teisalt aga kannab iga luule endaga kaasas eriomast sattumuslikku kujunemislugu, millele projitseeruvad ka kõik uued tekstid. Nii et kui tõusta luule arhetüüpselt ja füsioloogilis-psühholoogiliselt tasandilt kõrgemale, sõnakunsti, kultuuri ja tehnika tasandile, siis muutub luuletuse funktsionaalne ekvivalentsus õige hämaraks.

⁷Walter Benjamin viib oma müstilises essee „Tõlkija ülesanne“ vormilise ekvivalentsuse printsiibi äärmusse, soovitates, et tõlge laseks originaali keelel tõlkekeelt võimsalt mõjutada, aga tema enda Baudelaire'i tõlked, mille eessõnana essee ilmus, paistavad üsna traditsioonilised riimilis-silbilis-rõhulised ümberluulendused.

Jääb järele vormiline ekvivalentsus, nüüd juba kahes tähenduses: nõudena tõlkida jamb jambiks ja daktül daktülik (olgu eesti jamb ja vene jamb ise asjad) ning püüdena kanda üle luuletuse nn propositsionaalne sisu (olgu selle tähtsus muusikalähedase luule puhul väiksem kui muudes tekstižanrides). Kõla ja tähenduse sarnasuse taotlus nõuab aga pidevaid *trade-off*e, mispuhul tuleb otsustada, kui palju ohverdada rütmi- ja riimipuhtust mõne troobi säilitamisele ja kus riskida vormi täiteks uute kujundite leiutamisele.

Viimasel ajal on aga laialt levinud ka absurdistlik tõlketeooria, mille järgi originaali ja tõlke suhte hindamisel ei mängi ekvivalentsus ega isegi selle lõdemad ekvivalendid, nagu adekvaatsus, sarnasus, lähedus, samasugusus, analoogilisus jne, mingit rolli. Kuigi tõlketeooriana on selline lähenemine absurdne, võib sellele olla oma koht luuletamise praktikas. Algupärase loomingu ja tõlkimise vahel leidub ju mitmeid „intertekstuaalsuse“ vahevariante: luuletusi, mis mugandatud, loodud kellegi järele või ainetel. Kas „Üks kask meil kasvas õues“ on Karl Eduard Malmi loomingu või Wilhelm Mülleri „Der Lindenbaum“ tõlge? Säilinud on kolmikjamb ning nais- ja meesklauslite vaheldumine, samuti mitmed motiivid. Aga ometigi – kuigi puud mõlemad, ei ole kask ju pärn. Ja kui Malmile andis puu vilu varju ja kosutavat mahla, siis Müller lõikas selle koore sisse hoopis nii mõnegi armsa sõna. Samas on tekstid „funktsionaalselt“ ülimalt ekvivalentseid, sest mõlemad funktsioneerivad esmajoones Schuberti laulu sõnadena.

*Am Brunnen vor dem Tore
Da steht ein Lindenbaum:
Ich träumt' in seinem Schatten
So manchen süßen Traum.*

*Ich schnitt in seine Rinde
so manches liebe Wort;
Es zog in Freud und Leide
Zu ihm mich immer fort.*

(Müller, „Der Lindenbaum“)

Üks kask meil kasvas õues,
just maja ukse ees.
Ta oli lapsepõlves,
mu armas seltsimees.

Ta andis vilu varju,
ta mahl mind kosutas,
ta kohin sagedasti,
mu südant jahutas.

(Malm, „Kask“)

Või vaadake põgusalt, kuidas ühe suure eesti luuletaja soneti avastroofi on eesti keelde tõlgitud:

*Des Lebens Höchstes wirst du nimmer finden;
Es lebt in dir, in deinem Ideal.
Der Menschheit Höchstes ist nur Mass und Zahl,
Die ihrer Torheit Schattenglück begründen.*

(K. J. Peterson)

See ülim siht on inimsoole võõras,
kuid hinges elab, õitseb ideaal.
Maailma ülim siht on arv ja kaal,
vaid neid ta otsib varjuõnne jõõras.

(Ants Oras)

Suur elulatu – sa iganes ei leia seda!
See on ju sinus endas ja su ideaalis.
Las kõrgust kõrgusega latvab inimparv:
Ta kõigekõrgemaks jääb ainult mõõt ja arv.
Mil sõgeduse õnnetorn võib rajaneda.

(Betti Alver)

Kas tead, kus jõuab kõrge täiuseni elu? –
Su rinnas on see täius – sinu ideaal.
On narril inimsool küll teine väärtuskaal:
ta kuhjab tuima ainet, mammonat kesk melu.

(Indrek Hirv)

Petersoniga sama viisiga saaks laulda ainult Orast, sest Alveril on nelja vär-
si tõlkimiseks kulunud viis ning viie jala tõlkimiseks kuus ning Hirvelgi on
igasse ritta kasvanud kuues lisajalg. Kontekstist väljavõetuna tunduvad tõlked
mõistatuslikumatenas kui originaal. (Klišee, et tõlge on tõlgendus, peaks tähenda-
dama, et tõlge on arusaadavam kui originaal.) Kui elu tipp on sinus endas,
siis miks sa seda ei leia? (Ja kui indiviidi ja massi vastandamine poleks juba
nii juurdunud romantiline troop, võiks pealekauba küsida, kas too „sina“ on
mõni ingel, kes inimkonda ei kuulugi.) Oras ongi seda vastuolu tasandanud
kontrastiivse sidesõnaga „kuid“. Ja ta on tõlkinud inimsoo maailmaks. Alveri
tekst vohab üle mõõdu ja arvu, Hirv seletab mõõdu ja arvu lahti rahaks ning

toob mängu ühe luuletõlgete vana ebasõbra, riimi *elu: melu* – mis nagu *surm: hurm* teadustab valjult igale lugejale: „Olen luuletõlge!”

Kuidas selliseid tekste üldse lugema ja hindama peaks? Kas tõlgetena või originaalluuletustena teise originaalluuletuse ainetel? Kas sellist vahet sunnib tegema üksnes autoriõiguseks jäigastunud autorsuse konventsioon? Sanga või Orase või Kaalepi luuletõlkeid ei saa kindlasti lugeda Sanga või Orase või Kaalepi omaloominguna. Küllap nad ütleksid kõik: „Kui ma oleksin tahtnud kirjutada omaloomingut, oleksin ma kirjutanud hoopis teistmoodi.” Samas ma ei imestaks, kui mitte ainult Kreutzwaldil, Koidulal ja Suitsul, vaid ka hilisemal ajal oleks nii mõnigi kaunis luuletus sündinud algselt käest ära läinud, s.t omapead kulgema hakanud tõlkest. Näiteid ei oska küll nimetada.

Kuigi tõlkeid originaalluuletustena lugeda ei saa ega tohi, tuleks neid minu arust lugeda ikkagi n-ö naiivselt, heauskselt ja suuremeelselt. Originaal tasuks kõrvale võtta alles kolmandal-neljandal lugemisel. Seetõttu ma pigem hoiduksin vormiliste tõlgete paralleelväljaannetest. Originaaliga võrdlemine valmistab enamasti alati kerge pettumuse ning mida luulekaugem lugeja, seda suurem see pettumus olla võib. Luulekauge lugeja lihtsalt ei tunne tõlkimise kõõgipoolt ega mõista, miks ta ei leia täpset vastet, kuid leiab selle hoopis kujundeid, mida originaalis pole. Aga ka rafineeritud, igasugustes lähilugemismeetodites ja luulehermeneutikas teritunud kriitikupilk võib luuletõlke hindamisel olla ülekohtune. Ta on õppinud originaali sisse lugema mitmesugust tähendust, ta on õppinud tähenduslikustama iga koma ja sidesõnagi, ning tõlke poole pöördunult ei leia ta siis midagi ekvivalentset eest. Ja kui mõni suur luuletaja on langenud suure filosoofi tõlgenduse ohvriks, nagu on juhtunud Hölderlini, Celani, George ja Trakliga, siis hakkab keskpärane kriitik ka nende luuletajate igati headest tõlgetest otsima filosoofi avastatud „olemist”, „aega” ja „keele maja”, ning kirjutab oma kogemuse põhjal ülekohtusi elukubratsioonid.⁸ Seepärast vajabki poeetiline tõlge naiivset ja avatud meelega (esma)lugejat.

Halvem lugu on siis, kui tõlge valmistab pettumuse ka originaaliga kõrvutamata. Sel juhul liigub lugeja-hindaja juba üleni eesti luule sees ja vaeb tõlget enam-vähem samamoodi nagu originaalluuletust. Aga kas luuletuste hindamiseks ongi (enam) üldse mingeid fikseeritavaid kaanoneid? Kui luule hindamiseks ka pole, siis võib-olla värsi hindamiseks veel on. Arvan, et kõrvalekalded meetrumist, lisanduvad või puuduvad silbid ja värsijalad,

.....
⁸ Filosoofilise liialduse näidet vt Vilja Kiisler „Riidu tõlkimise asja pärast. Trakli luule saatusest ümberpanemises”, Akadeemia 1996/9 (Debora Vaarandi Traklist); lähilugejaliku liialduse, ehkki vähem ebaõiglase, kohta vt H. K. Hellat „Geniaalse muutumisest keskpäraseks”, Looming 1974/6 (Kalju Kanguri Blokist).

morfoloogilised kõndistused, vormi- ja sisusundusega seletatavad vormid mõjuvad luules – nii originaal- kui tõlkeluules – halvasti. Nagu ka klišeed ja „poetismid”, s.o väljendid, mida kasutatakse esmajoones nende poeetilise aura pärast. Ja muidugi konarlik riim. Tegelikult on ju vormilises luuletõlkes kõige kriitilisem osa just riimide leidmine. Mingisugust semantilist adekvaatsust pole siin ju lootustki saavutada. Parim, mida teha saab, on leida lihtsalt kokkukõlasid, olgu kui tahes kulunuid ja leierdatuid, peaasi, et need vastaksid mingitele hea riimi formaalsetele kaanonitele.

Vladimir Nabokov on tabavalt kirjutanud:

*The rhyme is the line's birthday, as you know,
and there are certain customary twins
in Russian as in other tongues. For instance,
love automatically rhymes with blood,
nature with liberty, sadness with distance,
humane with everlasting, prince with mud,
moon with a multitude of words, but sun
and song and wind and life and death with none.*

(„The Evening of Russian Poetry“)

Tõepoolest, vene keeles riimuvad harjumuspäraselt armastus ja veri, loodus ja vabadus jne. Inglise keeles armastus ja liikuma, surm ja hingus, kuu ja varsti. Ka eesti keeles on kümneid tugeva kontrastiivse abstraktse tähendusega püsi-paare – *head: vead, päike: äike, jumal: rumal, taevad: vaevas, arm: karm, aru: maru, veri: meri ...* (Või ebapuhtamad, kuid ilmekamadki – *elu: ilu: võlu: valu; hirm: arm: surm: põrm.*) Aga sääraseid erikeelseid paare ei õnnestu kunagi omavahel paari panna.

Riimide aktsepteeritavuse osas valitseb mitu kaanonit: on 19. sajandi kaanon, mis lubab sufiksriime *kosutas: jahutas*; uuema rahvalaulu kaanon lahkneva vokaaliga riimituuma rõhusilbis – *meri: kuri*; Underi kaanon, mis eeldab vokaalide saksapärasest reduktsiooni – *siid: püüid*, Visnapuu konsonantriimi kaanon (*sõda: süda*); laiendatud täisriimi kaanon, mis lepib ka II ja III välte riimimisega (*minge: vinge*). Oras ja Sang selliste riimide ees ei tõrgu. Ja lõppude lõpuks on säärane kaanon, mis riimi vormipuhtusele erilisi piiranguid ei seagi (*kära: säran; meel: ees ja kaldus: hallus*) ja milles riimituuma konsonandid ei kattu. (Kuigi Valmar Adams pidas irdriimi enda leiutiseks, on see kahtlane. Pigem aitas ta oma manifestidega seda aktsepteeritavamaks muuta.) Kõige rangemat ja kitsamat riimikaanonit on järginud Kaalep ja Rajamets. (Tõsi, noore Kaalepi tõlgetes oli veel irdriime, nagu *haua: laual, täita: näitab*, kuid hilisemal ajal on ta,

nagu Rajametski, keelanud endale isegi II ja III välte riimimise.) Samas lubavad nemadki sufiks-riime, kui seal on ülipikana tõlgendatav häälikuühend – *rännakuid: puid, ilusaks: kaks*, ka naisriime, nagu *olemata: patta, hele: silmadele* – ja need avardavad võimalike riimide reservuaari kõvasti. Muidugi on kõrvalekalded riimipuhutusest alati põhjendatud seal, kus nõnda on ka originaalis (nt Majakovski ja 20. sajandi vene luule üldisemalt).

Mulle on eesti luule lugemisel riimipuhutus alati tähtis olnud, kuigi raske on sellele ratsionaalset seletust andagi. Isegi selliseid suurmeistereid nagu Alliksaart või Viivi Luike lugedes saatis mind varases eas kahetsus, et miks nende riimid ei võiks puhtamad olla. See arbutate kaanon – kuigi ka kõigi arbutate noorusluule on irdriimide rohke – on mulle ehk ülemäära sügava mulje jätnud. Seega toovad riimid nagu *meel: ees, seisus: teinud, taplus: vaprust* mulle kannaha ihule ja mõjuvad räpakalt (kui taotluseks pole just hispaania assonant-side kajastamine). Järele mõteldes on see võib-olla alusetu purism, vähemalt ei tohiks see olla mingi loomulik, füüsiline reaktsioon, vaid, nagu maitse-eelistused üldiselt, suurel määral enesekultiveerimise saadus. Ei teagi, kuidas need kaanonid levivad – kirjasõnast ei meenu, nagu oleks kusagil hea (vormilise) luule tunnusena nõutud puhast riimi.

Aga ükskõik millist kaanonit valida (kui täisriimi kaanonit lödvendada, siis soovitaks pigem ärkamisaegset ja uuema-rahvalaululikkku kui irdriimilist), peaks tõlkija ka siin seadma enda ette mingi piirangu ja püüdma seda järgida. Reegli järgimine kõigest reegli järgimise pärast oleks mõttetu puritaanlus, aga vormireegli järgimisel on tõenäoliselt ka sügavam vormiloov mõju. Samas ei maksaks reeglit ka liiga kitsaks ja kunstlikuks ajada. Olen (nii nagu Kaplinski) veendunud, et vältelise värvi viljelemine eesti keeles sellisel moel, nagu meie klassitsistid seda teevad, ei tasu ennast ära. Selle eest makstav hind kunstlikkuse, arusaamatuse ja ebaloomulikkuse näol on liiga kõrge. Samuti ei näe ma mõtet sonettide tõlgetesse neljakordsete riimide otsimisel.

2

Minu trükidebüüt oli 1982. aastal Vikerkaare eelkäijas, Loomingu Raamatukogu almanahhis „Sõna 5: Noorte loomingu”⁹. Viinud koostaja Mihkel Muti kätte pataka tõlkeid (Herrick, Keats, Yeats), astusin pool aastat hiljem toimetusest läbi, et uurida nende saatuse kohta. Muuhulgas mainis Mihkel, et „Sõna” toimkond (J. Hallas, J. Jõerüüt, M. Mutt, A. Kesküla, J. Ürt) on otsustanud sedapuhku natuke pulli teha: kuna pärisnoortelt laekunud tööd olid nigelad,

⁹ Loomingu Raamatukogu 1982/38–39.

väärastatakse almanahhi ka paari „noorklassiku” tekstiga. Ja tõesti, sügisel vihiku ilmudes leidis seal noorautorite Ilmar Trulli (snd 1957), Kalev Kesküla (snd 1959) jt kõrval ka Joel Sanga (snd 1950) kolm lastelaulu ja Mati Undi (snd 1944) tekst „Dante Gabriel Rossetti” žanrimääratlusega „fragment”. See on novell tõlkija hommikust. Näinud unes kaklust, ärkab ta üles ja asub tõlkima Rossetti luuletust „An Old Song Ended”¹⁰. Vaheldumisi kirjeldatakse, kuidas tõlkija peseb hambaid, riietub, helistab kolleegile, läheb trepist alla, käib poes, vaatleb ümbrust ja inimesi, teeb olmelisi tähelepanekuid, ostab oliive ja õlut, uurib lillelette ja lehekioskit, mõtleb maailmast, tõlkimisest, prerafaeliitidest ja kombineerib kõik see aeg oma peas Rossetti laulule tõlkevasteid.

Tõlkija valib Rossetti luuletuse selle pärast, et teha kingitus oma näitlejanast naisele, kes mängib parasjagu külalisetendusel Opheliat. Viiesalmiline luuletus algab salmiga Ophelia laulukatkendist „Hamletis”. Köheldes, mida võiks tähendada seal esinev sõna *cockle-hat*, helistab tõlkija kolleegile. Kolleeg ütleb pärast raamatutes tuhnimist: „Cockle-hat ... on kübar, mille külge on kinnitatud molluskikarp märgiks, et selle kandja on käinud Hispaanias, Santiago de Compostelas püha Jakobi säilmete juures. Nii võrdsustatakse armastus ja religioosne palveteekond.” Tõlkija otsustab lõpuks jääda avasalmis Georg Mere versiooni juurde. (Tõsi: Mere „kulund kaabust” saab tõlkijal millegipärast „kulunud kaabu”, mis nihestab luuletuse trohheilist mõõtu.) Tõlkija jõuab läbi kaaluda veel teise stroofi variante: *Kas ta on ju koduteel? / Mis sa temast tead? / Ammu tuli kevadkuu, / kus siis tema jääb* (Tõlkija sisekommentaari: „riim ei olnud puhas”); *On sul uudist tema käest, / on ta koduteel? / Ammu käes on kevadkuu, / mis ta ootab veel; Kas ta on ju koduteel. / Kirja said ta käest. / — Küll ta tuleb kindlasti, / kevad on ju käes.* Ja kolmanda stroofi variandid: *On tal mõnda märki ehk, / mis ta temaks teeb? / Minu sõrmust kannab ta / ja üht sõrmust veel; Mille järgi tunnen ma, / et on tema see, / Minu sõrmust kannab ta / ja üht sõrmust veel.*

Üldiselt halvaendelises atmosfääris kulgenud novell, kus põkkuvad prerafaeliitide rafineeritud dekadents ja Mustamäe kõle olme, lõpeb järsult ja ootamatult optimistliku töökangelasliku noodiga, mida tollal ametlikult vist ikka veel kirjanduselt oodati: „Ta läks koju. Õhtuks oli luuletus eestindatud. Päev ei möödunud asjatult: Dante Gabriel Rossetti sai meile kõigile jälle veidi omasemaks – tänu tõlkija tööle!” Hüüumärk ja kliše „sai meile kõigile jälle veidi omasemaks” (justkui Rossetti oleks „meile” juba pisut omane olnud) lasevad aimata mingit paroodilist sihti. Mäletan ähmaselt, et nii mõnigi almanahhi heauskne arvustaja läks siiski tolle võltspositiivsuse õnge ja palakest tõsteti esile kui eeskujuvandvat olukirjeldust tubli kultuuritöötaja märkamatus, kuid visast ja tähtsast tööst.

¹⁰ Vt Loomingu Raamatukogu 1982/38–39, lk 62.

Miks tõlkija valib selle teksti? Seletus on antud: „See sobiks naise viibimisega gastrollidel. See oleks just nagu naelapea pihta. See oleks enam kui täpne ja sel oleks isegi oma alltekst, mis ei pruugigi selguda praegu.” Luuletust tervikuna (kokku 5 stroofi) novellis esitatud ei ole, ja lugejale jääb „alltekst” hämaramaks-ki kui tõlkijale endale. Ühesõnaga, tõlkija naine mängib Opheliat; „Hamleti” IV vaatuse V steenis laulab Ophelia, kelle Hamlet on hulluks ajanud, Gertrudile salmi laulukesest, mida Rossetti luuletus üritab jätkata. Tõlkija sisekõnes on juttu ka Ophelia ning Rossetti modelli ja abikaasa Elizabeth Siddali enesetapust. Kuid ei mainita, et laulukese alltekst võis olla Rossetti süütunne.

Rossetti on Ophelia avaridade põhjal „rekonstrueerinud” laulu dialoogina ootaja ja kellegi vahendaja, nt teenijanna vahel. Hiljemalt 4. salmiks on selge, et ootaja on kallima tagasituleku ajaks oodatavasti juba surnud. Seda Undi fragmendi lugeja teada ei saa, sest laulu lõppu seal ei anta.

Muide, Rossetti luuletusest tegi hiljem töötlust Maurice Maeterlinck (Rossettit ja Shakespeare’i mainimata). See suhtub Rossetti originaali umbes nii nagu Malmi kase-luuletus Mülleri pärna-luuletusse:

*Et s’il revenait un jour
Que faut-il lui dire?
– Dites-lui qu’on l’attendit
Jusqu’à s’en mourir...*

*Et s’il m’interroge encore
Sans me reconnaître?
– Parlez-lui comme une sœur,
Il souffre peut-être...*

*Et s’il demande où vous êtes
Que faut-il répondre?
– Donnez-lui mon anneau d’or
Sans rien lui répondre...*

*Et s’il veut savoir pourquoi
La salle est déserte?
– Montrez-lui la lampe éteinte
Et la porte ouverte...*

*Et s'il m'interroge alors
Sur la dernière heure?
Dites-lui que j'ai souri
De peur qu'il ne pleure...*

Kui ta tuleb ühel päeval tagasi, mida siis talle öelda? – Öelge, et ootasime teda kuni surime ootamisest. // Ja kui ta küsitleb mind ikka ilma et mind ära tunneks? – Kõnelge temaga nagu õde, võimalik, et ta kannatab. // Ja kui ta küsib, kus teie olete, mida siis vastata? – Andke talle mu kuldsõrmus midagi vastamata. // Ja kui ta tahab teada, miks on saal inimtühi? – Näidake talle kustunud lampi ja avatud ust. // Ja kui ta siis küsib viimse tunni kohta? – Öelge talle, et ma naeratasin, et ta ei nutaks.

Minu meelest on Maeterlincki versioon märksa lamedam – ootaja surm öeldakse välja juba esimeses salmis ning puánt on magus-sentimentaalne. Seevastu Rossetti laulu viimastes ridades on võimas varjatud etteheide ja ähvardus: *Ütle talle, et ma vaatan tema silmadesse, kuigi minu silmad on tuhmid.*

Meenutagem nüüd tõlkija motivatsiooni: „See sobiks naise viibimisega gastrollidel. See oleks just nagu naelapea pihta. See oleks enam kui täpne ja sel oleks isegi oma alltekst, mis ei pruugigi selguda praegu.“ Ootaja ja oodatava rollid on ümber pööratud; naine on eemalviibija ja mees ootab teda koju. Laulus antakse märku ootaja peatses surmast. Mati Undi fragment lõpeb võlts-optimistliku kiitusega tõlkija tööle.

Aga missuguse tõlkijana ta nende näidete põhjal paistab? Esitatud on küll üksnes töövარიandid, aga selge on, et Orase-Sanga-Kaalepi-Rajametsa kooli mees ei kuulu – ükski neist poleks kaalumise allagi võtnud riime nagu *käest: käes, teeb: veel, see: veel, rääkimata tead: jääb*. Homorütmik on ta sellegipoolest – kui jätta kõrvale nihestus *kulund -> kulunud*, järgivad kõik versioonid originaali nelik- ja kolmiktrohheuse korrapärasest vaheldumist. Kuigi me tõlke lõppversiooni ei näe, jääb ikkagi kahtlus tõlkija töö kvaliteedis.

Aga lõppude lõpuks on ka Undi tekst ise „fragment“. Tervik ilmus neli aastat hiljem kogumikus „Räägivad ja vaikivad“ (1986) ning kandis nüüd juba pealkirja „Tõlkis“. „Sõnas“ ilmunud „Dante Gabriel Rossetti“ on selle pike-ma novelli neljaosalise struktuuri II osa. Praegu, oma juttu kirjutades ei ole mul Mati Undi raamatut kahjuks käepärast ja pean seetõttu kasutama *google books*’is leiduvat Ritva Poomi inglise tõlget, mis ilmus Kajar Pruuli ja Darlene Reddaway koostatud kogumikus „Estonian Short Stories“ (1996). Omamoodi imekogemus on jälgida, kuidas Ritva Poom on tõlkinud eesti keelest inglise keelde Mati Undi tegelase ponnistusi tõlkida inglise keelest eesti keelde Dante Gabriel Rossetti luuletust.

Nagu aimata võiski, on terviknovelli II osa lõpust välja kärbitud too võltsoptimistlik, töökangelaslik lõik, mis oli „Sõna” versioonile lisatud ilmselt „pulli pärast”. II osa lõpeb nüüd lause juures „Ta läks koju”. Novelli „Tõlkis” I osa kujutab endast autori-jutustaja arutlust tõlkimise ja tõlkijate üle. Enamasti on tõlkijad haritud ja peened mehed, harva hüsteerikud, pigem masohhistid kui sadistid, joovad harva viina ja on tihti abivalmid. „Kuid nende hulka on sattunud ka juhuslikke inimesi.” Säärase tõlkija tunneb ära pöörasest pilgust, mis „käib meile peale otsekohe küsimusega: noh, mida me siis täna tõlkima hakkame? Ja te olete tema naiivsuse ees abitud. Te räägite, soovitate, mainite, mida veel tõlgitud pole ja mis on parasjagu tõlkimisel. Ja nõnda mööduvad päevad. Ja miski ei muutu. Ta on meie hulgas ja levitab mingit eriomast, perversset atmosfääri. Paljudel inimestel on niisugune aura. Kuid eriti nendel, kellest on juhuse tõttu saanud tõlkija.” (See oli nüüd minu abitu tagasitõlge Ritva Poomi tõlkest – mulle ei meeldi ja ma ei oska ilukirjanduslikku proosat tõlkida, olen spetsialiseerunud luulele ja teooriale. Proosat on tuttavas võõrkeeles kerge lugeda, aga raske tõlkida; teooriaga on täpselt vastupidi; luulet on paraku raske nii lugeda kui ka tõlkida.)

Niisiis teeb Undi novelli algus kohe selgeks, et too tõlkija-tegelane on üks kahtlane tüüp. Tõepoolest, lihtsameelsed olid need arvustajad (või oli neid ainult üks), kes „Sõnas” ilmunud fragmendi põhjal tahtsid temast positiivset kangelast teha. Ja novelli III osas me saame teada, mis juhtus, kui tõlkija oli oma kahe õlle ja 300 gr oliividega (kas nõukogude ABC-poodides oliive üldse müüdi?) tühja korterisse tagasi jõudnud. „Ukse ees ootas tõlkijat üks mees, kes paistis tuttav, aga ta ei teadnud, kust.” Mees teatas, et tõlkija naine ei tule enam tagasi ja on saatnud nimekirja asjadest, mille ta palub kirja toojale üle anda. „Külaline kandis sandaale, aga sauatõlkija ei märganud. Ühes sõrmes oli tal sõrmus. Kaabut ta ei kandnud, mis oli suveajal ka igati normaalne. Sel päeval ei saanud tõlkija enam reaalsustunnet tagasi. Ta pakkis palutud kleidid masinlikult kohvrissi. Seejärel lõpetas ta niisama mehaaniliselt Rossetti luuletuse tõlke. See avaldati, aga kus – keegi ei mäleta enam. Üksikluuletus ei ärata tähelepanu; oleks vähemalt terve tsüklil ... Seega luuletus, millele oli kulunud nii palju aega ja vaeva ja mis tekitas tõlkimise käigus nii palju vajalikke ja tarbetuid assotsiatsiooniahelaid, on nüüdseks kadunud, uppunud aja jõkke.” Ja lõpuks ütleb jutustaja ka seda, mis masti tõlkijaga oli meil tegu: „Elegantsemat sorti värss käis talle üle jõu. Või mis seal elegantsist rääkida, kõik ta riimid olid väga punnitatud.” (Oh, andesta, Mati Unt, et kaudtõlkes need laused nii konarlikud välja kukuvad!) Järgmisel päeval hakkas muidu karske tõlkija jooma, käis seejärel alla, lõpetas tõlkimise ja suri. Novelli IV osas võetakse paarikümne lausega kokku tõlkija näitlejannast naise saatust: „Ta käis käest kätte, kuid mitte alla.”

(Mõtlen nüüd kadunud Ants Reolist (1943–1993), kes elas Pärnus, tõlkis minu meelest väga õnnestunult Mandelštami, avaldas mõned neist tõlgetest Loomingus, tõi mõned Vikerkaarde, kus need segastel asjaoludel ilmumata jäid. Hiljem olevat ta oma maja pööningule kõigi raamatute ja käsikirjadega tule otsa pannud. Aga erinevalt Undi tegelasest ei käinud Reolile elegantsemat sorti värss sugugi üle jõu:

Pesin öösel kaevul, kõle hoov,
taevast kiirgas tooreid tähekesi.
Kirveteral tähekiir kui sool,
ääreni täis tunnis külmub vesi.¹¹

*Умывался ночью на дворе, –
Твердь сияла грубыми звездами.
Звездный луч – как соль на топоре,
Стынет бочка с полными краями.*

Muide, seegi Mandelštami tekst on viisiktrohheuses: teeleminekust küll juttu pole, küll aga seisab üksildane inimene vastamisi ükskõikse loodusega, täpselt nii nagu see Taranovski järgi olema peab.)

Mõni aeg tagasi oma vanu tõlkeid kokku kraamides lehitsesin taas seda „Sõna 5” vihikut. Tekkis tahtmine Undi tõlkijal nii kurvasti kulgenud tõlketöö lõpule viia.

Läksin koju, hakkasin tõlkima. Esimese salmi sai otse üle võtta Georg Merelt, aga Undi tõlkija tööd ei saanud kasutada eespool mainitud põhjustel. Tulemus sai selline, nagu ta sai. Vähemalt riimid on puhtamad kui novellis. Kuid puänt: „ütle [mu kallimale], et ma vaatan tema silmadesse, kuigi minu silmad on tuhmid”, kaotab tõlkes palju oma jõust – see vist ongi siis see luule, mis tõlkes kaduma läheb.

Õhtuks oli luuletus eestindatud. Päev ei möödunud asjatult: Dante Gabriel Rossetti sai meile kõigile jälle veidi omasemaks – tänu tõlkija tööle!

¹¹ Looming 1982/9, lk 1243.

An Old Song Ended

How should I your true love know
From another one?"

„By his cockle-hat and staff
And his sandal-shoon."

„And what signs have told you now
That he hastens home?"

„Lo! the spring is nearly gone,
He is nearly come."

„For a token is there nought,
Say, that he should bring?"

„He will bear a ring I gave
And another ring."

„How may I, when he shall ask,
Tell him who lies there?"

„Nay, but leave my face unveiled
And unbound my hair."

„Can you say to me some word
I shall say to him?"

„Say I'm looking in his eyes
Though my eyes are dim."

1869

Lõpetatud vana laul

„Kuidas sinu kallimat
tunda teiste seas?"

„Sauast ja sandaalidest
kulund kaabust peas."

„Millest tead, et jalge all
on tal koduretk?"

„Kevad mööda sai ja siin
on ta iga hetk."

„Kas ta äratuntav on
mõne märgi teel?"

„Tal on sõrmus, minu kink,
ja üks sõrmus veel."

„Mida teen, kui küsib ta,
kelle süng on see?"

„Tõsta vaid mu näo eest loor,
juuksed lahti tee."

„Kas on talle viimiseks
mõnda teadet sul?"

„Jään tal' silma vaatama
pilgul kustunud."

Või alternatiivne lõpp loole: „Nooruses tuntakse suurt soovi silma paista. Tavaliselt see eesmärk ka saavutatakse, aga mis siis? Jätkata silma paistmist? Hea küll, aga edasi? Mängida tõlkijat, kultuurivahendajat, emotsioonide tolliametnikku? Kellele, milleks? Keda üldse huvitab keegi teine, kas või ligime-negi, rääkimata veel kellestki Rossettist kusagilt lõunapoolkeralt" (ikka Unt-Poom).

TÖLKIJATEEST, MODERNISMIST JA TEATRITÖLKEST

JAAK RÄHESOOGA vestles Tartu ülikooli raamatukogu kohvikus 22. mail 2015
ENE-REET SOOVIK

Teie esimene avaldatud tõlkeraamat oli James Joyce'i „Dublinlased“, mis ilmus 1969. aastal Loomingu Raamatukogus. Kuidas juhtus, et alustasite niivõrd kaaluka tekstiga?

Jah, enne seda oli mul ilmunud ainult üks novell Salingerilt, kas Nooruses või Kultuuris ja Elus. Ma ise pakkusin „Dublinlasi“. Ma lihtsalt olin Joyce'iga natuke tegelnud, olin kirjutanud temast ühe kursusetöö ja tahtsin proovida. „Dublinlased“ ei olnud nii raske ka, nagu Joyce'ist tavaliselt arvatakse ja nagu on tema hilisemad teosed. Loomingu Raamatukogus see pikalt sees ei olnud: tegin ära ja käsikirja üleandmisest poole aasta jooksul, äärmisel juhul aasta jooksul tuli välja. Nii et selle avaldamisega probleeme ei olnud.

Selliseid kommentaare te toona ei kuulnud, et see pole näiteks ideoloogiliselt õige?

Ega ma ausalt öeldes ei tea, mida asjamehed arvasid, aga mulle midagi sellist ei öeldud. „Dublinlased“ oli muidugi juba 1930. aastatel vene keelde tõlgitud, võib-olla see luges ka kui argument. Algul oli Loomingu Raamatukogus mõte, et pärast „Dublinlasi“ tõlgiksin „Kunstniku noorpõlveportree“, aga vahepeal vahetus toimetus ja juhtusid muud asjad, nii et see mõte jäi kuidagi vedelema, nagu need asjad jäävad elus. Et see hoopis hiljem ilmus, ei tulnud mitte sellest, nagu ma oleksin teda nii palju seedinud või selleks pikalt valmistanud. Võib-olla „Ulyssese“ puhul on tõesti vaja eelnevalt tunda, et sa kõiki keelelisi nüansse juba valitsed, aga „Noorpõlveportree“ on selles mõttes kitsam. Ta ei ole tõlkeliselt nii problemaatiline.

Ja kuidas laabus töö toimetajaga?

Ei noh, esimene töö muidugi. Õppida oli väga palju. Toimetas Edvin Hiedel. Ega ma sellest palju ei mäleta, aga küllap ta oli puisevõitu. Liiga sõnasõnaline. Üldiselt see ongi selline täpne tekst, see on tema eritunnuseid. Aga ma ehk läksin sellega liiga jäigaks. Käsikirja mul enam ei ole; kuid „Dublinlased“ avaldati uuesti aastakümneid hiljem, ja siis ma vaatasin trükiteksti üle ja leidsin kohti, mida sai eesti keele seisukohast ladusamaks teha isegi pärast Hiedeli toimetamist.

Järgmisel aastal, 1970, ilmus teie tõlkes George Bernard Shaw' „Neegritüdraku seiklused Jumala otsingul”, mis teie teisi tõlkevalikuid vaadates tundub natuke ebatüüpilisena.

Eks ta olegi ebatüüpiline. Ta oli minu tõlkijabiograafias võib-olla juhuslikum asi, aga parajasti ma iseenda hariduse täiendamiseks tegelesin natuke religioonidega ja mõtlesin, et see võiks olla sinna juurde sobiv. Ega siis ei leidunud eesti keeles religiooni vallast ka eriti midagi asjalikku ja minu meelest võis see nagu natuke rehabiliteerida toda temaatikat.

Ja seejärel, 1971, tuleb üks autoritest, kellega teid eriti seostatakse: William Faulkner ja „Kui ma olin suremas”.

Kui Faulknerist rääkida, peaksin vist alguses rääkima, kuidas ma üldse tõlkimise juurde sattusin. Juba keskkooli lõpus oli selge, et mu peamised huvid on humanitaarsed. Ja siis ma mõtlesin muidugi, millisele humanitaaralale minna. Üks võimalus oleks olnud ajalugu, aga ajalugu pidasin ma toonastes tingimustes liiga ideologiseeritud asjaks. Paljud noored, kes tundsid huvi kirjanduse vastu, läksid õppima eesti keelt, aga see ei tundunud mulle huvitav, sest keel kui selline eraldi mind tookord ei huvitanud. Nii et mõtlesin, et parima valikuna võiksin korralikult kätte saada mingi võõrkeele. Ja see tähendas, et kuna ma keskkoolis olin õppinud inglise keelt, siis läksin seda ka ülikooli õppima. Muidugi, kui ma mõtlesin koolipoisina, et mis mu edasised perspektiivid võiksid olla, kui ma ülikooli ära lõpetan, siis vilksas seal ka mõte, et võõrkeel võiks mulle anda tõlkimise võimaluse, et see aitaks end ära elatada. Aga ega ma ülikooli tulles väga palju tõlkimisega ei tegelnud, peamiselt oli mul siis lugemisaeg. Ma sain küll inglise ja ameerika kirjanduse eriprogrammi, üks aasta rohkem kui tavalised tudengid. Aga tol ajal tulid kõik need uued teooriad, kõik need semiootikad ja strukturalismid, nii et sinna eriprogrammi, mille ma võisin suures osas ise koostada, panin rohkem selliseid asju sisse. Ja tõlkimist ei olnud seal üldse. Alles aspirantuuripõlves, osalt selleks, et natuke oma sissetulekuid täiendada, teisalt võib-olla seetõttu, et ma olin tüdinud ainult kirjandusteoste lugemisest, võtsin ka tõlkimistöö ette. Ja selleks oli siis „Dublinlased”. Samal ajal aspirantuuris ma tegelesin Faulkneriga ja oli seega loomulik, et kui ma lõpuks otsustasin, et ülikoolitöö mulle ei istu, hakkasin Faulknerit tõlkima. Ses mõttes said need kolm aastat, mis ma aspirantuuris olin, ikkagi tulusalt ära kasutatud. Nii et see oli kõige vahetum põhjus, miks ma hakkasin Faulknerit tõlkima. Ja võib-olla tõlkimise poolest oli ta mulle esimene päriselt raske tekst. Subjektiivselt, tähendab, sest oma senised tõlked olin ma teinud kuidagi

kergemini. Kui Joyce'ist mõtlen, siis „Dublinlaste” Joyce'is oli peamine täpsus, aga mingit suurt keerulisust temas ei olnud. Shaw muidugi oli teist tüüpi tekst, seal on need Shaw' naljad ja on selge, et kui need naljad ja paradoksid ka oma-moodi täpselt välja ei kuku, siis see asi kaotab oma sära, olemuse. Aga muidu on see selline elegantne lobisemine, seda võib käänulisest lausest hoolimata vabamalt võtta. Too Faulkner oli esimene, kelle puhul ma tundsin, et mõlemad on olemas, ühelt poolt keerulisus, teisalt see, et täpsus peab ka olema. Alles tolle romaani nägin ma suuremat vaeva. Hilisemad Faulknerid tulid juba kergemini.

Faulkneri kõrvaale ilmub varsti T. S. Eliot – teine autor, kes kohe teiega seostub. Faulkneri proosa tundub ääretult suur ja massiivne, Elioti esseistika, vastupidi, terav ja õhuke. Kuidas oli neid tõlkida kõrvuti või üksteise järel?

Siin mingit erilist probleemi ei olnud. Ma usun, et Elioti oli mul lihtsam teha ka selles mõttes, et ise kirjutasin ju ka artikleid ja esseesid. Teda ma tõlksin ilma suurema vaevata. Ja et nad on niivõrd erinevad, tegi ümberlülitumise ehk kergemaks.

1973. aasta Loomingu Raamatukogu Elioti-vihikus on üsna väike valik. Miks just need tekstid?

Seda ma tahtsin hästi kähku teha. Oli parajasti aeg, kui Nõukogude Liit ühines Genfi konventsiooniga, ja me kõik teadsime, et ta on ühinemas, aga ei teadnud, mis tingimustel see toimub, ja mõtlesime, et kui senine *copyright*'i-vabadus ära kaob, siis võib-olla läheb meil asjade avaldamine hoopis raskemaks. Sellepärast püüdsimegi võimalikult kiiresti ühe väikese valiku ära teha. Pärast küll selgus, et *copyright*'i alla läksid üksnes alates Nõukogude Liidu ühinemishetkest originaalkeeles ilmunud teosed, nii et Eliot ei oleks selle alla käinud, aga me ei teadnud seda ja sellepärast sai see vihik kiirustades kokku pandud. Krestomaatilised tekstid on seal sees, aga üks valik oleks võinud suuremgi olla.

Teie proosatõlgete tuumaks näibki nüüd kujunevat modernism. Miks see nii läks?

Eks mõjutajaks oli kahtlemata asjaolu, et moderniste Nõukogude ajal nii palju sõimati. Vastuhoidak tekkis mul juba keskkoolis. Ja pärast 2. maailmasõda oli modernism Läänes lausa ametlikult tunnustatud ajastu peavooluna. See oli kõikides kunstides niimoodi, ja ma usun, et kõik meie tollased noored põlvkonnad üritasid modernismi tasapisi sobitada Nõukogude tegutsemisvõima-

lustesse. Selles mõttes langes ka minu tegevus üldise hoiakuga kokku. Ma lugesin neid autoreid just nimelt ülikoolipõlves – kirjandust, mida ma varem ei olnud saanud lugeda. Ajaloo-keeleteaduskonna „seminarkas” ja ülikooli peakogus olid Orase-aegsed hästi valitud raamatud ju õnneks olemas.

Kas kõitev tundus siis tõesti ainult see, mis oli keelatud?

Kes otsib, see leiab. Kui lähened suundumusega, et asi peab huvitav olema, siis nii ka enamasti on. Aga ega ma ei ole oma hoiakuid ka hiljem väga muutnud. Mõned konkreetsete võtete, mida modernistlikud autorid kasutasid, ei tundu võib-olla praegu enam nii uudsed, kuid mingi üldisem vaimsus on jäänud mulle lähedaseks siiani. Mul ei ole olnud seda postmodernismi-tunnet, mille mõjul vahepeal räägiti, et kõik on ammendunud ja kõik väljad on juba kaetud – et jääb üle ainult pastišš. Ma usun, et kirjanduses on tohutult palju võimalusi, mida ei ole siiani avastatud.

Seoses pastiššiga meenub teie tõlgetest John Fowles. Tema „Eebenipuust torni” avaldasite eesti keeles 1981 ja see ilmus meie tõlkes seega varem kui ehk inglise kuulsaim postmodernistlik pastišš, Valda Raua tõlgitud „Prantsuse leitnandi tüdruk”. Kas Fowles oli ka teie enda valik?

Ei olnud, seda pakuti mulle Loomingu Raamatukogu poolt. Ma lugesin, ta meeldis mulle ja ma tõlkisin ära. Aga juhtumisi ei olnud ta mitte minu enda algatus.

Kas teid on peamiselt köitnud tekstid ise, või vaimsus, mis nendega kaasas käib, kontekst, millest tekst tuleb? Kas olete tõlkinud enda jaoks või ka laiemat pildi jaoks?

Ei noh, enda jaoks tõlkida... Kujutleksin seda ühelt poolt stiiliharjutusena, kus „harjutus” samas ikkagi eeldab valmistumist mingiks laiemaks ülesandeks. Teiselt poolt kangastub tekst, millest tõlkija loodab isiklikku „elumõttelist” selginemist, ja tõlkimine oleks vahendiks tolele mõttele liginemisel. Kuid siinkohal on need puhtalt spekulatsioonid. Minu puhul oli tõlkimine niikuinii ettevalitult elatusvahend, ükskõik kui palju ma nõudlikumatel juhtudel „keskmise tõlkega” võrreldes ehk vaevagi nägin. Tõlkimine võimaldas mulle vabakutselise elu, millest ma sain aru, et see on ainuke elamise vorm, mis minu temperamendile sobib. Artikleid kirjutasin ka, aga artiklitest ära ei oleks elanud. Kujuteldavalt saab tõlget muidugi lõpmatuseni viimistleda nagu originaalteostki, nii et võtad mõne lause, tõstad komasid lõpmatuseni ringi ja teed aga järjest

ümber, aga praktikas on siiski võimalik planeerida, et mul läheb selle peale umbes niipalju aega. Muidu, kui ma oleksin täiesti vaba olnud, oleksin ma vähemalt esialgu jätkanud lugemist. Nii et tõlkimine oli mulle elatus, aga selle piirides ma valisin autoreid. Ja mitte ainult eramaistest lähtudes, vaid neid, keda pidasin vajalikuks eesti kirjanduslikus kontekstis tutvustada. Seda kindlasti. Kuivõrd tegemist on selliste autoritega, kes on juba eluajal klassikuteks kujunenud, siis on peaaegu paratamatu, et mõtled juurde ka laiema konteksti, sest see elavaks klassikuks tunnistamine tähendab ju ka esindavust. Aga see ei tähenda, et mulle endale nad ei pruukinud meeldida.

Millal te hakkasite näidendeid tõlkima?

Esimene, mis ma tegin, oli Tennessee Williamsi „Tramm nimega „Iha””. See oli tellimustöö Pärnu teatrile, Kaarin Raidile, kes tahtis seda lavastada [1972]. Parajasti enne seda oli eesti teater minu jaoks järsku huvitavaks muutunud. Siis ma hakkasin tihedamalt teatris käima, ja kui ma kolisin tagasi kasvulinna Pärnusse, oli teater seal üldse põhiline kultuuriasutus. Sellepärast ma suhtlesin teatriga rohkem, kui seda muidu oleks olnud. Ja sealt siis kokkupuude tolle Williamsi näidendiga, edasi lugesin ka teisi Williamsi näidendeid ja seejärel hakati mind pidama juba Williamsi asjatundjaks, nii et kui keegi kuskil midagi temalt tahtis lavastada, siis pöörduti minu poole. Ja koos sellega tulid ka muud teatritõlkes. See läks kuidagi loomulikult, ilma erilise minupoolse pingutuseta, peaaegu alati olid need tõlkes teatri tellimus.

Kas ka teatritõlkes on olnud mingeid valikuprintsiipe, näiteks tellimuse äraütlemisel, et mõni tekst tundub liiga võõras?

Paar üksikut asja. Mitte niipalju võõras, aga on olnud asju, mis on tundunud küsitavad või mida olen pidanud võimatuks adekvaatselt tõlkida. Näiteks pakuti mulle kunagi ameerika kirjaniku David Mameti näidendit „Glengarry Glen Ross”. See on üks kinnisvaramaaklerite näidend, nende tavaline kõne, ja see oli selline jooksev püsiropendus, mida ei olnud võimalik eesti keeles niimoodi kahe-kolme tabusõnaga edasi anda, vaid oleks pidanud kasutama erinevaid vandesõnu ja see poleks olnud päriselt see. Aga muidu ei ole lihtsalt juhtunud, et mulle oleks pakutud asju, mis mulle väga ei sobiks või käiksid üle mu keelejõu. Need asjad, mis mina olen tõlkinud teatrile, on olnud siiski nii-öelda keskmises kõnekeeles. Natuke poeetilisemad või natuke argisemad, aga midagi väga spetsiifilist ei ole olnud. Aga kas või tugevama noorteslängiga kõne on juba ammu minu kompetentsist väljas. Sest ma mäletan omaenda

noorusest, kuidas mõned vanemad autorid püüdsid tollast noorte keelepruuki vahendada, ent üksikute slängisõnade tundmisele vaatamata mingites kasutuspeensustes ikka eksisid.

Samas olete tõlkinud ka Shakespeare'i.

„Kuningas Richard Teine” ja „Mõõt mõõdu vastu” olid mõlemad tellimustööd, jah. Ja nad olid mulle muidugi vahelduseks, või nagu nüüd öeldakse, väljakutsuks. Ja ma jäin rahule selles mõttes, et usutavasti tulid nad vähemalt paremini välja kui Georg Meri vastavad tõlked. Sest see esimene, mis ma tegin, „Mõõt mõõdu vastu” (see läks ametlikult veel toimetamise rubriiki, nõnda seda minu tõlgete nimekirjas ei ole), oli tema varasemaid tõlkeid ja eriti ta vist veel Rajametsa abi ei kasutanud. Rajamets tegi nad hiljem veidi räägitavamaks. Mina pidasin just silmas, et minu versioonid on teatritõlked – et inimesed peavad tekstist kohe aru saama, isegi kui see on keeruliste grammatiliste struktuuridega.

Kas te lavastate näidendi teksti ise mõttes läbi ka?

No elementaarselt. Väga elementaarselt, mingi pilt tuleb silme ette. Või need ei ole ka päris pildid, vaid mingid sellised ebamäärased ... asjad.

Kui palju te olete üldse tõlkides mõelnud erinevatele häälele tekstis? Kas siin teatritõlke tegemine ka kuidagi mõjutab?

Kindlasti mõjutab, sest teatritõlkes ongi ainult selline tekst, aga tavaliselt töötab see kõik intuiitiivselt. Nojah, muidugi on teatritekstis veel ka remargid. Eks need ole olnud erinevad eri ajastutel, aga vähemalt Ibsenist alates annab ka remark mingisuguse rütmi: ta ei ole nii neutraalne, et keegi läheb sinna ja sinna ja mingisugune mööbliese on seal ja seal. Eriti kui autor taotleb poeetilisust, nagu Tennessee Williams.

Suulist esitust silmas pidades: kuivõrd on teatritõlked valminud koostöös lavastajate ja näitlejatega, kas seal on midagi muudetud ka?

Ei saa öelda, et pole midagi muudetud, aga seda on vähe olnud. Mida nad pärast lavastusprotsessi käigus on teinud, sellesse ma pole sekkunud.

Olete ka mitmete trükki läinud tekstide kaas- või koostõlkija. Kuidas sellised projektid on tekinud?

Eeskätt tuleb kõne alla Virginia Woolfi „Tuletorni juurde”, see oli Malle Talvetiga koos. Sellepärast, et Malle Talvet oli siis alles algaja tõlkija, kui ta selle töö ette võttis. Ja Woolf on selline autor, kellega peab olema õudselt täpne ja samal ajal peab olema väga voolav. Nii et ma lihtsalt olin sunnitud seda algaja tõlget ümber tegema ning toimetajatöö maht läks niivõrd suureks, et sain kaastõlkijaks. Teatritõlkeid on ka olnud selliseid.

Millised on olnud teie enda ootused toimetajale? Kui palju ta võib sekkuda?

Ta peab sekkuma, kui näeb, et mingid teksti jooned, nagu see ideaalis võiks välja näha, tõlkes puuduvad. Eks see on muidugi delikaatne asi. Mind ennast ei ole nii hirmsasti toimetatud, tähendab, lausa esimesed tõlked välja arvatud, mis on ka arusaadav, sest siis ma alles õppisin tööd. Hiljem ei ole mind nii palju ümber tehtud, et mul toimetajatega väga teravaid konflikte oleks olnud. Ise toimetajana olen küll vahel kartnud, et ma tõlkijat liialt olen traumeerinud. Õnneks ikka inimesed on tõlkijatena jätkanud, ehk siis ei olnud traumeeritud.

Te olete tuntud selle poolest, et teie tõlgitud teostel on reeglina põhjalikud kommentaarid, märkused, järelsõnad. Miks te tunnete, et see on vajalik?

Nende autorite ja teoste puhul, mida mina olen tõlkinud, ma usun küll, et lugejale on see taust mingil määral vajalik, nii et need kuulusid minu jaoks asja juurde. Sest eesti keeles, eriti tol ajal, tulid sageli ka head tõlked ainult väga pisikeses saatesõnaga ja ilma kommentaarideta. Keegi ju ei kohusta inimest saatesõnaga tutvuma, kui ta ei viitsi seda lugeda, aga nende jaoks, kellele see huvi pakub, nende jaoks võiks ta olla.

Olete neid kirjutanud ka teiste tõlgetele – on siin vahet, kas kirjutada saatesõna enda tõlkele või teise tõlkija tekstile?

Minu jaoks ei ole. Ma kirjutan sellise saatesõna, nagu ma arvan, et see raamat vajab, kas tõlkija olen nüüd mina või on see keegi teine. Ei loe ka, kas ma olen tõlget näinudki. Boris Kaburi vahendatud Mastersi „Spoon Riveri koolnuid” ma nägin, Vilma Jürisalu Faulkneri-tõlget „Sartoris” aga ei näinud. Paul-Eerik Rummo Elioti-tõlkeid jälle nägin ja tegin tõlkijale mõned ettepanekudki selle kohta, mida lugesin, aga kaassõna kirjutamist see mu enda meelest ei mõjutanud.

Oleme natuke rääkinud sellest, millisesse konteksti teie tõlketekstid on sattunud. Te alustasite 1960ndate lõpus, siis tulid 1970ndad, siis saabub sügav stagnaatsioon, siis tuleb

ülemineku-aeg, siis 21. sajand... Kas te olete tunnetanud, et tõlkija teeb neil aegadel midagi erinevat? Või on teie jaoks see ikka olnud mingi ühtse oma programmiga tegelemine?

Väga teravalt ma ei ole seda tunnetanud. Need muutused on mulle ikka olnud rohkem välised asjad. Vahetus tõlketöös ma ei ole suurt vahet tundnud. Ent teoreetiliselt peab mõnema, et küllap üldine kontekst ikkagi mõjutab.

Teil on olnud võimalik enam-vähem tekste valida ja need on reeglina kirjastuste poolt vastu võetud. Et ei ole olnud mingisuguseid tekste, mida olete pakkunud, kuid mida ei ole peetud võimalikuks avaldada?

Ei ole. Lihtsalt selle tõttu ka, et ma olen olnud võrdlemisi aeglane töötaja ega ole teoste arvult väga palju tõlkinud. Ma mõtlen raamatutõlkija, näidenditõlkeid on mõnevõrra rohkem. Ju ma siis ei teinud väga riskantseid ettepanekuid.

Jõudsite ringiga Joyce'i juurde tagasi, 2003. aastal saite te kultuurkapitali tõlkepreemia „Kunstniku noorpõlveportree” ja „Pagulaste” eest. Miks võis olla Joyce vajalik Eestis aastal 1969? Kuipalju oli see siis mõistetav ja kuipalju on 21. sajandil? Kas siin on olulised ka lüngad, mis kultuurrahhval peaksid täidetud olema – see hilinemise ja järelejõudmise küsimus?

Endal võib ju olla uhke öelda, et alustasin Joyce'iga, lõpetasin Joyce'iga. Aga üldkultuuriliselt mõjub selline hilinemine või lünklikkus muidugi negatiivselt. See tähendab: praeguste maailma kultuuridebattide jälgimiseks peaks meil riulis olema kõik see vana väärtkirjandus, kõik põhiteosed, millele pidevalt viidatakse. Ja teiseks esitavad nad puhtkeelelise väljakutse. Näiteks „Ulysses” sunnib ette võtma midagi, mida muidu võib-olla ette ei võetaks. Kuigi mingid konkreetsed võtted, struktuurid ja sellised asjad võivad olla eesti kirjandusse tulnud juba kaudsete vahenduste läbi.

Lisaks proosatõlke eest saadud Kultuurkapitali preemiale olete draamatõlkijana saanud Aleksander Kurtna nimelise auhinna. Esseistina olete pälvinud ajakirja Akadeemia artikliauhinna ning teie esseekogumik on ilmunud „Eesti mõtteloo” sarjas. Akadeemilise tunnustusena olete olnud Tartu ülikooli vabade kunstide professor ja olete Teatrija Muusikaakadeemia audoktor. On ettekujutus, et tõlkija on inimene, keda ei panda tähele või ei tunnustata eriti. Teie oleksite nagu elav näide vastupidisest – kas olete mõelnud tõlkijate märkamise üle?

Ma arvan, et kindlasti tuleks tõlkijaid rohkem tunnustada. Nende töö on siiski niivõrd spetsiifiline ja neile esitatakse palju-palju nõudmisi. Ma loodan, et praegune tõlkesektsiooni tegevus ja tõlkijate aastaraamatute ilmumine aitab sellele kaasa ka.

JAAK RÄHESOO TÕLKEID

Raamatud

James Joyce, „Dublinlased“. Tallinn, Perioodika, 1969.

Bernard Shaw, „Neegritüdruku seiklused Jumala otsingul“. Tallinn, Perioodika, 1970.

William Faulkner, „Kui ma olin suremas“. Tallinn, Perioodika, 1971.

T. S. Eliot, „Valik esseid“ (koos Jaan Kaplinskiga). Tallinn, Perioodika, 1973.

William Faulkner, „Isaac McCaslini lugu“. Tallinn, Perioodika, 1974.

Tennessee Williams, „Klaasist loomaaed ja teisi näidendeid“. Tallinn, Eesti Raamat, 1976.

William Faulkner, „Yoknapatawpha vanaaeg“ (koos Enn Soosaarega). Tallinn, Eesti Raamat, 1980.

John Fowles, „Eebenipuust torn“. [jutustus] Tallinn, Perioodika, 1981.

William Faulkner, „Yoknapatawpha uusaeg“ (koos Enn Soosaarega). Tallinn, Eesti Raamat, 1983.

Virginia Woolf, „Tuletorni juurde“ (koos Malle Talvetiga). Tallinn, Perioodika, 1983.

William Faulkner, „Augustivalgus“. Tallinn, Eesti Raamat, 1987.

Robert Cohen, „Näitlemisvägi: sissejuhatus näitlemisse“ (koos Malle Klaasseniga). Tallinn, Eesti Teatriliit, 1993.

William Faulkner, „Mine tagasi, Mooses“. Tallinn, Eesti Raamat, 1995.

Virginia Woolf, „Esseed“ (koos Malle Talvetiga). Tallinn, Hortus Litterarum, 1997.

T. S. Eliot, „Valitud esseesid“. Tallinn, Hortus Litterarum, 1997.

John Fowles, „Eebenipuust torn“ [jutukogu] (koos Anne Langeega). Tallinn, Varrak, 2002.

James Joyce, „Kunstniku noorpõlveportree“. Tallinn, Varrak, 2003.

James Joyce, „Pagulased“. Tallinn, Varrak, 2003.

Trükis ilmumata teatritõlkeid (sulgudes tõlke esilavastamisaasta)

Edward Albee, „Kõik on läbi“ (1981).

William Shakespeare, „Kuningas Richard Teine“ (1983).

John Patrick, „Grupipilt” (1983).
William Wycherley, „Provintsitär Londonis” (1985).
Michael Frayn, „Lavalised segadused”, koos Ann Mustaga (1987).
Eugene O’Neill, „Iha jalakate all” (1988).
Tennessee Williams, „Orpheus allilmas” (1990).
Tennessee Williams, „Kass tulisel plekk-katusel” (1990).
Tennessee Williams, „Suvi ja suits” (1994).
Sam Shepard, „Maetud laps” (1994).
Tony Roper, „Pesumaja lood ja laulud”, koos Peeter Volkonskiga (1996).
Conor McPherson, „See pärnapuulehtla” (1999).
Tom Stoppard, „Midagi tõelist” (1999).

MÕTISKLUSI ÕIGUSTÕLKE VOORUSTEST JA EESTI KEELE VÕIMALUSTEST

HEIGO SOOMAN

Sissejuhatus õigustõlkesse

Õigustõlget kui igasuguse tarbetõlke krooni võib pidada üsna prototüüpseks tõlkežanriks. See kehastab hästi tavapärast arusaama tõlkest kui puhtalt tehnilisest küsimusest või lausa maagilis-automaatselt ülekandest ühest keelest teise. Nii kalduvad seda määratlema ka need, kelle käsitus keelest ja tõlkest on muidu palju komplekssem ning ideed muude tõlkežanrite kohta oluliselt kaemuslikumad ja lennukamad¹. Ka õiguskeele uurijad on sellise lähtearusaamaga enamasti päri, rääkimata õigustõlke praktikutest. Ometi kasutab õigustõlge põhimõtteliselt sedasama keelt mis luule ja näiteks filosoofiagi. Kui õiguskeelehooldes sellele küsimusele otsa vaadatakse, siis ikka selle külje pealt, kuidas hoida ära mõrad ja konarused õiguskeele siledal fassaadil. Küsida saab aga ka teistpidi: milline tõkeline või ka üleüldse keeleline erijoon on see, mis võimaldab sel viisil vahet sisse teha, ning miks vaibuvad õigustõlkes need mitmekesised ja taltsutamatud tähendusprotsessid, mis on muidu nii otsustavalt esil. Ei tea, kas nendele küsimustele päris otsesõnu vastata õnnestub või kas on vajagi, aga igatahes annavad need loa loota, et melodramaatilisem sissevaade on viljakas ka õigustõlke puhul.

Õiguskeele printsiibid

Niisiis on enamasti selge, mida õigustõlkel ja ka õiguskeelelt oodatakse; päris selge ei ole, kuidas seda saavutada. Keele ja õiguse suhe on tihe ja ürgne. Esimene on teise ainus ja paratamatu meedium ja väljaspool keelt saab õigust olla vist küll sama vähe või palju kui kirjandust. Seetõttu on ka õiguskeele mõte kõiksugu keelekeerdude asjus üsna läbinägelik olnud, sest puhtpraktilisest tarvidusest on selliste probleemidega kokku puutunud kogu aeg. Eriti käib see angloameerika õiguse kohta, milles keeleline tõlgendamissurve on olnud püsivam ja ilmssem. Siiski ei ole õiguskeeleõpetusest mingit päris oma, õigusest

.....
¹ Näiteks teeb Rein Raud oma kultuuriteooriaõpikus kultuurist kui tekstuaalsest keskkonnast rääkides sellise vahe: „tõlgendusprotsessi käigus võib niisiis olla korraga aktiveeritud mitu erinevat ja isegi omavahel ühtesobimatut koodi. [...] See ei kehti nende väheste tekstide kohta meie kultuurikeskkonnas, millel ongi edastada vaid üheselt mõistetavat informatsiooni”. Vt Mis on kultuurilugu? Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014, lk 395.

lahutatud teooriat loodud ning keelelisest küljest rääkides peetakse silmas eelkõige selle funktsionaalsust. Õigusstatult on mõeldud peamiselt sellele, milline peaks keel olema, et õigusmõistmise vajadusi kõige paremini rahuldada.

Nõudeid, mida keelele esitada, et jõuda selle sõnuleletamatu ja isenesest-mõistetava asjakohasuseni, mida keelelt vaikimisi oodatakse, saab kirjeldada ja rühmitada muidugi üsna mitut moodi, kuid laiemas plaanis joonistub välja üpris kindlapiiriline suund. Ajakirjas Õiguskeel on Ingrid Soovik toonud esile kolm peamist põhimõtet: õiguskeel peab olema adekvaatne, trafareetne ja lakooniline². Näeme, et kahel viimasena nimetatud mõistel on tõepoolest konkreetne sisu ja need põhimõtteliselt välistavad teatud laadi väljenduse, aga esimene on õpetusena üsna üldsõnaline ja sellest ei lähtuks justkui ühtegi täpsemat tegevussuunist. Autor ise kommenteerib, et adekvaatsuse nõue seisneb selles, et iga õigusakti lause peab „täpselt ja täielikult edasi andma õigusakti mõtte“³. Teine juriidilise taustaga uurija Aaro Mõttus on nende põhimõtete üle mõtiskledes olnud veidi konkreetsem ja kirjutanud adekvaatsuse mõiste lahti, jättes lakoonilisuse ja trafareetsuse kõrval pinnale veel „täpsuse koos loogilisuse ja optimaalse üldistatusega ning üldarusaadavuse“⁴. Siiski on ka siin probleem osati vaid edasi lükatud ja jõutakse ikkagi välja õiguskeelendusele iseloomulike tsirkulaarsete aluskontseptideni („optimaalne üldistatus“), mis ütlevad peamiselt seda, et õiguskeel tuleb kujundada selliseks, et see sobiks õiguse kirjapanemiseks.

Tähtsam on see, et õiguskeeleuurijad möönavad ka ise, et sellised täpsete erikaaludeta aluspõhimõtted on pahatihti omavahel vastuolus⁵. Näiteks kõrgelt hinnatud lakoonilisuse kiuste väidab Maurizio Gotti, et õiguskeel vajab liiasust (kui ühe korraga aru ei saa, siis üle korrates jõuab ehk kohale)⁶. Samamoodi hakkavad teineteist paratamatult tasalülitama trafareetsus ja arusaadavus. Kokkuvõtvalt võibki kirjeldada õiguskeele sisemisi pingeid vastuoluna täpsuse ja arusaadavuse vahel: teatud piirist üle minnes hakkab täpsus segama arusaadavust ja vastupidi⁷.

Tõlkijal nagu ka teistel õiguskeele praktikutel lasub aga vajadus ülal

.....
² Ingrid Soovik, Õigusakti sõnastuse fraseoloogilisi põhiprintsiipe. Õiguskeel 1996/4, lk 25–40.

³ *Ibid.*

⁴ Aaro Mõttus, Seaduse sõnastamine ja terminoloogia. Õiguskeel 1997/1–5.

⁵ *Ibid.*, lk 48–49.

⁶ Vt Maurizio Gotti, Text and Genre. Rmt-s The Oxford Handbook of Legal Linguistics, Oxford University Press, 2012, lk 52.

⁷ Juhtiv õiguskeeleuurija Peter M. Tiersma kinnitab täpsustavate täiendite lisamise kombe kohta, et kui väheneb seaduste ambivalentsus, väheneb ühtlasi arusaadavus. Vt Legal Language, The University of Chicago Press, 1999, lk 66.

osutatud põhimõtteid vastuolude kiuste jõudu mööda ellu viia. Nende jaoks muutuvad teoreetilised probleemiasetused harutamist vajavaiks sõlmedeks: kust alates on tekst piisavalt lakooniline, kust alates piisavalt täpne; millal on õige veidike järele anda trafaretsuses, et saavutada küllaldane arusaadavus?

Päriselus on valdav siiski üsna selge hoiak. Argi- ja kirjanduskeele juurest tulijaid sunnib teadlikkus õiguskeele eriasendist tundma pidevat hirmu, kas iga kord ikka saavutatakse n-ö piisav lakoonilisus ja trafaretsus. Puiseks ja alalhoidlikuks stiiliregistriks on õiguskeelt peetud täiesti õigustatult. Kõige kindlamaks käiguks on ikka „kasutada peaaegu igal pool ühte ja sama kulunud sõnastust“,⁸ mille juured võivad olla väga sügaval iidsetes traditsioonides, lausa kirjaeelses ajas. Näiteks angloameerika õiguskeeles sagedaste binominaalsete fraaside⁹ kohta on arvatud, et neis kestavad edasi germaanlaste suulised rütmistatud vandetöötused. Üheks kurioossemaks näiteks saab pidada nähtust nimega *Law French*: kui 13. sajandil hakkas Inglismaal kõrgseltskonnas ja asjaajamises inglise keel prantsuse keelt välja tõrjuma, siis õigusasjades, vastupidi, prantsuse keele kasutus inglise keele asemel just sel ajal valdavaks muutuski. Muidu ingliskeelses riigis oli õigus prantsuskeelne paiguti kuni 17. sajandini – kokku nelisada aastat –, enne kui toonaste selgekeelsusideede ajal inglise keel kasutusele võeti¹⁰. Õigustõlgegi on hoolimata siin ja seal tehtud julgetest katsetustest olnud kokkuvõttes pigem sõnasõnaline ja tõlkimine eesti keelde ei ole erand¹¹.

Ülimina kaks palet

Tõlkimist tuuakse teinekord näiteks mitmesugustest katkestusmõiste ümber visandatud kultuurikäsitlustest. See juba viitab, et tõlkimisse on segatud midagi kahtlast. Kui püüda lähedalt jälgida, kuidas täpselt käib see muretu hüpe ühest keelest teise, avastame, et sõrmkübaramängija käib ikkagi silmapilguks

⁸ Peter M. Tiersma *op. cit.*, lk 96.

⁹ Binominaalseteks nimetatakse väljendeid, mis esindavad ühte piiritletud mõtet kahe- või enamaosalise väljendiga, nähtus on sage ingliskeelses õigustekstis, näit *to hold and to have*, aga ajalooliselt üsna levinud mujalgi. Vt Heikki S. Mattila, *Comparative Legal Linguistics*, Ashgate 2006, lk 46–47.

¹⁰ Vt Tiersma *op. cit.*, lk 28–33.

¹¹ Vt Tuuli Hallangu magistritööd „Tõlketüübid õigustõlke ajaloos empiirilise sissevaatega Euroopa Liidu õigusaktide tõlkimisse“, Tallinna Ülikool 2005, http://e-ait.tlulib.ee/168/1/hallang_tuuli.pdf, lk 22–27. Sellest tööst, mis on, tõsi küll, tehtud üsna tillukese valimi pealt, tuleb muu hulgas välja, et vähemalt soome ja saksa keelega võrreldes järgib eesti õiguskeel nii lausete arvu kui ka nn väikeste sõnade (s.t selliste, mis selgelt ei kujuta endast õigusmõisteid) kriteeriumi põhjal teistest truumalt originaali struktuuri.

lavalt ära. Mis toimub lava taga, ei ole teada. Naastes võib ta jätkata trikitamist, kuid värske sihtkeelne tõlketekst on tal siis juba peos. Kirjandustõlgete juures antakse osaliselt vihjeid ja jagatakse mälestusi, mis *backstage*'is toimus, võidakse püüda koguni seda silmamoondust ennast loo osaks mängida. Õigustõlge seevastu salgab kõik maha ega luba traditsiooniliselt ennast üldse tõlkeks nimetada. Selle puhul eeldatakse originaali ja tõlke täielikku õiguslikku autentisust. Selline on ka Euroopa Liidu mitmekeelsusvälja strateegiline hoiak: ehkki asutustes töötab kokku mitu tuhat tõlkijat, antakse välja dokumente, mille kõik keeleversioonid on võrdselt kehtivad, ning seda, milline neist on originaal, ei tehta üldse avalikuks¹². Sõrmkübaramängija jääb endale lõpuni kindlaks.

Õiguskeel kannab niimoodi inimkonna iidset unistust ületada loomulike keelte ja ka maailma enese rikutusest ja juhuslikkusest tulenev ebamäärasus ja saavutada keelekihis aadamlik puhtus. Selle perfektsuse ideaali võib jagada Saussure'i keelemärgi sisepiiri pidi kaheks: vankumatut täiuslikkust oodatakse nii ideedelt kui ka nende väljenduselt ja kummaltki veidi erinevalt. Ühelt poolt soovitakse sedasi saada ja pakkuda täiuslikku mõistelist süsteemsust¹³ ja teisalt väljendusplaani eksimatut ühemõttelisust. Kumbki neist lootustest ei saa täituda. Miks peakski?

Mõistesüsteemsust võiks teatava paharetlusega võrrelda hinge kinni pidamisega: nii nagu hetkeline hingamisteede sulg on hingamise tavaline osa, nii on igapäevasele keelekasutusele iseloomulik toetuda teravaservsele mõistelisusele, justkui mängides oskuskeelt. Mõnes registris vajatakse seda rohkem ja mõnes vähem. Õiguskeelelt aga justkui oodataks, et õhk üldse ei liiguks. Mõni suudab hinge kinni hoida vähem, mõni kauem, aga millalgi ja inimtegemiste mõõtkavas siiski üsna ruttu peavad alla andma kõik. Arvi Tavast on oma doktoritöös fikseerinud süstemaatilise terministö kaugeima võimaliku piiri tasemele 1000 mõistet: töömaht kasvavat eksponentsiaalselt ja üle selle taseme muutuvat katse ebareaalseks¹⁴.

Üheselt arusaadava keele nõue ei ole samuti probleemitu. Nagu öeldud, jagab õiguskeel „päris keelega” oma ainest ja kõiki seda reguleerivaid lingvistilisi

.....
¹² Originaaliks on tänapäeval enamasti ingliskeelne versioon.

¹³ Õiguse mõistelise süsteemsuse juures on heaks näiteks võtta Euroopa Liit, mis kätkeb eri õigustraditsioonide elemente. Muul juhul tuleks teha vahe sisse, et kontinentaalne ja eriti saksapäranne õigus on oma ülesehituselt palju süsteemsem kui angloameerika oma.

¹⁴ Vt Arvi Tavast, *Translator is Human Too. A case for instrumentalism in multilingual specialized communication*, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008. <http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/bitstream/handle/10062/7767/Tavastarvi.pdf?sequence=1>, lk 43. Süstemaatilise terministö all ongi silmas peetud sidusa mõistesüsteemi fikseerimist, milleks tuleb hõlmata kogu valdkond ning kaardistada kõik üksikud sidemed.

kriteeriume. „Mitmetähenduslikkus on keele sõnavara loomulikke omadusi. Ja kuigi mitmetähenduslikkust püütakse vältida, leiab see ometi tee terminoloogiassa kui kirjakeele sõnavara koostisosasse,“ kinnitavad õiguskeeleuurijad ise¹⁵. Eksperimentaalne projekt anda mõni seadus välja romaanina leiaks vaevalt lugejaskonna poolehoidu, aga uusi tõlgendusniite tooks see tekstis kahtlemata esile. Kuid juba ainuüksi sellise väljavaate olemasolu näitab kõigi praktiliste juhtnööride kiuste, et ükskõik kui hoolikalt vääraseid ka ei välditaks, ei ole õigusteksti üheselt mõistetavus keele enese mehhanismidega saavutatav.

Ka teorias on sellest juhendasandi soovitusel taganatud: tänapäeval ongi üheks põhiliseks küsimuseks kerkinud ebamäärasuse ja mitmetimõistetavuse roll õiguskeeles¹⁶. Ilmneb, et teatav ebamäärasus on ka mis tahes õiguskommunikatsiooni produktiivne osa, sest võimaldab kaasata seadusloomesse täitevinstantse, kes on konkreetsetes küsimustes alati kompetentsemad kui seadusandja ise¹⁷. Nii julgustatakse näiteks kasutama sõnastust, milles faktiloetelud jäetakse avatuks: kuriteoks peetakse tegu a, tegu b ja lisaks „muud samaväärset tegu“, et siis piirsituatsioonides oleks võimalik igal asjasepuutujal oma põhjatatud ja konstruktiivsed tõlgendusetepanekud letile panna.

Ehkki õiguskeele süsteem oma ideaale iial ei saavuta, toimib see ometi. Muud seletust on siin raske leida, kui et kõik reaalse ja tekstuaalse elu kokkupuute keelefilosoofilise alatooniga ebakohad katab kinni kohus riiklikust suveräänsusest tuleneva jõuga¹⁸. Õigustekst on õigupärast üsna rituaalse loomuga ja selle infoväärus ei ole alati väga suur¹⁹. Rein Rual on toodud väga hea äärmine näide: „tunnistajaid on kohtus traditsiooniliselt vannutatud, käsi pühakirjal, ning oluline on selles kontekstis vaid teksti roll, mitte tema sisu, millega

.....
¹⁵ Mõttus, *op. cit.*, lk 44–45.

¹⁶ Näiteks Andrei Marmor ja Scott Soamesi õiguskeele filosoofia kogumikus on suur hulk käsitlusi just sellele teemale pühendatud. Vt Andrei Marmor ja Scott Soames, *Philosophical Foundations of Language in the Law*.

¹⁷ Vt Endicott. Timothy Endicott, *The Value of Vagueness* rmt-s Andrei Marmor ja Scott Soames, *Philosophical Foundations of Language in the Law*, Oxford University Press, 2013, lk 14–30.

¹⁸ Selle õigusrealistliku maiguga seisukohaga ei taheta valida õigusfilosoofilisi pooli, pigem soovitakse seda näha reguleerimas lihtviisiliselt iga sõna tähendust. Kindlasti on õigusel endal oma sisemine loogika, mis ei sõltu instantsi suvast. Aga just mõistete mahupiirid nõuavad püsiva kasutatavuse jaoks mingi instantsi sekkumist. Õiguskeeles on sellel instantsil selge kuju – kohus.

¹⁹ Õigusteksti rituaalsusest on rääkinud peale õiguskeele uurijate ka laiema ringi õpetlased, nt kinnitab Michel Foucault, et „õiguslik diskursus ei ole lahutatav rituaalist“. Vt *Diskursuse kord*, Varrak, Tallinn, 2005, lk 32.

protsessi osalised ei pruugi üldse olla põhjalikult tuttavad²⁰. Just sedasi funktsioneerivadki paljud õigustekstid või teatav osa igatühist neist.

Õigustekstilt saab oodata ennekõike seda, et see suudaks õigusemõistmise süsteemis toimida. Et ametkonnad rakendaks ja elustaks seda ootuspäraselt. Selleks ei ole väga ranged vorminõuded iseenesest üldse vajalikud. Eesti õiguskeele uurija ja seadusandluse praktiku Uno Mereste pärandist leiame tähelepaneku, et „isegi kõige ebaselgema ja ebajärjekindlama terminoloogia kasutamisel võidakse üksteisest niipalju aru saada, kui praktilises töös iga päev esilekerkivate probleemide lahendamiseks parajasti vaja!”²¹. Ametkonnad teavad laias plaanis nagnui, mida nad peavad tegema. See, kui sisu pedantselt „selgemaks” vormistada, ei pruugi mõistmisele üldse kaasa aidata.

Ka õiguskeele õpetuses ei saa mööda sellest, et mõistmiseks on vaja motivatsiooni ja mõningast pingutust²². Rangete vorminõuete peamine roll on sellisel juhul olla tekstiliseks markeriks, mis räägib meile sellest, et tegu on õigustekstiga ja seda tasub võtta tõsiselt. Eelkõige peab tekst mõjuma oma kontekstis usutavalt ja isegi pidulikult. Näiteks Ameerikast on teada, et inimesed soovivad sageli lasta oma eradokumente koostada meelega võimalikult arhailises ja raskesti arusaadavas keeles²³, et olla ise kindel ja veenda ka teisi, et nende kirjapandu on õigusena kehtiv.

Ometigi jääb süsteemsuse ja ühemõttelisuse ideaal õiguskeele pärisosaks. Koos sellega näitab oma vitaalsust traditsiooniline arusaam tõlkeveast. Kui ilu- ja vähemal määral aimekirjanduses saab teoreetiliselt pidada värskendavaks leiuks või tõlkija valitud vahendusstrateegia täieõiguslikuks elemendiks mida tahes, siis õiguskeeles hoitakse visalt kinni arusaamast, et tõkelahendused saab jagada kindlapiirilisel õigeks ja valeks. Kui aga tõlkijal õnnestub tekstikangas vigade kärestikust puutumatusena läbi vedada, kaanetab vahendusideaalide rangus elava ja mäslava keeleainese tardumusse, mille pinnapeeglist paistavad keelelised struktuuripuudused kätte sama selgelt nagu defektid soojas valges veinis. Adressaadile avaldub see ebameeldiva lugemiskogemuse või lihtsalt kommunikatiivse tummusena.

Selline mahasalatud tõlgituse reaalsus ja täieliku tõlgitavuse ideaal annavad kokku võimaluse keeli omavahel võrrelda ja teistega võrdluses kujundada. Kui võõrkeele mõjudega lause tundub kohmakas, peab sellel olema mingi kirjeldatav põhjus. Just sellises raamistikus saavad tulla esile keelenormi need

.....
²⁰ Vt Rein Raud, *op. cit.*, lk 46.

²¹ Vt Uno Mereste, *Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü*. Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 91.

²² Vt Erki Silvet, *Seadused peavad olema arusaadavad*. *Õiguskeel* 2000/5, lk 7.

²³ Vt Heikki S. Mattila, *Comparative Legal Linguistics*, Ashgate 2006, lk 90.

küljed, mis ühe keele piires on vähem näha. Küllaltki vaba sõnajärjega keele puhul, nagu eesti keel seda on, saavadki lausestust ja, veel enam, lausetevahelisi suhteid reguleerivad norminguküsimused jutuks tulla peamiselt süsteemses võrdluses teiste keeltega. Isekeskis räägitakse ju enamasti alati õigesti, ainult et ei panda ise tähele, mis viisil. Või täpsemini ei saa keelenorm selles küsimuses olla midagi põhimõtteliselt muud kui see, kuidas tegelikult räägitakse, seni kuni ajalooline õigeks tunnistatav võrdlustasand puudub. Alles laiaulatuslik kokkupuude võõrkeele sõnajärjega annab sulle teada seda, kes sa ise kindlasti ei ole. Heaks abiliseks on siinkohal mahukad andmebaasid, millesse Euroopa Liidu südametunnistus on kenasti kõikides keeleversioonides joondatud.

Keeletüpoloogia: oma ja võõras

Siinses käsitluses vaadatakse seda vormi sobimatut keeleainest kahes ülalpool viidatud plaanis: Euroopa Liidus räägitavate keelte valguse kätte tõstetakse esmalt küsimus keele sõna- ja lausejärje eeldustest ja teisalt eesti mõistesüsteemi iseärasustest. Põhiliseks taustahüpoteesiks on seejuures usk eesti keele loomuomasesse vähemasse analüütilisusse²⁴.

Eesti sõnajärjeseigid ei ole kirjeldatud kuigi selgelt. Vahendidki selleks on võetud teistest keeletraditsioonidest, tänapäeval enamasti inglise keelest. Kummatigi jääb mulje, et eesti lause ise on midagi põhimõtteliselt muud kui analüütilise keele oma: kui näiteks prantsuse kui eesrindliku analüütilise keele lause püüab ise olla väike tekst, siis eesti keel kaldub pidama lauset eeltöödeldud ehitusmaterjaliks, millest tekst alles tuleb üles laduda. Nii püütakse prantsuse keeles võtta üks kindel küsimus ja seda lause sees ammendavalt käsitleda, et seejärel alustada uue lausega uue koha pealt. Seetõttu on lauses palju liigenduselemente, moodustajad on ka praktikas hõlpsasti mõne teise, kõrgema või madalama tasandi moodustajaga asendatavad (näiteks lauselühend sõnaga). Üldpilt on staatiline. Lauset võib lõputult venitada, samas ei ole harvad ka ülilühikesed laused. Mingis mõttes on selline lause ise kokku võetav ühe sobiva sõnaga. Euroopa Liidu õigustekstides, mis on genealoogiliselt üsna prantsuspärase²⁵, ongi traditsiooniliselt olnud põhimõtteks, et lause ja tekst langevad kokku. Pikki akte oli tavaks esitada üheainsa lausena ja ka ELi ametkondades on rohkem punkte hakatud panema alles üsna hiljuti.

²⁴ Analüütilisust on siin mõistetud vabalt, väljaspool tavapärast keeletüpoloogiat ja üsna kujundlikuna, kuigi paljuski käib jutt ikkagi sarnastel radadel. Väga kokkuvõtvalt öeldes on analüütilisust mõistetud kui tendentsi opereerida ennekõike semantiliste üksustega. Euroõiguse päraselt võib öelda, et tegu on *ad-hoc*-mõistega.

²⁵ Vt Mattila, Heikki S. Mattila. *Comparative Legal Linguistics*, Ashgate 2006, lk 107.

Eesti keeles seevastu on vaja, et üks lause oleks teisega ka vormiliselt tugevasti seotud. Sellest tulenevalt on eesti lause dünaamilisem ja ebasümmeetrilisem. Selle eripära aluseks on verbi tähtsam roll. Prantsuse keeles kipub verbki olema eelkõige semantiline element, mis kannab mingit erilaadset tähendusvarjundit, kuna eesti verb teeb tegelikku süntaktilist tööd, justkui kandes endale usaldatud lause isiklikult selle algusest lõpuni välja.

Eesti verbi olulisusest lause keskse elemendina annab märku näiteks see, kui raske on jooksvas tekstis lisada nimisõnale määrustäiendit. Põhjus on jämedalt öeldes selles, et verb lööb lauses määrustäiendi nimisõnalt üle ja kosib selle endale tavaliseks määruseks. Näiteks läbipaistvale nimisõnafraasile *šampoon rasvastele juustele* (täiend laiendab nimisõna) ehitatud lauses *ostsin šampooni rasvastele juustele* (täiend laiendab nimisõna) hakkab liiga tugevalt läbi kajama mall: *ostsin šampooni oma lastele* (verbi laiendav määrus). Analüütilise ülesehitusega keeltes sellist luksuslikku tõlgendusversiooni päriselt ei ole ning lauseliikmete vahelisi laiendussuhteid juhib eelkõige semantiline kokk sobivus, mis mõttetud tulemid välistab.

Veel olulisemad on tekstilingvistilised kriteeriumid: kuidas ühte lauset teise otsa panna. Vaba sõnajärjega keeles on sellised suhted potentsiaalselt olulised ka keeleteaduslikust seisukohast. Eesti keele kohta ongi teinekord öeldud, et põhi- või baassõnajärje asemel juhib elementide järjekorda teatestruktuur²⁶. Võibki öelda, et eesti lause aktualiseerib teatestruktuuri põhikomponendid teema ja reema, muutes need teksti pindseteks kohesioonelementideks, s.t hoides need teksti pealispinnas vormilise struktuurinõudena nähtaval. Analüütilises keeles seevastu on teema ja reema pigem sisemise koherentsuse kriteeriumid, reguleerides väitestiku struktuuri ja selle arengut, aga ei trügi teksti pinnal esile. Nii võib öelda, et eesti keel peab liuglema nii, et lause algus suudaks võtta sisuka teema-positsiooni, hoides endas koos kogu asjassepuutuva konteksti, ning reema lisaks sellele midagi mõttekat.

Lause teatestruktuuri ehk siis teema- ja reemaküsimuseski ei ole õpetusõnu antud ülearu. Lisaks on sellest veidi kiuslikust küsimusest aru saadud üht- ja teistmoodi, sealhulgas keeletespialistide endi seas. Tiit Hennoste on teravmeelselt kirjeldanud seda, kuidas lihtsakoelised teema- ja reemapõhimõtted – ühe lause reema on järgmise lause teema – ei anna sugugi kokku harjumuspärasest tekstist²⁷. Sellises olukorras peab tõlkija lähtuma iseenda keele-

.....
²⁶ Vt Kaja Tael, Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). Preprint (Keele ja Kirjanduse Instituut); KKI-56. Tallinn, 1988, lk 40. Peavoolu õpetuses toetutakse seevastu ikkagi rohkem põhisõnajärje maatriksitele.

²⁷ Tiit Hennoste, Tekstigrammatikast tekstiteooriani. Keel ja Kirjandus 1986/1.

vaistust. Põhjalikumate käsitluste ootuses pakutakse siinkohal eeskujuks ühte reeglivisandit: korra kasutatud reema ei saa järgmistes lausetes enam uuesti reema olla. Näiteks Vladimir Sorokini ekstravagantses ulmeromaanis „Sinine pekk” kirjutab tegelane lugulaulu, kus ta selle reegli vastu järjepanu eksib. Alljärgneva näite põhjal võib niisugust sõnajärjepruuki pidadagi sobilikuks vaid luulevõttena.

Elas kulakuid külas Urozlõ.

Ahneid elas kulakuid külas Urozlõ.

Kurjad olid kulakud külas Urozlõ.

[...]

Nad juttu tõsist asutuses veeretasisid,

Kus neid soojalt võttis vastu seltsimees Ahmat,

Kodusõja kangelane seltsimees Ahmat,

Lenin-Stalini asja eest võitleja sm. Ahmat.

[...]

Võitlussalga valmis seadis seltsimees Ahmat,

Valge täku selga istus seltsimees Ahmat,

Viis külla Urozlõ siis oma salga seltsimees Ahmat.

Analüütilistes keeltes sellist eristust nii printsipiaalsel kujul ei ole, kuna semantilised suhted on elementide omavahelise kombineerimise reeglitest tähtsamad, ning lausesse laotatakse materjal kindlate sõnajärjereeglite järgi. Kui aga tõlgitava teksti maht on suur ja kasutuskõlblikke juhtnööre ei leidu, võib originaalilumm nihutada mõttereegistreid ja tarindi kummastavus jääda tähelepanuta.

Ülaltoodud reegel võiks ju tunduda ülepakutuna, aga näib, et sellisel ek-simusel on lai kandepind. Peale õigus- ja halduskeele võib näiteks sotsiaal- ja humanitaarteaduste tekstides, ja sugugi mitte ainult tõlgetes, leida muidu kor-rektseid tekstikohti, mis ometi tekitavad lugejas ebamugavustunde, mille pu-hul võikski olla abi just selle veaklassi alla liigitamisest ja sellele sobiva ravimi otsimisest. Sellised süütud möödavaatamised ei riiva ainult eesti keele struk-tuuri, vaid muudavad ka teksti mõtte raskemini jälgitavaks.

Eesti mõistesüsteem

Teine sfäär, kus õiguskeelele iseloomulik struktuur aitab pilku puhastada, on mõistete ja terminite kasutus. Õiguskeeleteooria on autoriteetse kohtunikuna andnud oma pretsedendimaigulise hinnangu, mis on kindlasti laiemalt kasu-tatav: „täiesti täpne tähendus ei ole ei oluline ega tavaliselt ka saavutatav”,

kirjutab uurija Peter M. Tiersma²⁸. Oluline on, et terminid on ikkagi keelendid ning jäävad selleks: need on alati ümberöeldavad ning ajas muutuvad. See aga tähendab, et nad hakkavad igas keeles omamoodi elu elama, tõmmates enesega kaasa ka selle, millest räägitakse, ehk mõisted²⁹.

Omaette küsimus on see, et terminikasutuse jäikus on samuti varieeruv suurus ja mitte sugugi keeleregistri piiridel, vaid ikkagi iga valdkonna või lausa iga teksti enese sees. Äärmine täpsus on oluline ja saavutatav vaid siis, kui asjaomased erialased mõisted on peatähelepanu all ning jutt käibki vähe-malt kaude sellest, kuidas neid omavahel eristada. Niipea, kui küsimus libiseb mõne muu terminivälja peale, ei pruugi vankumatu järjekindlus esialgses süs-teemilõigus enam voorus olla.

Õiguskeele igapäev selliste õpetustega kooskõlas ei ole, vaid peab ikka silmas harjumuspärast ideaali. Pealegi hakkavad päris õigusmõistete kõrval sel-listena paistma ka need keelendid, mida ei oleks põhjust üldse terminiteks pi-dada. Hõlmab ju seaduste keel mitut eri päritolu komponente: õigusterminid, reguleeritava valdkonna terminid, õiguskeele stiilielemendid, üldkeele sõnad ja reeglid ning võimalik, et midagi veel. Uno Mereste on öelnud kunagi 1995. aas-tal igihaljad sõnad: „ülirange juriidilise terminiloogilisuse nõudega hakatakse õigusaktide keeles üle pingutama“³⁰. Säherdune suhtumine kipub laienema sea-dustelt ka igasugustele muudele haldusmasinas ringlevatele dokumentidele.

Tõlkimisel terminikasutuse küsimused ei lihtsustu. Mereste töötas kuna-gi nõukogude ajal oskuskeele tõlkimise tarbeks välja nn ületusprintsipi, mis seisnes selles, et keeles, milles endas mõisteid välja ei töötata, vaid need võe-takse kasutusele teise keele vahendusel, on võimalus saavutada palju parem tulemus kui lähtekeeles³¹. See oli toona tähelepanuväärne samm, sest riikliku eesmärgina kehtis vähima lahknevuse põhimõte ning sõnaselge soovitus oli ühtlustada oskuskeel igas detailis: kasutada nii palju kui võimalik ühtesid ja samu rahvusvahelisi (vene) tüvesid, samu tuletisi, samu kujundeid, sama sõnaarvuga väljendeid jne³². Tollane vastus bürookraatlikule ühtlustamissoovile käis täpsuse ja ühemõttelisuse egiidi all: kui kõiki keele sisemisi võimalusi

²⁸ Vt Peter M. Tiersma, *op. cit.*, lk 108.

²⁹ Kui ka peaks õnnestuma eri keelte esindajatel mingites abstraktse mõtlemise vormides ehk mõistetes üheselt kokku leppida, on selliste kokkulepete püsimiseks vaja luua asjaomane asutus, mis nende vormide püsimist kontrolliks. Siiski saab selline kokkulepe ise olla kohe algusest peale vaid väga tinglik.

³⁰ Vt Uno Mereste, *Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü*. Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 416.

³¹ Vt Mereste, *op. cit.*, lk 77.

³² Vt Tiiu Erelt, *Terminiõpetus*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007, lk 308.

silmas pidada, saab tekst täpsem, teiste keelte stiihiliselt kujunenud väljendust peeti koguni puudulikuks³³. Selline arutluskäik oli omas ajas kindlasti mõjus, kuigi veidi tsirkulaarne, sest täpsus ei ole ettekujutatav väljaspool keelereegleid, mis juhivad seda, kuidas sõnaline väljendus ainelist maailma edasi annab ning mis mille suhtes kui täpne olla saab.

Seega tuleb võtta omaks, et iga keel on täpne omamoodi. Siinkohal ei soovitagi muud kui vihjata, et oskuskeele ületusprintsipi sees tuleks eelkõige näha eestikeelsuse printsipi. Ei ole meil õigupärast asja sellega, kas võõrkeelne terminoloogia on ebamäärane või mitte. Küllap mõeldakse sellele kuskil mujal, kui see vajalikuks osutub. Oluline on tõdeda, et igas keeles käituvad terminid veidi omamoodi, aga koos nendega ikkagi ka mõisted. Lihtsaks näiteks terminite omakeelsusest on kasvõi see, et eesti terminid käänduvad ja pöörduvad, inglise keeles saadakse aga läbi väljendust varieerimata.

Kui aga keelte vahel on mingid korrapärased erijooned, peaks olema võimalik neid välja tuua, nagu käänamise puhul on tehtud. Teinekord on tähelestatud, et eestikeelne „ületus“ tähendab võõraste väljendite (ja isegi mõistete) jagamist mitmeks eri keelendiks. Henn Saari on tõstnud esile sellise lahutuse loomulikkust: „segase semantilise koormaga võõrussõna lahkneb eesti keeles väga sageli ja kergesti kaheks, kolmeks, enamakski täpseks, tihti seletuseta mõistetavaks keelendiks“³⁴. Näib siis, et eesti keel tahab, et terminil oleks mitu haru, millest küll üks põhiline ja üldisem, nii et teised saavad kujutada selle variatsioone, ellu- ja edasiviijaid. Umbes nagu jämedamad oksad viivad ellu tüve. Tavaliselt viidatakse sel puhul eesti rikkalikele tuletusvõimalustele. Arusaam, et terminilisus kuulub põhimõtteliselt sõnatüve juurde ega ole iga üksiku sõnakuju omadus, ongi eesti terminiõpetuse aluseid³⁵.

Siingi ei jää muud üle, kui proovida pakkuda oma üldistusvisandit: eesti keeles eristatakse mõistete puhul abstraktset ning üht või mitut konkreetset astet, kuna analüütilisele keelele ei ole sellise vahe tegemine iseloomulik. Sobilikke näiteid on lõputult: inglise sõna *activity* levinud vasteks eesti keeles *tegevus*, ent on täiesti kohane tõlkida seda ka aktiivsuseks; *security* tähendab julgeolekut, aga ka töötajat, kes sellise julgeolutunde peaks andma (seda sõna kasutati vahepeal ka eesti slängis), samuti dokumenti või lepingut, mis seda

³³ Henn Saari räägib sel viisil „stiihiliselt kujuneva keele puudustest“, vt Henn Saari, Kirjakeele saatus. Keel ja Kirjandus 1979/11–12, lk 722.

³⁴ Vt Saari, *ibid.*

³⁵ Tiiu Erelt räägib oma terminiõpetuses tegelikult *moodustuspesadest*, mis juhivad uute sõnade tuletamist. Ühest tüvest saab moodustada terve komplekti sõnu, mille peamine mõistetunnus peaks jääma samaks. Vt Erelt, *op. cit.*, lk 66.

tagab. Näiteid leiab sõnastikust ridamisi.³⁶ Mitmetähenduslikkuse täheldamise kõrval on olulisem see, et töö õiguskeele ja ka sotsiaal- ja humanitaarteaduslike tekstidega lubab fantaseerida, et nonde keelte loomupärased kasutajad ei tee sellistel tähendusvarjunditel loomuomast vahet. Vahe tekib konkreetsetes kontekstis ja nähtuste vahelistes mõtteseostes. Eesti keele rääkijad soovivad enamasti anda kõlava häälega teada, kummast asjast jutt käib.

See küsimus ei ole tegelikult eesti keelekorraldajatel tähelepanuta jäänud. Tiiu Erelt on sel puhul rääkinud „kategoriaalse mitmetähenduslikkuse probleemist”³⁷, Krista Kerge inglise keele avaramast leksikaalsest metonüümiast³⁸. Selles, et need kaks tahku on eestlase keeletajus lahus, ei saa vist kahtlust olla. Ometi on eesti keeles tegelikult ridamisi näiteid, kus samuti seda vahet ei tehta. Enamasti on tegu küll selgete võõrsõnadega, näiteks sõna „organisatsioon” tähendab nii ühte kui ka teist ja sageli ühe ja sama teksti sees³⁹. On ka omasemaid näiteid – sõna *kindlus* tähendab eesti keeles nii kindlustatud rajatist kui ka abstraktset kategooriat, kuigi siin ei ole ilmselt tegu ülekandegaga, vaid selle sõnavormi kaks tähendust on eeldatavasti siginenud eraldi.

Kõige kindlajoonelisemaks erijuhuks selles vallas on ilmselt eristus/eristatus tegevuse enda ja sellise tegevuse tulemuse vahel. Näiteks tähendab ingliskeelne sõna *building* nii ehitist kui ka ehitamist ning *drawing* on nii *joonistus* kui ka *joonistamine*, kuid see eristus on nii ilmne ja segimineku oht nii väike, et seda ei pane justkui täheleegi. Eesti keele puhul on sellest rääkinud Uku Masing ja tema tuules ka Mereste, kes on olnud üsna sõnakarm: „rääkida „laekumistest” seal, kus peaks olema juttu „laekunud summadest”, on mitte ainult jäme stiili-, vaid ka keeleviga”⁴⁰.

.....
³⁶ Nähtus on ilmselt tihedalt seotud küsimusega, mida saab ja mida ei saa ühes või teises keeles loendada, ent siia alla annab rühmitada ka ühe Eesti õiguskeelekriitika põhinäite: terminite *omand* ja *pant* polüseemilisuse.

³⁷ Vt Tiiu Erelt, *op. cit.*, lk 102.

³⁸ Vt Krista Kerge, Keelemaastik õigustõlke ümber ja eesti keel õigustõlke maastikul, Euroopa Liidu keel kui meie ühine keel. Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 90. Krista Kerge on seostanud sellist kasutust eesti keeles kõnekeelsusega: saab öelda *raamatupidamine teeb ülekande ära*, kuigi rangelt võttes mõeldakse raamatupidamisosakonna töötajaid. Selline kasutus on võimalik küll vaid juhul, kui peetaksegi silmas mingit haldusprotsessi osaks olevat raamatupidamislikku tähendust. Ilmselt ei saaks öelda, et *raamatupidamine läks trolli peale*.

³⁹ 1995. aastal välja antud Tartu Ülikooli Kirjastuse haldusõiguse õpikus on näiteks kasutatud sõna *haldusorganisatsioon* korraga nii kogu valdkonna kohta kui ka ühe konkreetse üksuse kohta sellel väljal.

⁴⁰ Mereste, *op. cit.*, lk 113.

Huvitavalt on sellise eristuse üldkehtivust laitnud Mihhail Lotman, kelle meelest on igas keeles olemas sõnu, mille puhul ei saagi eristada protsessi resultaatidest. Sedalaadi keelendeid nimetab ta „autoresultatiivideks”, tuues näiteks sõnad *võrdlus*, *dialoog*, *interpretatsioon*⁴¹. Lotman räägib muidugi palju laiemal taustal, edendades dialoogipõhist kultuurisemiootikat, mille alusaruusaamaks on kommunikatsiooni ja teksti lahutamatus: tekst ei eelne kommunikatsioonile, vaid sünnib selle käigus ja võib endale adressaadid või isegi adressandi ise luua. Igaüks saab ise nende näidete üle mõtiskleda. Kindlasti on võimalik moodustada kõnesolevatest sõnadest tegevusnimed *võrdlemine*, *dialoogi pidamine*, *interpreteerimine*. Lingvistika vaatepunktist näib pigem nii, et igasugused asjad on „põhimõtteliselt eristamatud” ja sõltub täiesti igast keelest endast, mismoodi nende vahelt vabu ajada.

Selline eristus võib ju tõesti olla üksteisest innustatud üksikvalikute jadamiisi kuhjunud summa; teisest küljest hakkab selline summa ikka mingit kindla-äärilist nägu omandama ja tingib keele iseloomu. Eesti keele puhul kõlab üsna usutavalt selgitus, et meil on keelt ja eriti oskuskeelt juba mitmel järjestikusel sajandil teadliku hoolega selliseks kujundatud, sest terminilooming oli eesti keeles väga pikka aega keelemeeste kätes, mis ei ole üldse tavaline⁴². Praktilise mõtlemise seisukohast on protsess ja tulemus ju selgelt eri asjad, mistõttu on seal, kus sai, soovitud seda eristust ka keelde juurutada. Teinekord tahaks aga ikkagi mõelda, et selline omanäolisus tuleb otse soome-ugri ürgelemendist.

Mingis mõttes on see samasugune põhimõte, mida sai ülal pakutud sõnajärje ja lausesuhete tasandil – eesti keeles on oluline näidata süntaktilisi seoseid, mis muudavad teksti kihilisemaks, nõtkemaks ja väledamaks, keelendid on harulisemad ja üksteise külge justkui kootud. Teisalt on sellises vaheajamises paras annus naiivrealistlikku norimist ja nämmutamist. Seevastu analüütilised keeled sellist eristust ei näi vajavat ja hindavad hoopis kõrgemalt üheplaani- list semantilis-mõistelist siledust, mis võimaldab enam salongi-, kantsleil- ja kateedrikõlbulikku puhast lõiget. Veidi konkreetsemalt väljendudes võimestab selline analüütilise keele polüseemiavalmidus abstraktset mõtlemist, eemaldab turvalisse kaugusesse ebaolulise elulise mitmekülgsuse ja paljususe. Nii et on mõnes mõttes tore ja vajalik. Wittgenstein on selle küsimuse oma vaatenurgast juba ammuilma lahendanud laitmatult: „loogikas on protsess ja tulemus ekvivalentid”⁴³. Kuid ega keel ja ammugi siis eesti keel ole seesama mis

.....
⁴¹ Vt Mihhail Lotman, *Struktuur ja vabadus I*. Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2012, lk 171–172.

⁴² Henn Saari, *op. cit.*, lk 669.

⁴³ Wittgenstein, *Loogilis-filosoofiline traktaat*, 6.1261, Ilmamaa 1997.

loogika... Ehkki õigus sooviks olla pigem loogiline, ei saa ta muidu, kui otsida endale väljendusi, mis oleks inimestele arusaadavad.

Kokkuvõtteks

On kahtlemata õige, et õigustõlkega tegelemine nõuab omajagu rutiinitaluvust ja pakub vähe mängulisust. Kuid mängulusti ei pea siiski ainult modernistliku kirjandusse otsima minema. Väsinud vaim saab hakata uurima seda, mis see on, mis ta nii ära on väsitanud. Aitab see, kui vahelduseks püüda fikseerida ja formuleerida eesti keele süvastruktuure. Samuti võib vaadelda õigustõlke enda loomust. Sellistel katsetel on oma väike väärtus isegi siis, kui neist terendab gängstaräpilikku tarmukust rääkida kõigist suurtest asjadest siinsamas kohapeal ja veidi liiga silmatorkavalt riimituna. Ega ju nii õhukese laastuga arutlust keegi peale lihtsa keeletöötaja teha saagi, sest keeleteadlastelt ja -korraldajatelt oodatakse vastutustundlikumat käsitlusviisi, mis neil käed seob. Selles mõttes ei ole mururindest lähtuvad mõttehüpped mitte kapriis, vaid meist igapäevase kohustus.

Kui sa päevast päeva oma käte vahelt keeleteoteid läbi lased, kõnetab miski ühel päeval ka sind ennast. Korrektse vormistuse voos hakkavad virvendama mallid ja mustrid, mis senitehtule ja eesseisvale järsku mõtte annavad. See võib olla hallutsinatsioon. Ometi on see midagi, millest kinni hoida. „Keel areneb tänasest homsesse küll, kuid kuskil selle säbru taga peituvad suured ja kauakestvad hoovused, arenguliinid, mis tulevad kaugelt minevikust ja lähivad kaugemale tulevikku ja tihti määravad säbru staatuse ning saatuse,“ sõnastas Henn Saari 1979. aastal eesti sajandiülese keelekorraldusloo epistemoloogilise alushoiaku⁴⁴. Mida osavamalt sellistes hoovustes kelgutada, seda pikemalt linu jätkub.

Püüdes kogu oma keelefrustratsiooni pigistada kokku üheks teravikuks, on õigustõlkija siinses loos avaldanud lootust, et eesti keele kirkaks omanäoks on olla midagi muud kui analüütiline. See tundub olevat suur väärtus. Elu läheb nii või naa analüütilisemaks. Argipäeva tungib joana asju, millele on pandud kaasa korrektse vormistamise ja analüütilise selgeksmõtlemisselguse võimealus. Sellest on kellel tahes raske loobuda. Asjad ja nende osad käivad nagu auto uuselamurajoonis oma parkimiskohale. Ilmselt on just selline praktilise paremaks saamise triiv aluseks keelemuutuste teooria seisukohale, et keelte loomulik arengutee viib üha suurema analüütilisuse poole.

Eelnenud jutus oli kindlasti suur ports koridoride osavõtmatul pinnal libiseva õrna ametnikuhinge igatsust autentse metsaroheluse järele. Siiski ei

⁴⁴ Henn Saari, *op. cit.*, lk 666.

kutsuta siin tagasi märsiaegadesse ega haara käsi kivikirve järele. Jutu mõte oli ennekõike selles, et kogu see suur analüütilisus ei ole võib-olla varsti enam kõige kallim valuuta. Seetõttu on oma ja isesugune keel ikkagi midagi, mille hoidmiseks on ka õiguses ja asjaajamises mõtet pingutada. Ehk annab just soomeugriline väljendus- ja meelelaad võimaluse elada nii, et mängud saavad mängitud, asjad aetud ja meelepärased analüüsid ei jää tegemata.

PAHAL POISIL MITU NIME: STRUWWELPETER, KAHUPEA KAAREL, KOLUMATS...

PIRET PÄÄSUKE

170 aastat on möödunud selle poisijõmpsika sünnist, kes meile, tänapäeva eestlastele, tuntud kui Kolumats. Tema loojaks on sakslane, arst Heinrich Hoffmann (1809–1894), ja tema originaalne nimi on Struwwelpeter.

1845. aasta jõuludeks ilmus raamatu esmatrükk pika seletava pealkirjaga „Lustige Geschichten und drollige Bilder für Kinder von 3–6 Jahren“ (Lõbusad lood ja naljakad pildid 3–6aastastele lastele). Algselt kuue pikema värssloole järel oli lugu Struwwelpeterist kõige viimane, kahe rea võrra lühem isegi proloogist, kuid ometi muutus just see tegelane otsekohe populaarseks, nõnda et alates neljandast trükist sai kogu raamat tema nime¹ ja tema lugu paigutati teistest ette. Esmatrükis polnud muide kuskil autori nime, aga kaanele paigutatud esitlusvärss teatas piltide ja tekstide looja kohta: „Das Alles fein malte und beschrieb / der lustige Reimerich Kinderlieb.“ Viimaseid sõnu võib niisiis pidada autori pseudonüümiks ja äratõlgituna võiks see olla näiteks Värsisepp Lastelemb. Raamatu teises trükis oli pseudonüüm Heinrich Kinderlieb, alles viies trükk paljastas autori tõelise nime. Alates sellest trükist (1847) on koos ka kogu raamat ühtekokku kümne värsslooga.

1500 eksemplari suurune esmatrükk müüdi kiiresti ära ja peagi alustas raamat ka rahvusvahelist levikut: 1847. aastal ilmus see taani keeles, 1848 inglise ja vene keeles. Enne autori surma oli Saksamaal ilmunud teosest juba 188 trükki, saksa- ja ingliskeelset väljaannet müüdnud ümmarguselt miljon eksemplari. Nõnda tõusis „Struwwelpeter“ rahvusvaheliste lasteraamatuklassikute hulka ja tema menu võib igatahes võrrelda selliste raamatutega nagu näiteks „Alice imedemaal“, „Karupoeg Puhh“ või „Väike Prints“.

Raamatu tekkeloost on Heinrich Hoffmann ise pajatanud nii (esimeses saksa ajakirjas Gartenlaube, 46/1871): „Enne jõule aastal 1844, kui mu vanem poeg oli kolmeaastane, läksin linna, et osta talle jõuluringiks pildiraamat, mis tunduks olevat kohane sellises vanuses väikese inimolendi taipamisvõime jaoks. Aga mida ma leidsin? Pikki jutustusi või tobedaid pildikogusid, moraliseerivaid lugusid, mis algasid ja lõppesid manitsevate eeskirjadega, nagu

¹ Erandi kõigi tõlgete hulgas moodustavad taanlased, kes muidu olid esimeste tõlkijate seas, aga andsid oma raamatule pealkirjaks hoopis teise tegelase järgi „Den store Bastian“. See on see pikk mees, kes karistab kolme sõpra mustanahalise poisikese narrimise eest; Hoffmannil on tema nimi Nikolas, taanlastel niisiis Suur Bastian (taani *stor* – suur). Miks just tema teiste seast esile tõsteti, pole teada.

näiteks „Kuulekas laps peab armastama tõtt” või „Paid lapsed hoiavad puhust” jne. Kui ma lõpuks leidsin veel kausta, milles olid joonistatud pink, tool, pott ja palju muud, mis kasvab või mida valmistatakse, tõeline galerii maailmast, ja kus iga pildi juures oli kenasti ontlikult kirjutatud: pool, kolmandik või kümnendik loomulikust suurusest, siis sai mu kannatus otsa. Lapse jaoks, kellele joonistatakse pink ja kes peaks selle üle rõõmustama, ongi see pink, tõeline pink. Laps ei mõtle ju üldse veel abstraktselt! [...] Kui ma tookord koju jõudsin, oli mul siiski üks raamat kaasas; ma ulatasin selle oma naisele sõnadega: „Siin on poisile soovitud raamat!” Ta võttis selle kätte ja hüüatas hämmeldunult: „See on ju tühjade lehtedega vihik!” – „Noh, siis teeme sellest raamatu!””

Hoffmann, kes tol ajal töötas juba arstina vaimuhaigete ja epileptikute haiglas, võttis veel vahel haigeid vastu ka linnas. Ning teadis varasemast kogemusest hästi, kuidas vanematel oli sõnakuulmatute laste hirmutamiseks kombeks öelda: „Kui sa seda ei tee, tuleb doktor ja annab kibedat rohtu või paneb sulle verekaanid külge!” Nii polnud sugugi harv juhus, et tohtri juurde toodud laps hakkas end kisades kaitsma, muutes arstliku läbivaatuse võimatuks. Hoffmannil oli selleks olukorraks aga kaval meetod: ta võttis pliiatsi ja paberilehe, asus mingit lugu jutustama ja ühtlasi joonistades seda illustreerima. Laps jäi kuulama-vaatama ja „...metsik opositsionäär rahuneb, pisarad kuivavad ja arst saab mängeldes oma tööd teha”.

Nõnda oli tohtrihärral juba varuks lugusid ja nendega seostuvaid pilte, millest ta hakkas nüüd oma lapsele raamatut kingiks valmistama, omamata seejuures mingit kirjanduslikku ambitsiooni. Teos sai õigeaks ajaks valmis ning pojakese rõõm jõulukingi üle oli oodatult suur. Kuid ootamatu oli mitme täiskasvanud tuttava reageering, kes seda raamatukest nägid, meenutab Hoffmann: „Igalt poolt öeldi, et ma peaksin laskma selle ära trükkida ja avaldada. Ma esiti keeldusin; polnud ma ju kaugeltki mitte mõelnud sellele, et esineda lastekirjanikuna ja pildiraamatu autorina. Peaaegu vastu tahtmist sain ma selleks, kui kord ühel õhtul istusin kirjanduslikus seltskonnas koos oma nüüdse kirjastajaga mõnusalt veinipudeli juures. Ja nõnda astus tagasihoidlik kodune lapsuke korraga välja laia ilma ning alustas oma reisi – võiks küllap öelda – ümber maailma, ja tänaseks on ta kolmekümne ühe aastaga jõudnud sajanda väljaandeni. Tõlgetest olen oma silmaga seni näinud inglisi-, hollandi-, taani-, rootsi-, vene-, prantsus-, itaalia-, hispaania- ja (Brasiilia jaoks) portugali keelset väljaannet.”

Tänaseks päevaks on „Struwelpeteri” tõlkeid ilmunud ligi neljakümnes keeles, nii mõneski keeles on aja jooksul tehtud mitu tõlget (inglisekeelseid tõlkeid on lausa 12, nii prantsuse, ladina, retoromaani, rootsi kui ka hispaania

keeles on olemas 5 tõlget), lisaks on sakslased teinud arvukalt murdekeelseid variante. Sellest, et tegemist on ühe ja sama teosega, saab aga aru vaid nimi-tegelase kujutise järgi kaanepildil, raamatu pealkiri on igas keeles isemoodi. (Tõsi, tegelikult pole ka kaanepilt, s.t Struwwelpeteri kujutis alati täpselt sama, sest Hoffmann joonistas neid vähemalt kolm või neli; missugust pilti väljaandel parasjagu kasutatud, eks see sõltub kirjastajast, kuid need erinevad vaid detailides, näiteks ühel on juuksed rohkem sassis, teisel küüned pikemad jms.) Millest siis säärane segadus? Eks ikka sellest, et tegemist pole lihtsalt ühe päris-nimega, mida tõlkides enamasti translitereeritakse või vahel – näiteks kui nimekuju on väga keerukas – ka sihtkeele kirja pildile lähedasemaks mugandatakse, vaid nn kõneleva nimega.

Kõnelevad nimed kuuluvad intralingvistilise ehk keelesisese tähenduse kandjana kirjanduses vanimate stiilivõtete hulka. Juba legendide ja saagade suulisest pärimusest võib leida nimesid, mis pikemalt seletamata „kõnelevad“, s.t väljendavad mingi tegelase (või ka koha) väliseid karakteristikuid, iseloomu või olemust. Selle keele oskajale ütlebki juba selline nimi ära, kellega-millega tegemist, mitteoskajale aga tuleb seda kuidagi tõlkida. Paraku on hea tõlkevaste leidmine kõnelevale nimele enamasti õige keeruline – nii nagu sarnase stiilivõtte kalambuuri puhul.

Enne süvenemist Struwwelpeteri nime seletusse meenutame, milline see tegelane ikkagi oli. Hoffmann on luuletanud nii:

*Sieh einmal, hier steht er,
pfui! Der Struwwelpeter!
An den Händen beiden
ließ er sich nicht schneiden
seine Nägel fast ein Jahr;
kämmen ließ er nicht sein Haar.
Pfui! Ruft da ein jeder:
garstger Struwwelpeter!*

Raamatu tõlge eesti keelde on kõigepealt ilmunud arvatavalt 1923. aastal², uus tõlge pärineb aastast 1982³ ja luuletus Struwwelpeterist on neis vastavalt järgmine:

.....
² Kahupea Kaarel ehk lõbusad lood ja kentsakad kujud 3–6-aastastele lastele. Dr. H. Hoffmann'i järele eestistanud Endor Tendor. Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1923(?).

³ Heinrich Hoffmann, Kolumats. Tõlkinud Andres Ehin. Eesti Raamat, Tallinn, 1982.

Vaata, Kahupea Kaarel,
siin ta seisab teie ees!
Tema pea peal paks on padrik,
kamm seal pole käinud sees.
Küüned tal kui korvivitsad,
kääridest ei nemad tea.
Igaüks, kes näeb, see hüüab:
„Häbi! Häbi! Kahupea!”

Vaat, kus seisab! Seisab, näh,
Kolumats, nii must ja pähh!
Käed tal vaadata on võikad,
sest et küüsi poiss ei lõika:
küüned juba aastased,
roppu moodi saastased.
Juustel pole otsa, ääri –
ei need tunne kammi, kääri.
Võta sõna suhu, säh,
Matsile sa ütle: „Pähh!”

Lühidalt öeldes: poisil on nii juuksed kui ka küüned pikaks kasvanud, kuna ta pole lasknud neid aasta otsa lõigata, ja nõnda on üldmulje igatahes metsik ja räpane. Lisaks kirjeldusele viitab sellele asjaolule ka poisi (hüüd)nimi. Selle esimene pool on sisuliselt täiend pärisnimele Peter, saksa keele morfoloogia võimaldab neid kokku kirjutades ühe (hüüd)nime moodustada. Täiend *struwwel(ig)* on kõnekeelne vorm omadussõnast *strubbelig*, *strubblig*, tähenduses ‘sassis, segamini, korratu’, mida kasutatakse eelkõige juuste, karvade, sulgede iseloomustamiseks. Keskülemsaksa keeles oli verb *strobalon*, tõlkes umbes ‘karmilt harali v püsti seisma’ (*rauh emporstehen*), sellest tuletatud nimisõna *Strobel* tähendab ‘segamini, sassis juuksetutti’; *Strubbelkopf*, *Struwwelkopf* on niisiis ‘sasipea’. Muide, noor Johann Wolfgang von Goethe olla saanud aastatel 1765–68 Leipzigi ülikoolis õppides oma õige sassis ja kammimata juuksepahmaka pärast hüüdnimeks Frankfurter Strubbelpeter (Goethe oli pärit Mainiäärsest Frankfurdist – nii nagu Hoffmanni).

Suur osa Struwwelpeteri nime tõlgetest viitabki otsesõnu tema sassis, segamini, karvasele juuksepahmakale, näiteks inglise Shockheaded Peter ja Tousleheaded Peter; prantsuse Pierre l'Ébouriffé ja Pierrot-la-Tignasse; hispaania Juan el Desgreñado ja Pedro Melenas; katalaani Pere Grenyes; itaalia Pierzazzera; portugali João Felpudo; kreeka Πέτρος ο Μαλλιάς; ladina Petrulus Hirrutus. Nende hulka võib arvata ka norrakeelse nime Buste-Peer, kus *bust* on tähenduses ‘harjas’. Itaalias on see tegelane tuntud veel teise nimega: okassiga või siil – Pierino Porcospino. Oletan, et see tõlkija võis idee saada Struwwelpeteri pildist, mis kaunistas originaalis esimest korda 1859. aasta väljaannet; seal on poisi juuksed kõige metsikumad ja pikemad, ulatudes selja taga lausa põlveõnnaldeni, meenutades tõepoolest siili okaskasukat. (Eestikeelsete tõlgete kaanelt vaatab ta vastu afroameerikalikult kohevate juustega, mille kohta sakslased ütlevad *Strahlenkranzfrisur* – kiirtepärjasoeng; see ilmus originaalile 1861 ja on läbi aegade olnud kõige rohkem kasutatud kaaneillustratsioon.)

Teise võimalusena pole tõlgitud nimi mitte kirjeldav, vaid hinnanguline: öeldakse selgelt välja, et niisuguse välimusega poiss on lohakas, räpane. Nii on näiteks ameeriklased andnud talle nimeks Slovenly Peter, hollandlased – Piet de Smeerpoets, ühes tõlkevარიandis rootsi keelde on ta Pelle Snusk. Sellesse kategooriasse võiks paigutada ka venelaste Стёпка-пастрёпка, olgugi et *pacmpëna* öeldakse pigem sellise inimese kohta, kelle rõivad on lohakad ja räpased.

Kõiki neid Struwwelpeteri „rahvuslikke“ nimesid vaadates torkab mõistagi kohe silma see, et rohkem veel kui tema iseloomustavat/kirjeldavat nimeosa (Struwwel) on tõlgetes muudetud pärisnime (Peter); järjekindlalt on see säilinud tõlgetes inglise keelde, olemas ka sloveenikeelses tõlkes (Peter Kušter). Seejärel moodustavad ühe grupi tõlked, milles on valitud Peteri asemele küll p-ga algav nimi, kuid see on iseloomulik oma keelekeskkonnas: Peer, Pierre/Pierrot, Pedro, Petrus, Piet, Pelle, Pierino, Petros. Neid võib liigitada muganduste hulka, mida kasutanud tõlkija eesmärgiks oletatavalt ikka see, et lapslugejale saaks raamatutegelane kohe omaseks ja jääks meelde, mis võõrapärase nimega küllap nii hästi ei toimiks. Teise gruppi jäävad nimed, mis enam millegagi ei meenuta originaali (Juan, Jočo, Jukka, Kaarel, Стёпа, Staś). Eks ole needki nimed iseloomulikud vastavas keelekeskkonnas ning eesmärgi tõlget lugevale lapsele originaalist omasemat nime pakkuda võib oletada siingi, kuid just selliste tõlkevastete valik paistab küll täiesti meelevaldne olevat.

Heinrich Hoffmannil on tegelikult pejoratiivne hinnang sellele raamatutegelasele antud juba pärisnime valikuga – nime Peter kasutavad sakslased kõnekeeles kellegi kohta halvustavas tähenduses. (Teada on muide, et käsi-kirjas polnudki tal veel nime, vaid oli öeldud lihtsalt *Struwwel-und-Nagel-Kind* – sasijuuste-küün-te-laps. Peter oli algul hoopis see poiss, kes armastas pöialt lutsutada, kuid enne trükkiminekut nimetas autor tema Konradiks, sasipea aga sai endale nimeks Peter.) Vendade Jacob ja Wilhelm Grimmi poolt aastal 1838 alustatud *Deutsches Wörterbuch*⁴ seletab: Peter – *dummer, fauler, steifer, langweiliger, verdrießlicher Mensch* (rumal, laisk, kangekaelne, igav, tusane inimene); senini on tuntud hüüatus „Du dummer Peter!“ juhul, kui keegi on mingi rumalusega hakkama saanud, eesti keeles pakuks selle vasteks nt „Igavene lollpea!“; korrutat, räpast inimest võib hüüda nimega Schmierpeter (*Schmiere* – mustus, sopp), sama võib öelda selle kohta, kes näites kirjutades tinti laiali ajab ja soperdab-mäkerdab; Stink(e)peter aga haiseb mustusest (*stinken* – haisema, lehkama).

Viiteid halvustavatele hinnangutele leiab ka mõnest nime tõlkest, näiteks

.....
⁴ Esimene saksa keele seletav sõnaraamat, millesse võeti ka ebadelikaatseid ja sõimu-sõnu.

rootsi Drummel-Petter ja Drummelpelle (*drummel* – puupea, tola; jõhkard); soome Jörö-Jukka (*jörö* – tusane, morn, pahur, mossis). Poola tõlge – Staś Straszydło – paljastab vahest kõige halastamatumalt, et see tegelane on peletis, jubetis, monstrum. Esimeses eestikeelses tõlkes on kõnealune jõmpsigas saanud nimeks Kahupea Kaarel. Taas on siin viide tema metsikule juuksepahmakale, pärisnimi on aga eestipärane, tõenäoliselt valitud lihtsalt alliteratsiooni pärast, mis kõlaliselt lapsele-lugejale hästi meelde jääb.

Teine eestikeelne tõlge andis Struwwelpeteri vasteks Kolumats. Eesti fra-seologismide seas leiab nimisõna fraasi 'kolumats' nende sõnade suurest hulgast, millega tähistatakse räbalais inimest: kaltsupundar, hernehirmutis, nõelepunn, riipraabakas, kaltsukubu, kolumats, odratolgu, varesevihitleja jne.

Eks selliste nimedega võib kutsuda ka mardisante, kes ju ennast ikka mingite hilpudega maskeerivad. Riho Pätsi tuntud koorilaul „Mardipeol” Karl Eduard Söödi sõnadele tervitab sanditajaid nii:

Tere, Toomas tolumats,
tolumats ja kolumats!...
...anna mulle oma pats!

Henrik Visnapuu kogus „Puuslikud” (1929) leiame selle tegelase luuletusest „Uue aasta värvid I”, kus pikemalt seletamata, kes ta on, hirmutatakse tema tulekuga passiivset olesklejat:

...Ahju kõrval kassi nurr.
Loodab igavesti narr,
vana aasta matab mulda:
vastsel aastal suu täis kulda.
Kolumats, vaat, tuleb, närr!

Räpaka ja hirmutavana – rebenenud rõivastes, metsiku juuksepahmaka ja turris habemega – kujutab Karl August Hindrey nimitegelast oma lasteraamatus „Lõhki läinud Kolumats” (1918), kasutades tema nimetamiseks sünonüüme Koll ja Kolumadis. Võib-olla nägi tõlkija Andres Ehin just seda tegelast vaimusilmas, kui otsis sobivat vastet saksakeelse nime tõlkimiseks. Illustratsioone vaadates pole sugugi raske kujutleda, et Hindrey Kolumats on vanaks jäänud ja paksuks läinud Struwwelpeter.

Nimitegelane polnud selles raamatus mäletatavasti ainus sõnakuulmatu laps, seal oli neid pahasid poisse terve rodu, sekka ka üks tüdruk. Nendegi nimesid vaadates paistab silma, et tõlkijad jagunevad kahte rühma: ühed on

mugandanud saksa pärisnime oma keelele suupärasemaks, teised aga asendanud selle täiesti uue, vastavas keelekontekstis omase nimega. Viimase printsiibi järgi on läbivalt talitanud nii soome kui ka eesti tõlkijad. Ja nõnda on Hoffmanni *böser Friedrich*, kes kiusas loomi ja lõhkus toole ning lõpuks koeralt hammustada sai, soomlastel *vallaton Volmar*, meil *tige Priit* ja *kuri Kusti*.

Paulinchen, kes hoolimata korduvast keelamisest hakkas tikkudega mängima ja lõpuks ära põles, on soome tõlkes Laura, meil Liisi ja Triin. (Keelajateks olid kaks kassi, originaalis nimedega Minz ja Maunz; soomlastel on need tegelesed Missinen ja Massinen, esimeses eesti tõlkes on kiisud jäänud nimetuks, teises aga on nad Mäuts ja Näuts.)

Kolm sõpra, kes tänaval mööduvat mustanahalist poissi nähes teda narrima hakkasid, kes aga ise seepeale tindi sisse kasteti ja üleni mustaks said, kannavad Hoffmannil nimesid Ludwig, Kaspar ja Wilhelm. Soomlastele on nad Väinö, Niilo ja Eino; esimeses eesti tõlkes Ludvi, Prits ja Villu, teises Ants, Mats ja Jobu Jaak.

Juba mainitud pöidlalutsutaja Konrad, kes ema hoiatust eiras ning koldal kombel oma põialdest sootuks ilma jäi, on soomlastel Pekka, meil Juku ja Lembit.

Poiss, kes keeldus neli päeva järjest oma suppi söömast, mispeale viiendal päeval hinge heitis, on autoril Suppen-Kaspar, soome tõlgetes Lassi, meil Supi-Ants ja Supi Sass.

Hüperaktiivne Zappel-Philipp, kes perekondlikus söögilauas tooliga kiikus ja laualt lina koos kõigi nõude ja toitudega maha tõmbas, kannab soome tõlkes nime Jaakko, meil Miku-Sipleja ja Jukerdaja Jukk.

Hans Guck-in-die-Luft vahtis kooliteel muudkui taevasse, kukkus seejärel jökke, pääses küll eluga, kuid kaotas koolikoti; soomlastel on ta Kekkä-pää Mikko (*kekkaloida* – lonkida, logelda), meil Toomas Taevavahtija ja Taavet Taevakiiker.

Raamatu viimase loo tegelane Robert, kes ei mallanud tormise ilmaga toas püsida, vaid läks õue, kus tuuleil ta koos vihmavarjuga õhku tõstis ja teadmata suunas minema viis, on soome lugejale Erkki, meile aga Mart ja Lennard.

Muide, suures osas on tõlkes jätnud nimed muutmata, vaid mõne puhul kirjanikilt veidi inglispärasemaks teinud (Friedrich – Frederick, Wilhelm – William, Philipp – Philip) raamatu üks inglise keelde tõlkijatest Mark Twain. Oma Euroopa-reisil elas ta talve 1891/92 Berliinis ja võimalik, et sealses keskkonnas ei paistnud saksa nimed nii võõrapärased, et ta oleks tahtnud neid asendada. Võib-olla aga tundis ta ise kirjanikuna lihtsalt suurt respekti teise kirjaniku poolt loodu vastu ega mõelnudki neid nimesid kuidagi „tõlkida“.

Kui nimede asendamisel on „Struwelpeteri“ mõlemad eesti keelde

tõlkijad end päris vabalt tundnud, siis kaht eesti tõlget originaaliga võrreldes tuleb öelda, et varasem tõlge järgib seda rohkem, uuemas variandis on tõlkija lasknud oma fantaasial lennata ja lisanud detaile, mida autoril sugugi pole. Seda näeme juba proloogis, mis Hoffmannil kõlab nii:

*Wenn die Kinder artig sind,
kommt zu ihnen das Christkind;
wenn sie ihre Suppe essen
und das Brot auch nicht vergessen,
wenn sie, ohne Lärm zu machen,
still sind bei den Siebensachen,
beim Spaziergehn auf den Gassen
von Mama sich führen lassen,
bringt es ihnen Gut's genug
und ein schönes Bilderbuch.*

Eestikeelsed tõlked on vastavalt järgmised (kursiivis märgitud tõlkijate lisanud, millele ei leia ekvivalenti lähtetekstist):

Kus on lapsed viisakad,
ema sõna kuulevad,
kõrvad, suu ja käed ka
ikka peavad puhtana,
söövad ilma jonnimata,
irinata, nurinata,
mängides ei käratse,
teine teisel liiga tee;
õpivad ka ära hästi
kõik, mis õppida neil kästi:
seal toob jõululapsuke
kingituseks nendele
palju asju; peale muu
kena pildiraamatu.

Lapsed, olge paid ja head,
siis teil mamma paitab pead!
Sööge, lapsed, leiba, leent,
ärge näidake ka keelt,
mängige ja olge kuss,
toas te käige, jalas suss!
Uulitsal on elu ohus –
käituge, kuis kord ja kohus!
Ole krips või ole kraps –
ema sõna kuula, laps!
Kes see nõnda teha täib,
selle käsi hästi käib.
Ja kes pahandust ei tee,
pildiraamatu saab see.

Muidugi torkab teises tõlkes silma see, et tublile ja sõnakuulelikule lapsele lubatakse õige umbmääraselt: saab pildiraamatu. Aga selle mahavaikimist, et kingituse toob jõululapsuke, ei saa ilmselt pidada tõlkija apsuks, vaid nõukogude tsensori tööks.

Loos söögilauas nihelevast poisist pole autor tema vanematele nimesid andnud:

*„Ob der Philipp heute still
wohl bei Tische sitzen will?“
Also sprach in ernstem Ton
der Papa zu seinem Sohn,
und die Mutter blickte stumm
auf dem ganzen Tisch herum.
Doch der Philipp hörte nicht,
was zu ihm der Vater spricht.
Er gaukelt
und schaukelt,
er trappelt
und zappelt
auf dem Stuhle hin und her.
„Philipp, das mißfällt mir sehr!“*

Neid pole ka esimeses eesti tõlkes, küll on aga lisatud nimed teise:

*„Miku, istu ometi
laua juures vagusi!“
nõnda isa noomides
poja poole kõneles.
Ema istus vaikides,
lauda üle silmitses.
Kuid ei Miku kuule sest,
hooli isa sõnadest:
ta liigub
ja kiigub,
ta käänleb
ja väänleb,
sipleb toolil lõpmata.
„Miku, miks mind tüütad sa!“*

*„Millal jätab jukerdused, Jukk,
istud söögilauas vait kui sukk?“
küsib isa Joosep tõsiselt
oma pojalt kelmipõsiselt.
Tummalt laidab memme pilgumõõt:
kõõlumist ei salli ema Krõõt.
Aga Jukul käib vist üle jõu
kuulda võtta isa hüva nõu.
Ta jõõlub
ja kõõlub
küll nõõga,
küll näõga...
„Ära söögilauas aeruta,“
keelab isa veel kord naeruta.*

Eriliselt paistab olevat Andres Ehinile meeldinud aga lugu, mis pajatab jahimehest ja jänesest, sinna on ta lennukalt omalt poolt täiendusi teinud. Originaal kõlab nii:

Es zog der wilde Jägersmann
sein grasgrün neues Röcklein an;
nahm Ranzen, Pulverhorn und Flint',
und lief hinaus ins Feld geschwind.
Er trug die Brille auf der Nas'
und wollte schießen tot den Has.

Das Häschen sitzt im Blätterhaus
und lacht den blinden Jäger aus.

Jetzt schien die Sonne gar zu sehr,
da ward ihm sein Gewehr zu schwer.
Er legte sich ins grüne Gras;
das alles sah der kleine Has.
Und als der Jäger schnarcht' und schlief,
der Has ganz heimlich zu ihm lief,
und nahm die Flint' und auch die Brill'
und schlich davon ganz leis und still.

Die Brille hat das Häschen jetzt
sich selbst auf seine Nas' gesetzt;
und schießen will's aus dem Gewehr.
Der Jäger aber fürcht' sich sehr.
Er läuft davon und springt und schreit:
„Zu Hilf, ihr Leut! Zu Hilf, ihr Leut!“

Da kommt der wilde Jägersmann
zuletzt beim tiefen Brunnchen an.
Er springt hinein. Die Not war groß;
es schießt der Has die Flinte los.

Des Jägers Frau am Fenster saß
und trank aus ihrer Kaffeetaß.
Die schoß das Häschen ganz entzwei;
da rief die Frau: „O wei! O wei!“
Doch bei dem Brunnchen heimlich saß
des Häschens Kind, der kleine Has.
Der hockte da im grünen Gras;
dem floß der Kaffee auf die Nas'.

Er schrie: „Wer hat mich da verbrannt?“

Und hielt den Löffel in der Hand.

Eesti tõlgetes on lugu järgmine:

Vägev jahimees on väljas,
roheline tuub tal seljas,
õlal püss ja tasku vöö,
käib ta küttimise töö.
Pani prillid ninale,
et saaks kätte jänese.

Jänes vaatab põõsa seest,
naerab aga jahimeest.

Päike paistab palavalt,
püss on raske rõhuma,
kütt siis leiab mäni alt
varjupaiga vagusa.

Ja kui kütt jäi magama,
tuli jänes salaja,
võttis püssi, prillid ka
ja läks varsti minema.

Pani prillid ninale,
seadis püssi palgele
ja siis kütti sihtima.
Kütt see jooksis hirmuga,
tõstis kisa koledat:
„Appi, kuuljad, nägijad!”

Näeb seal julge jahimees,
et on sügav kaev tal ees,
hüppab sisse hirmunult,
jänes annab püssist tuld.

Üks jahimees sai selga uue,
nii rohiroheline kuue
ning, kaasas püss ja rohusarv,
eesmärgiks ulukite parv,
kütt vapper vainutele käis,
kus tuules paisus hõlm ja käis.
Kui ninale sai seatud prill,
tal jänes oli mõtteksil.

Kuid jänku naeris: „*Jumalime!*
Eks sihi, sihi, jääger pime!
Ei aja sa mind hirmule,
su enda võtan kirbule.“

Kuid peagi ilm läks palavaks,
sai otsa jahimehe jaks.
Ta heitis murule *karsuss*
ja seda nägi jänkujuss.
Kui jääger magas norinal,
siis hüppas jänku ligi tal.
Ta näppas prillid nina pealt,
viis püssi vargsi kaasa sealt.

Nüüd jänkupoisil ninal prill;
üks nali on tal mõtteksil:
„Kui õige püssist põrutaks!
Küll oleks maru! Oh sa raks!”
Kütt ärkab, teda haarab ehm.
Ta pühib sealt *kui ehmund lehm* –
saaks eemale vaid *jänkust vahvast!*
Ta karjub: „Appi, armas rahvas!”

Küti naine akna all,
kohvitass just käes tal,
püssi kuul ta katki löi,
naine hüüdis: „Võeh, võeh, või!”

All kaevu ääres rohu sees
noor jänes istus mängides,
seal langes alla äkiste
tal kuuma kohvi mokale.
Ta karjus: „Kes mind kõrvetas?”
Ja käes tal oli lusikas.

Kuis silkab vaene jahimees!
On juba kodukaev tal ees.
Mees hüppab... Küll on sügav auk!
Käib kohe perra jänku pauk!

On küti naine akna all
ning kohvitass on näpus tal.
Käib tulejutt, mil taga tuul:
ja tassi lõhub jänku kuul.
Naer jänku näos kui kuripatt,
kuid naine hüüab issandat...
Seal redukil on rohu sees
veel jänkusoost üks väikemees.
Ta kargab püsti tulistjalu –
kuum kohvisorts teeb talle valu.
Pönn lõugab, nagu võtab rind:
„Miks, hullud, põletate mind?”
ta tõstab väikest rusikat,
kus hoiab *höbelusikat*.

Nõnda on saanud „Struwwelpeteri” teine eestindus hoopis emotsionaalsem, värvikam, kohati mängulisem originaalistki. Eesti esimese tõlke tegija mängulisus aga kajastub kahtlemata tema vahvas pseudonüümis Endor Tendor, mis tänaseni avamata. Igatahes väljendab see hingesugulust dr Heinrich Hoffmanniga, kes kasutas oma kirjatööde jaoks mitmeid pseudonüüme, mängides muu hulgas ka Struwwelpeteri nimega. 1848 avaldas ta satiirilise kirjutise „Handbüchlein für Wühler oder kurzgefaßte Anleitung in wenigen Tagen ein Volksmann zu werden” (Käsiraamatuke õõnestustöö tegijatele ehk kokkuvõtlik juhise saada väheste päevadega rahvameheks), mille autoriks märkis: *Peter Struwwel, genannt Struwwelpeter, Professor der Wühlerei und Demagog* (Peter Struwwel, hüüdnimega Struwwelpeter, õõnestustöö professor ja demagoog). Võimalik, et see oli omamoodi irooniline vastus neile, kes „Struwwelpeterist” vaimustunute kõrval hakkasid seda otsekohe kritiseerima ja kurtma, et see õõnestab lastevanemate autoriteeti ja õigustab anarhiat. Hoffmanni jaoks oli säärane piiratud, tõsimeelne suhtumine ühte laste pildiraamatusse naeruväärne.

„Raamat peabki ju kutsuma esile muinasjutulisi, jubedaid, ülepakutud kujutlusi! [...] Raske on neil rahvuslikel kasvatajatel peletada rahva teadmisesest ja lastetoast lugu Punamütsikesest, kelle hunt alla neelas, Lumivalgekesest, kelle

kuri võõrasema ära mürgitas. Absoluutse tõega, algebra või geomeetriliste teoreemidega ei puudutata aga lapse hinge, vaid lastakse sel haledalt känguda...“ kirjutab ta vastuseks neile, kes väitsid, et raamat rikub oma lõustadega lapse esteetilisi tundeid ja hirmutab. Ent just nende ülepakutud, utreeritud piltide ja ebatõeliselt liialdatud lugude abil tahtis dr Hoffmann ju aidata lastel hirmudest üle saada: „Püüdke hirmud fantaasia abil ümber vormida: andke nendele kuju, puhuge nad õhku täis ja naerge nende üle!”

Vihjet sellele, et „Struwwelpeteri“ raamatu mõistmiseks peab huumori-meelt olema, võib ju näha ka raamatu alguses pealkirjas, millest hiljem sai alapealkiri. Uuemas eestikeelses tõlkes on see miskipärast hoopiski ära jäetud, vanemas tõlkes kõlab see nii: „Lõbusad lood ja kentsakad kujud 3–6-aastastele lastele“. Muide, omapärase arengu on teinud läbi soomekeelsete väljaannete alapealkiri: aastatel 1869–1907 oli see kirjastuses Holm „Opettavaisia juttuja kuvinensa“ (Õpetlikke lugusid koos piltidega); siis originaalile vastavalt tõlgituna: 1922 kirjastuse Gummerus väljaandel „Illoisia juttuja ja hullunkurisia kuvia“, 1922–1966 Otava väljaannetel „Hupaisia tarinoita ja lystikkäitä kuvia“, 1930–1946 WSOY väljaannetel „Huvittavia tarinoita ja hauskoja kuvia“; seejärel aga 1948–1984 taas „Opettavaisia juttuja kuvinensa“. Ju siis on need tõlkijad ja kirjastajad pidanud oluliseks ikka lugude pedagoogilist aspekti, hoivatavat eeskujut.

Raamatu õpetlikkust on maininud samuti selle eestikeelse väljaande reklaamkuulutuses ei keegi muu kui meie kirjanik August Kitzberg, kes ennekõike aga on mõistnud ka illustratsioonide olemust, kirjutades: „Seal on nüüd ka see maailmakuulus „Struwwelpeter“ – igavesti vana, aga igale lapsele ikka jälle uus, ka meie keeles ilmunud. Pildid – ei need aja uuemat ega vanemat kunstivoolu taga, vaid ainult seda, mida primitiivsemad, seda enam lastele arusaadavad ja käpuga katsutavad. See raamat pajatab häile lastele hoiatuseks halbade.“⁵

Selle raamatu pedagoogilisi-psühholoogilisi tõlgendusi on aegade jooksul valminud hulgaliselt, kord on neis valdavad negatiivsed hinnangud, siis taas positiivsed – ent see on juba teise valdkonna teema. Ilukirjanduse tõlke vallas on aga „Struwwelpeter“ kahtlemata fenomen, mille kõrvale raske midagi sarnast leida. Olgugi et Heinrich Hoffmanni riimid pole kõikjal täiuslikud ja rütmigi mõnes kohas lonkab, on tema värsslood inspireerinud kümneid ja kümneid tõlkijaid ning usutavasti teevad seda veel edaspidigi.

⁵ Päewaleht nr 327, 2. detsember 1925.

Kasutatud kirjandus:

Heinrich Hoffmann, „Der Struwwelpeter. Nach der Druckfassung von 1859“, Philipp Reclam jun. GmbH & Co. KG, Stuttgart, 2009.

Heinrich Hoffmann; Markus Brummer-Korvenkontio, „Jörö-Jukka ja sen historia“. Werner Söderström OY, Porvoo, 1991.

„Der Struwwelpeter polyglott“. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München, 1984.

ATLANTIS

KRISTJAN HALJAK

Atlantis – millised kolm silpi viiks mõtted veel kaugemale tänapäevast ja tegelikkusest. Hukk, kadu, hääbunud kõrgkultuur, mille olemasolugi on sama võimalik-võimatu kui paabelliku segaduse lahenduse tõelus: tõlge. Kui nii tuntud teoreetikud kui kohvikufilosoofidki armastavad siduda tõlkimist piibelliku looga Paabeli tornist, siis Atlantise müüt ei kipu tekstides ja kõnelustes nõnda tihti pinnale kerkima. Pealiskaudsemal lähenemisel võiks arvata, et selline nimi seostub millegi kadunu või varjatuga, ehk lausa müsteeriumiga; apokriivad, Nathaniel Hawthorne'i kadunud romaanid või mallarmélikud tekstilised tähendusorgiad, kust tänapäev ja haarav *story* on sama kaugel kui kindel kodanlik tulevik täringuviskest. Ometigi väljendab Tiina Ainola/Indriksoni ja Vladimir Indriksoni ligi tosin aastat (1997–2008) tegutsenud kirjastus hoopis teistsuguseid tähendustaotlusi, avaldades tõlkeid peaaesjalikult elusate ja aktuaalsete lääne kirjanike teostest (prantsuse, ameerika, austraalia, belgia, vene – kuid eks see pelevinlik venegi hõlju ida-lääne vahel; ainus, kes paistab otse taotlevat hääle andmist võõrale, hääletule-alistatule, on marokolane Tahar Ben Jelloun, kes samas oma algupärasest prantsuskeelsuses tähistab juba topeltvõõrust). Atlantise kirjastuses ilmunud autorid on tuntud, tunnustatud ja armastatudki: siin leidub nobeliste (Coetzee 2003) ja tulevase nobeliste (Modiano 2014). Kui on üldse midagi, mis atlantilises liikumises hämmastab, siis on need tõlkijad: kui tihti juhtub, et peaaegu kõik ühelt kirjastuselt ilmunud teosed – kokku kolmteist tõlget neljast keelest: prantsuse, inglise, vene ja flaami – on tõlkinud samad inimesed, siinsel juhul Vladimir ja Tiina Indrikson (üks erand: Toussaint'i „Vannitoa“ tõlkis keegi salapärane Kail Kaiss, kelle tõelisest olemasolust siinkirjutajal jälgi leida ei õnnestunud. Müstifikatsioon?!). Säärane valitud, eksklusiivne tõlkijaskond viib paratamatult valitud, ehk lausa kallutatud (kuid kallutada võib ka valguse, valgustatuse poole) tõlkevalikute suunas. Võib tõdeda, et peaaesjalikult on Atlantis seeläbi maitsekirjastus, kahe inimese kirjanduslike eelistuste elegantne peegel.

Olgugi et kõiki teoseid saadavad lühikesed ja informatiivsed järeldsõnad, pole tõlkijad oma tööpõhimõtteid ja motiive selgesõnaliselt väljendanud ega tõlketeoreetilist ilutulestikku valla päästnud. Siiski tasub esile tõsta Tiina Indriksoni artiklit Marcel Prousti tõlkimisest, mis ilmus 2003. aastal Vikerkaares. Nautides tõlkija väljendusoskust, laskem tal endal kõnelda: „Eesti keel on Prousti tõlkimisel nii liitlaseks kui vaenlaseks. Tänu oma arvukaist lauselühendeist tulenevale süntaktilisele nõtkusele lubab see sageli üllatava

kergusega järgida Prousti lauselohede keerulist struktuuri ning laseb hoiduda neid hakkimast lühemateks lauseteks (nii ahvatlev, ent siiski alatu tegu). Seevastu on tõlkijale pidevaks ahastuse allikaks eesti keele vaesus hingeseisundeid ning tundevarjundeid (ja üldse abstraktseid nähtusi) väljendavate sõnade osas" (Tiina Indrikson, „Märkmeid Marcel Prousti tõlkimisest“, Vikerkaar 2003/7–8, lk 30–32). Indriksonide tõlked järgivad tähelepanelikult autori stiili (ehk teksti teatavat keelelist, süntaktilis-rütmilist vormi), mis läbi igal teosel lastakse kõnelda iseenda eest: *tõlkija hää* ei mata autori oma. Ometi on tõlked heas eesti keeles ega ahista lugejat asjatult võõrapärasustega, väljenduslik tasand ei asu vastuollu kodumaise hea kirjandusliku tavaga. Niisiis, nentides tõlketeadusest ja -ajaloost ammu tuntud tööka, võib öelda, et hea tõlge eksib kirjakeele normide vastu igas mõttes vähem kui emakeeles kirjutatud originaallooming – viimases võivad *eksimused* ja originaalitsemine kuuluda kirjaniku stilistilisse tähendussüsteemi ning lugeja andestab ja lepib; keeleline võõristus tõlkes seevastu kutsuks esile lugeja meelepaha: *Tõlkija on loll*. Nõnda atlantlased lollid ei ole. Kõik Atlantise kirjastuse tõlked töötavad puhaste omakeelsete ilukirjandusteostena, mis lugejat tagantjärele originaali olemasolule mõtlema ei sunni. Hoolimata mõningate tõlgitud autorite hilis- ja postmodernistlikust taustast ja võttestikust (nt Auster, Pelevin, Duras) ei paista valitud teosed nihutavat või lõhkuvat eesti proosakirjanduse piire; avardavat küll, sulandades (ikka ja jälle) nüüdisaegset lääne väärtkirjandust kohalikku maastikusse; kuid avardus pole tingimata üleastumine, *transgression*, mis kirjanduslikku võimalikkusruumi plahvatuslega muudaks.

Enne kui sukeldume pisut detailsemasse teoste vaatlusse, maksab tähelepanu juhtida millelegi, mis oma käegakatsutavuses ja materiaalsuses paistab kirjanduse mängumaast kõrvale jäävat, kuid mis praegusel ajal küllap iga levikule ja müügile orienteeritud äriettevõtet huvitama peab: toote kui füüsilise objekti välimus. Vajamata Gérard Genette'i paratekstianalüüsi abi, võib juba lihtsa tarbijateadvuse pealt öelda, et Atlantis on suunatud *teadlikule* lugejale, tolele, keda pole tarvis peibutada erksate toonide ja lolitalike vormidega: hallikasbeežid, peaaegu puhtad kaaned, viimse piirini viidud lihtsus ja tagasihoidlikkus; siinkohal sobib tsiteerida Mati Unti, kes Austeri „Juhuse muusikat“ arvustades lõpetas artikli järgmise nendinguga: „PS: Mulle meeldib selle kirjastuse väljaannete kujundus. Tulevad meelde Gallimard ja teised taolised hiiglased“ (Mati Unt, „Jookseb juhuste sajus ja saab saatusest märjaks“, Vikerkaar 1999/10, lk 99). Sama mõtet kordas Unt ka ühes paar aastat hilisemas Atlantist kiitvas arvustuses (Mati Unt, „Auster! Auster!“, Eesti Päevaleht: Arkaadia (2001) 19. jaan, lk 15B). Tõsi, teatud hetkel kujundus muutus ja hakati kasutama pisut pilkupüüdvamaid lahendusi: võrreldgem kas või Toussaint'i

„Vannitoa” ja Marguerite Durasi „Põhja-Hiina armukese” kujundusi varasemate üllitistega – värvid, illustratiivsed pildid esikaanel ja fotod autorist raamatu tagakaanel. Sellest aspektist paistab eriti silma Atlantise viimane raamat, Paul Austeri „Auggie Wreni jõulujutt”, mis oma A4 formaadi ja suurte värviliste illustatsioonidega muudab lugemise pisut ebamugavaks.

Vaadeldes nüüd atlantilisi külalisi kronoloogiliselt, lisades ilmutisandmeile suunava märksõnavõrgustiku ja teemaderingi, täiendades lühikirjeldust valitud tekstinäitega, mis loodetavasti oma lühidusest hoolimata iseloomustavad teose ja tõlke stiili. Kuid enne paratamatusse üldsõnalisusse laskumist maksab mainida üht ühisnimetajat, mis neid raamatuid iseloomustab ja seob: *kurjus*. Teemaoline, üldinimlik ja kirjanduslik kurjus. Surm, äng, armastus, juhus ja intsest – valu, kokkuvõtlik ja hõlmav. Kas saabki luua suurt kirjandust ilma kurjuseta? Samas, eks keskendub ka nn rämpskunst ja -literatuur nimelt seksile ja verele, „keelatud” armastuse ja purustatud peade pindmisele ja kogu oma kirevuses paraku tuimale kujutusele. Jah, kirjanduse nõme järeleaimamine võib tõepoolest *kurjaga* mängida. Georges Bataille vaimus kirjanduslik kuri, millela kirjandus poleks võimalikki, on aga midagi olemuslikku, see on alati natukene peidus ja natukene avaline. Võiks muidugi küsida, kus on näiteks Sade’i või Bataille kirjutistes kurjuse varjatus: kas saaks olla see enam avaline? Kuid „Justine’i” või „Madame Edwarda” laadis ülepaistatud *transgression* peidab tihedat tähenduslikkust, kurjuse varjatud muustrit, kirja, mida tuleb osata lugeda, et näha kaugemale visuaalse kujutuspildi esmasest löövusest. Samas ei saa muidugi öelda, et *kuri* võiks olla piisav „hea” ja „päris” kirjanduse määratluseks, kurjus iseenesest pole veel kirjanduslik kvaliteet. Ehk vaid täiend, miski, mis saadab alati *päriskirjanduse* (öelgem *luule*) toimimist.

Raphaële Billetdoux (snd 1951), „Tulge sisse ja sulgege uks” (*Entrez et fermez la porte*), tlk Vladimir Indrikson, 1997 (orig. 1991). Selgelt kulgev narratiiv. Filmivõtted. Režissöör otsib naisosatäitjat uude filmi, mille võimalikkus seatakse lahtirulluvais dialoogides aga aina enam kahtluse alla. Võimusuhted, sooline vägivald, töö ja kunstki kui prostitutsioon. Naine annab hääle mehele, ekspluaatorile. Kommunikatsiooni vaesus ja võimatus: „Ma ütlesin, et suuga saab öelda ainult väga väheseid asju... Meie käsutuses on mõned üksikud, üsna rudimentaarsed helid, mida me toome kuuldavale ebaregulaarsete ajavahemike järel... Inimene, kes on end kaua tagasi hoidnud, paiskab neid äkki välja terve hulga ning paraja ägedusega, isegi kui tegu on armastusega. Teised jälle häälitsevad kogu aeg, vahetpidamata, ning jäävad vait üksnes magades. Sel pole mingit tähtsust, kas nad häälitsevad üksinda või ühe, kahe või nelja omasuguse seltsis... Keegi ei saa kelleltki vastust” (lk 100). Igasuguse suhtluse taga varjub õudus ja kui suhtlus katkeb, õudus jääb.

Marie Redonnet (snd 1948), „Splendid hotell” (*Splendid Hôtel*), tlk Vladimir Indrikson, 1997 (orig. 1986). Hukk ja hääbumine. Ühe põlvkonna, eluviisi ja ideaali langus. Lühilauseid, selge narratiiv, minahääl, mis kaardistab kolme õe omavahelise suhtluse luhtajooksmist, nn perekondlikku katastroofi, asetades vahelduvalt esi- ja tagaplaanile ühe hoone, Splendid hotelli, lihtsa lagunemise, mida saadab ka looduslik rappajooks (soo tungib peale). Kuumus, palavik, ahastuskirjandus. „Nägin kõigepealt Adeli, kael tursunud lümfisõlmedest paistes. Ta on tundmatuseni muutnud. Adeli kõrval lamab Ada. Ada on surnud, kindlasti juba mõnda aega. Adel ei nuta. Ta on täiesti jõuetu. Ta hingab raskelt. Ta on Ada külge klammerdunud. [...] Mul tuleb Ada aeda matta, sest surnuaia on soo endasse neelanud” (lk 75).

Patrick Modiano (snd 1945), „Unustuse kaugeimast otsast” (*Du plus loin de l'oubli*), tlk Tiina Indrikson, 1998 (orig. 1996). Lisaks arvukatele varasematele auhindadele võitis autor 2014. aastal Nobeli kirjandusauhinna. Mälukirjandus, kirjanikukssaamine; armastus ja eeter. Esmapilgul tükib esiplaanile lihtne armulugu, selgelt kulgev narratiiv, läbiv unustuse-teema ei muuda vormilist üldmuljet fragmentaarseks. Valu on vaikne, ähmane, peaaegu kättesaamatu. „Järgnevad viisteist aastat lagunesid koost: vaevalt mõned üksikud hägused näod, mõni ähmane mälestus, veidike tuhka... Ma ei kurvastanud selle üle üldse, vaid tundsin, vastupidi, hoopis kergendust. Olin jälle nullist alustamas. Ainsad päevad, mis sellest süngest päevade jadast veel eraldusid, olid need, mil olin tundnud Jacqueline'i ja Van Beverit” (lk 107).

Paul Auster (snd 1947), „Juhuse muusika” (*The music of chance*), tlk Vladimir Indrikson, 1999 (orig. 1990). Kirjastuse armastatuim autor. Lisaks nimeetatud teosele on avaldatud kolmest romaanist koosnev „New Yorgi triloogia” ja jutustus „Auggie Wreni jõulujutt”. Üksindus, perest ja ühiskonnast võõrandumine – ikka ja jälle pärsitud kommunikatsioon – kirja ja hääle luhtaminek. Juhuslik liikumine, juhuslikud kohtumised, ebaõnn ja võimumängud. Mõistetamatu vangistus ja lunastav ehitus: müür ookeanitaguse lossi ehituskividest. Võlg kui orjus kui elu mudel. Ja võim ja õigus kuuluvad ikka neile, kes võivad tähtsustada, väärtustada väärtusetut ja juhuslikku: „Kindral McClellani välibinokkel. Pooleldi suitsetatud sigar, mis oli näpatud ühest Winston Churchilli kabinetis olevast tuhatooisist. Spordikampsun, mida Babe Ruth oli kandnud 1927. aastal. William Sewardi piibel. Kepp, mida oli kasutanud Nathaniel Hawthorne, kui ta poisikesena jala murdis. Lugemisprillid, mida oli kandnud Voltaire. Kõik oli nii juhuslik, nii kohatu, nii ülimalt mõttetetu. Floweri muuseum oli varjude kalmistu, tühisusele rajatud hullumeelne pühamu. Kõik oli nii juhuslik, nii kohatu, nii ülimalt mõttetetu. Nashe tuli järeldusele, et kui need esemed temas ikka veel huvi äratasid, siis tuleb see

nende ligipääsmatuses, nende keeldumisest enda kohta midagi avaldada" (lk 88).

Tahar Ben Jelloun (snd 1944), „Liivalaps" (*L'Enfant de sable*), tlk Vladimir Indrikson, 1999 (orig. 1985). Autor on pärit Marokost, kuid kirjutab prantsuse keeles. Sooküsimus – naine saab õiguse vaid ennast meheks valetades, lüüa matatud hääl; transseksuaalsus ühiskonna surve; mehe ja ühiskonna vägivald. Autor üritab anda hääle neile, kes ise on sunnitud vaikima. Ben Jelloun kirjutab kolonisaatorite keeles ja järelsõnast loeme, et autor usub juhtivat ratsionaalse prantsuse keele uuele mõtterajale (varem ligipääsmatusse maailma); prantsuse keel võimaldavat tal kirjutada sellest, millest ta araabia keeles kirjutada ei saaks (takistavad islamiusk ja häbitunne). „Laibapesijad, kelle varemeis majja kogunenud seitse tütart olid samal hommikul kohale kutsunud, jõudsid vaevalt kambrisse siseneda, et Ahmedi pesta, kui nad juba kogu perekonda needes tulistjalu välja tormasid. Tütred oleksid pidanud kutsuma hoopis pesijaeided, sest Ahmedi keha oli kõigest hoolimata jäänud naise kehaks. Õdedel ei olnud sellest aimugi. Ainuüksi isa, ema ja ämmaemand teadsid seda saladust. Võite siis ette kujutada õdede ja ülejäänud suguvõsa vapustust. [...] Ta vehkis kepiga ja nõudis, et ta viidaks koolnu kambrisse, et ta saaks teda kepiga kolkida. Ta sõidutati Ahmedi surnukeha juurde ja ta hakkas seda peksma sellise ägedusega, et kaotas tasakaalu ja kukkus laibale otsa. [...] Kummuli ratastoolis vanaonu oli ebasüüdsas poosis, ta lebas täies pikkuses Ahmedi peal; see oli pigem naljakas kui erootiline" (lk 104).

Paul Auster, „New Yorgi triloogia: Klaaslinn, Vaimud, Lukustatud tuba" (*The New York trilogy: City of Glass, Ghosts, The Locked Room*), tlk Tiina Indrikson, 2000 (orig. 1985, 1986, 1988). Triloogia hõlmab kolme detektiivromaanide žanrireeglitega mängivat teost; tihe ja hoogne lugemiselamus postmodernistliku võttestiku ja temaatikaga. Teemaderingi kuulub ikka üksindus, suhtlusvõimeetus ja võõrandumine – suutmatuse vägivald. Mälu- ja kirjutamisküsimused püsivad pidevalt foonil. Isiklik allakäik ja ühiskonnast lahtiütlemine sunnivad kirjutama. „Mingil hetkel taipas ta, et mida rohkem ta kirjutab, seda kiiremini saabub aeg, kui ta ei saa enam midagi kirjutada. Ta kahetses, et ta oli punase märkmiku alguses nii palju lehti raisanud, ja isegi seda, et ta oli üldse Stillmanni juhtumist kirjutanud. [...] Ta tundis, et tema sõnad on temast lahutatud, et need on saanud osaks suurest maailmast, niisama tõelised ja erilised kui ükskõik milline kivi või järv või lill. Neil ei olnud enam temaga midagi pistmist" (lk 147–148). Arusaamatud ja juhuslikud ülesanded. Rõõvitud õigused (autori ja perekonna). Igavene kõrvalepõikamine kohustustest ja kommunikatsioonist. Jean Rouaud (snd 1952), „Auväljad" (*Les champs d'honneur*), tlk Vladimir Indrikson, 2002 (orig. 1990). Autor on Goncourt'i preemia laureaat (1990).

Perekond, mälu ja surm. Kronoloogiliselt fragmentaarne, hakitud jutustus, mida hoiavad lisaks jutustaja isikule koos vaid pereliikmete surma kirjeldused. Mälufoonil sõda, alguses suur ja hämmastav, kuid juba peagi nukralt harilik. „Oh, muidugi ei olnud ka maailma esimeste hommikute metaankoidid eriti külalislahke ning see taevasina, mille pärast meid kadestatakse, päikesevalguse difraktsioon meie silmades, ei ole igavikulisem kui meie elu“ (lk 118–119).

Viktor Pelevin (snd 1962), „Sinine latern“ (*Синий фонарь*), tlk Vladimir Indrikson, 2002 (orig. 1994). Erinevalt eelnevaist pole tegu romaani, vaid jutustus-tega. Sügavasse argisusse põimitud absurd ja kergekoeline fantastika. Pelevin oli siinmail kultuskirjanik juba enne nimetatud tõlke ilmumist. Teemad: surm ja suhtlemisvõimetus, ülevusotsingud igapäevases ja madalas (keelelisedki hüpped eri registrite vahel). Prostitutsioon, joomarlus ja proletariaat võnguvad paralleelselt üleloomulike kõrvalilmadega, mis imelikel ja üllatuslikel hetkedel siiski lõikuvad. „Maša raputas pead, et mõtteist virguda, ja vaatas enda ümber ringi. Talle näis, et ümbruse koostisosad – kõik need põõsad ja puud, rohi ja tumedad pilved, mis alles hiljuti olid tihedalt üksteise vastu liibunud – eraldusid tamburiinilöökide mõjul üksteisest ja nende vahel tuli hetkeks nähtavale kummaline hele ja tundmatu maailm“ (lk 76). See tõlge sai kriitikalt küllaltki suurt tähelepanu, sest nagu Austerigi puhul, oli tegu autori esimese eesti keeles ilmunud raamatuga (sama kehtib nii Rouaud', Ben Jellouni, Coetzee kui ka Clausi kohta – ehk nemad olid lihtsalt siinmail vähem oodatud). Olgugi et „Sinise laterna“ arvustustes tõlget otseselt ei analüüsitud, pelevinlikku stilistikat siiski (ehk tõesti veidi ülemäärase) kiitmise kõrvale pisut ka materdati: „Autor kipub ehitama üsna tähendustühje sümbolitestruktuure, ilmses lootuses, et kriitikud need kahtlasevõitu allusioonid siis aktsepteeritava sisuga täidavad“ (Raul Sulbi, „Õhuloss kuristiku kohal“, Vikerkaar 2002/11–12). Mele Pesti aga lõpetas pelevinlikku geniaalsust ülistava artikli, öeldes, et „tõlge on päris hea“, kuid soovitas siiski pigem originaali lugeda (Mele Pesti, [Raamat], Eesti Ekspress (2002) 10. okt, lk B9) – paraku väliskirjanduse arvustuste tõlkepoeetikat käsitlev külg (eriti nädalalehtede lühiarvustuste puhul) seesuguse lakoonilisusega piirdubki.

John Maxwell Coetzee (snd 1940), „Häbi“ (*Disgrace*), tlk Vladimir Indrikson, 2003 (orig. 1999). Lõuna-Aafrika päritolu autor, Nobeli laureaat (2003). Teos tegeleb taas kord kommunikatsiooni katkemisega. Perekondlik ja rahvuslik suhtlusvõimetus. Naise vabadus ja võim. Ühiskondlik pime vägivald purustab üksikisiku. Sotsium ei nõua dialoogi, vaid vormitäidet, vabandust, häbi iseolemise, vanaduse pärast. Peategelane üritab kirjutada oma häbi ajalooliste parafraside, elulugude ja tsitaatide muusikasse (täpsemalt ooperisse). „Kuid ta eksis. Teda ei huvita lõppkokkuvõttes mitte ooperi erootilisus, samuti mitte

eleegilisus, vaid koomilisus. Ta ei ole ooperis ei Teresa ega Byronina, ega isegi mitte nende mõlema seguna: tema koht on muusikas endas, bandžokeelte plärisevas metalses kõlas, hääles, mis püüab sellest naeruväärsest pillist kõrgusse tõusta, kuid mida nagu kala õngenööri otsas lakkamatult tagasi kistakse" (lk 193).

Hugo Claus (1929–2008), „Kuulujutud“ (*De geruchten*), tlk Tiina Indrikson, 2004 (orig. 1996). Sõda, häving ja võõrandumine. Ühiskonnast kõrvaleastumine või väljaheitmine – sootsiumile sobimatu eluviis tekitab süüd. Üksikisiku allakäik. Valu ja seksuaalsus muunduvad väljendamatuks võõrandumiseks ja vaikuseks. Ühiskonna ja inimlikkuse keeldudest üleastumine, rõhutatud vägivald laste vastu, lapsepõlve kui sellise *nullimine*. „Ma virutasin automaadiga täiest jõust vastu õlitatud öömusta lapsekolba oimukohta. Laps kukkus. Ma korjasin matšeete maast üles. Kasuta alati vaenlase relvi. Ma lõhestasin ta pealu ja valkjasroosa aju kukkus oma karbist tema vöbisevale rinnale" (lk 175).

Marguerite Duras (1914–1996), „Põhja-Hiina armuke" (*L'amant de la Chine du Nord*), tlk Tiina Ainola, 2008 (orig. 1991). Seksuaalsed üleastumised, valu ja väljaheidetus; oopium, võlg ja vägivald. Pidev mäng romaani ja filmistsenaariumi piirimail (iseloomulik visuaalsete kujundite rohkus ja montaažlik liigendus). „Laps keerab end ringi, surub end tema vastu. Hiinlane embab teda. Ta ütleb, et ta on tema laps, tema õde, tema arm. Nad ei naerata. Hiinlane on tule surnuks keeranud.

„Kuidas sa mu Long Hais tapaksid? Ütle seda veel kord."

„Nagu üks õige hiinlane. Tapva julmusega."

Laps kordab neid sõnu nagu luuletust" (lk 91).

Jean-Philippe Toussaint (sünd 1957), „Vannituba" (*La salle de bain*), tlk Kail Kaiss, 2008 (orig. 1985). Taas vabatahtlik pagendus ühiskonnast. Kadumine ja suhtluse katkestus. Lihtne ja lakooniline stiil. Valu ei taha rääkida. „Pärast õhtueinet läksin vestibüüli ja istusin televiisori ette; seal jooksid tummad ja mõistetamatud kaadrid mingisugusest katastroofist" (lk 35).

Ja viimaks Tiina Ainola tõlgitud „Auggie Wreni jõulujutt" (*Auggie Wren's Christmas Story*) 2007, (orig. 1990). Nimetatud teost sai juba artikli alguses kujunduslikust küljest pisut lahatud ja sellega võiks siinkohal piirdudagi. Muidugi oleks ebaviisakas jätta ütleмата, et tõlget on hea ja ladus lugeda (nagu kõiki ülalmainitudiki) ning mingisugust tahtmatut keelelist võõristusmuljet ei teki.

Arvestades, et teatav valgustuslik missioon paistis paratamatult juhtivat kirjastuse tegevust, ei jää siinkirjutajalgi lõpetuseks üle muud, kui soovitada lugejale atlantilisi teoseid. Lugege, küll tõlge kannab.

KUUS KÜSIMUST KULTUURKAPITALI TÕLKEAUHINNA NOMINENTIDELE

Eesti Kultuurkapitali tõlkekirjanduse žürii koosseisus Triinu Tamm (esimees), Tiia Valdre ja Olavi Teppan valis 2014. aasta eestikeelse tõlke auhinnale kandideerima järgmised tõlkijad ja teosed:

* VERONIKA EINBERG – Jevgeni Vodolazkin. „Lavr: romaan müstilisest ravitsejast“

* KALLE KASEMAA – David Grossman. „Maailma otsa“

* MÄRT LÄÄNEMETS – Mo Yan. „Punane sorgo“

* CAROLINA PIHELKAS – Konstantinos Petrou Kavafis. „Kogutud luuletused“

* LAURI SAABER – V. S. Naipaul. „Jõekäärus“

* MAIGA VARIK – Viktor Pelevin. „S.N.U.F.F. Utoopia“

TRIINU TAMM esitas nominentidele kuus küsimust.

Meenutage oma tõlkijatee algust. Millal ja kuidas tundsite ära oma kutsumuse? Või kuidas te ise seletate põhjust, miks te tõlgite?

Veronika Einberg: Tagantjärele vaadates tundub tõlkijateele keeramine igati loomuliku sammuna. Kui venekeelsesse ukraina perre sündinud laps läheb nelja-aastasena eesti lasteaeda ja sealt edasi eesti kooli, saab temast tahes-tahtmata kakskeelne. Keskkooli lõpetamise ajaks polnud mul ühtegi sihti tekkinud, mistõttu lasin end lihtsalt voolul kanda ja läksin õppima sinna, kuhu sisse sain – Tartusse vene filoloogiat. Ja tabasin kogemata märki, leidsin eest terve plejaadi superstaare: Zara Mints, Juri Lotman, Larissa Volpert, Igor Tšernov, Rem Blum... Paar õppejõudu soovitasid mul tõlkimist proovida, teoreetilise põhja andis selleks Peeter Toropi seminar. Esimesed tõlkimisega teenitud rublad tulid 1. kursuse lõpus – diplomitööd vajasid venekeelseid resümeesid. Jätkasin tõlkimist ka koolis õpetajana töötades ja väikeste laste kõrvalt, tellimusi lihtsalt tuli. Võiks öelda, et töö leidis minu ja ma lihtsalt alistusin saatusale.

Kalle Kasemaa: Olin iseseisvalt õppinud jidiši keelt (huvi lähtus Vana Testamendi heebrea keelest, mis teoloogiaõpingute käigus oli kohustuslik õppeaine) ning lugesin Uku Masingu lahkelt juhendamisel Jitshok Leib Peretsi tekste. Tõlkisin neist mitmeid, et anda lugeda oma kirjandushuvilistele sõpradele (osa neist avaldati hiljem kogumikus „Kui mitte veel kõrgemale...“, LR 36/37, 1991). Samal eesmärgil tõlkisin prantsuse keelest Marcel Schwobi raamatu „Le

livre de Monelle” ning saksa keelest Paul Tillichi ettekandeid/kõnesid (hiljem avaldatud pealkirja all „Religioossed kõned”, Tartu 2009). Kui kreeka luuletaja Odisseas Elitis 1979. aastal sai Nobeli kirjandusauhinna, siis tõlkisin tollase luulevaimustuse ajal tema peateose „To Axion Esti” („See on õige”), mille pakusin Loomingu Raamatukogule ja mis ilmuski 1980 pealkirja all „Õige on”; tuleb anda au LRi peatoimetajale Jüri Ojamaale, kes võimaldas teose tervikuna avaldada (jõi ära üksnes motoks olev piiblitšitaat Ps 129,1 j).

Hindamatuks kogemuseks oli 1980. aastatel EELK piiblitõlkekomisjoni töös osalemine. Selle koosolekutel lahati üksipulgi Toomas Pauli ja Uku Masingu Uue Testamendi tõlget (ilmus 1989); igal aastal toimus – koos Soome kiriku piiblitõlkekomisjoniga – mitmepäevane seminar, mida juhendasid Lääne väljapaistvad piiblitõlke teoreetikud ja praktikud. Töös algkeelsete piiblitextidega leidis minu jaoks kinnitust ühe iranistikakorüfee tõdemus: „Nüüd, kui olen pärsia kirjandust algupärandsis tundma õppinud, oleksin õnnetu, kui peaksin seda edaspidi ainult tõlgetes lugema, olgu need kui head tahes.” Meie haridusevaenulikul ajal on seda vist tarbetu kommenteerida!

Märt Läänemets: Ma ei ole ennast kunagi „päris” tõlkijaks pidanud, pigem ikka asjaarmastajaks, ja minu tõlgitud tekstide hulk ei ole kuigi suur – raamatuid või raamatute osasid ehk vaid 5–6, väiksemaid juppe kogumikes ja ajakirjanduses vähe rohkem. Tänapäeva ilukirjandust olen tõlkinud hoopis vähe, rohkem pean oma alaks Ida klassikalisi filosoofilisi ja religioosseid tekste ehk nagu ise eelistan öelda – mõttetekste. Aga nende uurimine käib käsikäes tõlkimisega ja sellepärast on tõlkimine, võõraste ja kaugete tekstide eesti keelde ümberpanemine ja vahendamine olnud vähemalt 30 aastat minu pidev mõtteaine ja tegevus. Kuid tõlkimisega leiba teeninud ma siiani ei ole. Küll vahetevahel teiste tõlgete toimetamisega, mis on andnud ehk päris tugeva aluse eesti keele võimaluste tunnetamiseks.

Siiski võin üsna täpselt fikseerida oma hiina keelest tõlkima hakkamise algusmomendi. See oli 1981. aasta kevadsemestril esimese kursuse üliõpilasena, kui hakkasin Tartu ülikooli orientalistikakabinetis Linnart Mälli käe all klassikalist hiina keelt õppima. Mäll viskas meid, algajaid kohe sügavasse vette tundmatus kohas. Esimeses tunnis kirjutas ta tahvli peale hiina märkidega ühe väikse neljarealise luuletuse, käskis selle endale vihikusse ümber kirjutada ja ütles, et nüüd minge raamatukokku ja tõlkige järgmiseks tunniks märgid sõnaraamatu abiga ära. See oli kuulsa Tangi ajastu luuletaja Wang Wei krestomaatiline luuletus „Hirvepark”. Hiljem siis analüüsisime luuletust ja lõpuks pidi igaüks esitama oma kunstilise tõlke. Toimus ka tõlkekonkurss ja mulle suureks üllatuseks kuulutati minu katsetus konkursi võitjaks. Võitnud tõlge avaldati

ajalehes Tartu Ülikool. Nii et minu „tõlkijakarjäär“ algas kohe tõlkekonkursi võiduga, mis ilmselt innustas edasi katsetama.

Carolina Pihelgas: Keeled ja raamatud on mulle alati meeldinud ja mäletan, et juba kuskil varateismelisena oli ajusopis teadmine, et neid kahte asja on võimalik ühendada. Et kui minust kirjanikku ei saa, siis vähemalt tõlkija – see tundus kuidagi üllas. Keskkooli viimastes klassides lugesin peamiselt luulet ja sellest ajast on ka esimesed luuletõlke katsetused. Tol ajal oli juba mõned aastad ilmunud Ninniku veebiajakiri, mida innukalt lugesin. Tõsisemalt võtsin tõlkimise ette siiski alles ülikoolis, kus õppisin hoolega keeli, kokku umbes kümmet keelt (mh Uue Testamendi kreeka keelt ja uus kreeka keelt – siinkohal tänud ja tervitused minu õppejõududele Kaarina Reinule ja Vaike Tammesele), mida tahtsin kohe ka rakendada. Minu esimene avaldatud tõlge oli kimp Rita Dove'i luuletusi Ninnikus aastal 2008 ja sellest ajast saati olen luulet tõlkinud üsna järjepidevalt.

Tõlkimine algab minu jaoks ideaaljuhul ikka vaimustusest mingi teksti või autori vastu. Tahan minna teksti sisse, vaadata seda seestpoolt, aga samas ka teada saada, kuidas see tekst kõlaks eesti keeles. Töö keelega on mulle ka luuletajana avardav; ühtlasi on tõlkimine mõnus käsitöö ja hea ajaviide.

Lauri Saaber: Et kõik ausalt ära rääkida, pean alustama 8. klassist, kui neelasin žanrikirjandust, põnevikke, nagu poisikestel kombeks, ja asusin eesti keeles saadaolevaile lisa otsima ka inglise keelest. See, et raamatud ei tule iseenesest ühest keelest teise üle ja mängus on reaalse inimeste reaalne töö, hakkas mulle koitma just siis. Hiljem, 10. klassis, viitsimata teha kohustuslikku uurimust, veensin juba inglise keele õpetajat, et mina katsetan parem tõlkimisega. Oma naiivsuses ei taibanud ma tookord, et tõlkiminegi hõlmab kõvasti uurimist! Panin ümber ühe Frederick Forsythy lühiloo kaardipetturitest ja juhtus nii, et Virumaa Teataja avaldas selle järjejutuna. Nähtavasti sain maigu suhu: Tartu ülikooli inglise filoloogiat õppima minnes tiksus juba ajusopis mõte, et ilukirjandustõlkega võiks tulevikus tegelda, ning vastav kursuski sai õpingute käigus läbitud. Kutsumus? Argipäevas ehk natuke liiga romantiline sõna. Aga tõlkeprotsess on mulle tõesti paeluv nähtus; mind üllatab pidevalt privileeg eri autorite väga erinevaid maailmu lugejale vahendada/kaasluua ja sellise kommunikatsiooni võimalikkus (kuigi võimalikkuse määra üle saab erialaliselt lõpmatuse ni vaielda). Arvestades rõõmu ja avardumist, mida lugemine on pakkunud mulle endale, ei ole see osadustunne väike asi; ka neil juhtudel, kui töötava tõlkijana võtan teha niisuguseidki raamatuid, mis minu lugemiseeliste hulka (enam) ei kuuluks.

Maiga Varik: Tõlkijatee alguseks peaksin vist nimetama tõlgi ametit Edasi toimetuses, tõlkisin seal kaastõid ja välisuudiseid, ka välispoliitilisi arutelusid Vene ehk siis N Liidu ajakirjadest-ajalehtedest, mida toimetuses oli üsna suur valik, ja sealt võis leida ka üht-teist huvitavat. Kennedy-Hruštšovi teledebatti näiteks olen ka Loomingu-intervjuus maininud. Et võiksin hakata ka ilukirjandust tõlkima, mulle tollal pähe ei tulnud, selleks oli mu meelest ikka erilist annet vaja. Kui olin Eesti Raamatus mõnda aega toimetaja olnud (mis on väga hea ja tarvilik kool, ütleksin), siis pakuti mulle ka raamatuid tõlkida – ja nii see algas.

Ei teagi, kas on õige seda just kutsumuseks nimetada, aga seda tunnet mäletan küll, et mind kurvastas väga, et oli raamatuid, mida eestlane ei saanud lugeda, sest neid polnud eesti keeles olemas, ja oli ka neid, mida venelane ei saanud lugeda, sest neid polnud jällegi vene keeles. „Juviklasi“ näiteks, kui kooliaega meenutada. Ja eesti keeles polnud Aleksandr Grini jutte ega ka näiteks Romain Rolland'i „Võlutud hinge“ (oli ainult esimene osa). Need olid mu kooliaegsed suuremad lugemisalamused. Pärastpoole oli näiteks Böll see, kes eesti lugejani hoopis hiljem jõudis.

Ju peaks siis vist ütlema, et lugemine on ilmselt see, mis tõlkimise juurde viib. Tahad, et teisedki saaksid osa sellest äratundmisrõõmust või ka kurbusest, mis raamatut kannab. Ajtmatovi puhul oli veel ka mõte – miks küll meil siin pole keegi võtnud sellest ajast ja inimestest niimoodi kirjutada.

Millised asjaolud viisid teid nomineeritud raamatu tõlkimiseni? Kui kaua selle tõlkimisega tegelesite? Millised olid keerukused just selle tõlke puhul (arvestades keelt, reaale, teie varasemat tõlkijakogemust)? Kas oli kohti, kus tundsite, et peate midagi loovutama? Õnnestumisi seal, kus ei osanudki oodata? Kas tegite ka mingit sorti eelnevat või paralleelset uurimistööd?

Veronika Einberg: Jevgeni Vodolazkini „Lavri“ pakkus mulle tõlkimiseks kirjastus Kunst. Oletan, et mingil raamatumessil, näiteks Frankfurdis, lähenes kirjastuse esindajale mõni sarmikas kirjandusagent, näiteks Natasha, ja noh, tehti kaup. Erilist reklaami see raamat ei vajanud, oli juba Venemaal üksjagu laineid löönud, nominatsioone ja preemiaid saanud ning kuuldus selle teose headusest ja riuklikkusest oli minugi kõrvu jõudnud, mistap haarasin pakkimisest mõistagi kinni. „Lavri“ tõlge sündis kaheksa nädalaga – pääsu polnud, tähtaeg surus peale, pealegi tõlkimisse mittepuutuvatel põhjustel tekkisid töösse pausid. Samas kui vaadata mahtu, siis polnud seal midagi üleloomuliku – kaks poognat nädalas.

Romaani tegevustik areneb keskajal ehk perioodil, mida filoloogiadoktorist

autor on teadlasena hulga aastaid uurinud. Ta tsiteerib tervete lõikude kaudu vene pühakute elulugusid, kroonikaid ja teisi algtekste, mida polnud neist raske leida. Samal ajal kasutab Vodolazkin selle tingliku „keskaja“ tänases päevas peegeldamise võtet, sest, nagu ütleb romaanis üks staarets, „kordused on antud ajast jagusaamiseks ja meie lunastuseks“. Ning selles iidse ja moodsa miksimes peitubki minu jaoks selle raamatu võlu ja leebe huumor: vanavene keeles alanud lause pöördub äkitselt sovetlikuks retoorikaks või vastupidi. Selliste päris ulakate passaažide tõlkimine oligi suurim lõbu ja valu. 19. sajandist pärit kodunduse käsiraamatu, Kaisa Kaeralt laenatud 1904. aasta piibli, sõnastike ja veel mõnede vanaraamatute abil vanaeesti keelt leiutades ei ajanud ma taga mitte autentsust, vaid ennekõike arusaadavust ja usutavust ning püüdsin seejuures vältida murdesõnade kasutamist. Seega ma üksnes teesklen vanaeesti keele kasutamist, nii nagu Vodolazkin teeskleb ajalooromaani kirjutamist.

Omaette teema moodustasid selles raamatus ravimtaimed. Neile eesti vastete tekitamine käis järgmiselt: leian vana(rahva)keelsele taimenimetusele tänapäevase vaste, seejärel ladinakeelse, seejärel ametliku eestikeelse ja siis rahvakeelse (õnneks on nüüd olemas vastavad andmebaasid). Probleem tekib aga siis, kui taime on mainitud ehk vaid ühes tohtkirjas ja rohkem pole talt mingeid kirjalikke tunnistusi säilinud. Sel juhul tuleb lähemalt uurida nimetatud taime kasvuharjumusi ja väidetavaid raviomadusi ning otsida eesti rahvapärимusest midagi sobilikku. Niiviisi sai näiteks *одоленъ* ist vesikupp. Mõistusele ohtliku võlurohu *савь-травь* muutsin lihtsalt savvarohuks, eirates trotslikult sarnasust *savv'*ga (tegelikult endamisi muiates selle üle), aga vaat mismoodi sai madusid peletavast *неперноч'* ist siirurohi, seda ma enam ei mäleta.

Kalle Kasemaa: David Grossmani teostest olin varem lugenud nelja või viit. Mäletan, et samasugune „kallasteta“ ja, kui võib nii öelda, pretensioonikas romaan „Vaata märksõna „armastus“ alt“ (1986) – kus üheks tegelaseks on poola-juudi kirjanik Bruno Schulz – pälvis Saksa kriitikutel hinnangu „nõrk“. Seepärast oli mulle tõeliseks üllatuseks tema „Maailma otsa“ (algupärandi pealkiri „Naine põgeneb sõnumi eest“), mille tõlkimist pakkus kirjastus Vararak. Raamatu sisul pole põhjust siin peatuda; piisab, kui juhtida tähelepanu Jan Kausi väga ülevaatlikule arvustusele Sirbis 20.02.2015 (veel on ilmunud arvustused Postimehes 24.01.2015 ja Eesti Ekspressis 11.02.2015). Minu arvates on kolm arvustust ühe tõlketeose kohta Eesti meedias väga silmapaistev!

Selle igati võimsa teose tõlkimine valmistas mitmesuguseid ootamatuid raskusi. Eelkõige olid need keelelist laadi. Kuna raamatus, eriti selle esimeses osas, kus tegelased on veel teismelised, on palju otsest – või kuuldavale toomata – kõnet, kasutab autor tihti tänapäeva heebrea keele kõige madalamaid

registreid. Iisraelis on küll olemas heebrea slängi sõnaraamatud, need aga jäid tõlkijale kättesaamatuks. Suureks abiks oli saksakeelne tõlge, iseäranis seetõttu, et teose saksa keelde tõlkija on elanud juba aastakümneid Jeruusalemmas ning tal oli võimalus konsulteerida elavate tänavakeele kasutajatega. Loomulikult ei saanud kõiki tema lahendusi eesti keelde tõlkimisel üle võtta, näiteks kasutavad teismelised emotsionaalsete hinnangute andmisel erinevat sõnavara (saksa keeles *superaffengeil* tähendab sõna-sõnalt „üliahvitiirane“).

Üldiselt kaotas teose keel (mõlemas) tõlkes oma värskusest palju. Mõned näited: eesti keeles saab öelda küll „kiletatud“, kuid „nailondatud“ vist mitte; eesti keeles ei öelda kodutute kohta „homelessikud“; eesti keeles ei saa adekvaatselt edastada sõnu nagu „bahurtšik“ (*bahur*, „poiss“ (heebrea keeles) + slaavi sufiks) või „džob-nikim“ (koosneb komponentidest *job*, „töö“ + slaavi sufiks *-nik* (vrd „mõisnik“, „aednik“) + heebrea nimisõna mitmuse lõpp *-im*). Või mida teha selliste väljenditega nagu „(seda teab) Pots Ivanovič“ või „Gehe/Gihi (sõna võib lugeda mõlemat moodi) Gehihovski“? Ka elava keele ropu sõimu edastamine samade väljenditega on võimatu. Heebrea kõnekeeles on sõimusõnad laenatud peamiselt araabia ja vene keelest, tihti moonutatud kujul (nt vene keelest *kibinimat* või araabia *kuss immo*, „tema ema suguelund“). Grossmani tekstis on sellised arabismid mõnikord moonutatud lapsekeelseteks, näiteks *sesem(m)o* kuulub vist siia. Heebrea kõnekeelele on iseloomulik ka hulgaliste araabia hüüdsõnade kasutamine, nt *jalla* (araabia *k ja Allah*, „oh Allah“) või *valla* (araabia *k wa Allah*, umbes „Allahi nimel“). Seda loetelu võiks jätkata pikalt.

Kaugematest kultuuridest kõnelevate tekstide tõlkeid/väljaandeid tuleb muidugi mõista kommenteerida; ka ilukirjanduse puhul peaks see olema loomulik (nt võidaks Ismail Kadare „Murtud aprilli“ eestikeelne tõlge tublisti, kui oleks lähemalt seletatud Põhja-Albaania mägilaste veretasu kombestikku). Eeskujuks võiks olla Sergei Stadnikovi „Sinuhe jutustus“, kus Vana-Egiptuse vaevalt kahekümneleheküljeline tekst on varustatud ligi 500 märkuse ja kommentaariga. Mõnel juhul omandavad sellised kommentaarid kultuuriloos hindamatu koha. Nii näiteks varustas Sir Richard Francis Burton oma „Tuhande ja ühe öö“ tõlke tuhandete märkustega, kommenteerides asju ja nähtusi, mis tema ajal olid araabia maailmas veel olemas, tänaseks aga on paljud neist kadunud või unustatud. Burton on väärt, et temast veel pisut kõneleda. Ta on tõlkinud sanskriti keelest „Kaamasuutra“, araabia keelest An-Nafsawi kuulsa erootikatraktaadi „Lõhnav aed“ jm. Tema „Tuhande ja ühe öö“ tõlget on peetud keele rikkuse poolest Shakespeare'i järel teisel kohal olevaks, sest Burton on üritanud kasutada meremeeste, kurjategijate, prostituutide jms keelen-deid, mistõttu tõlke esimesele kõitele järgnes ajakirjanduses hävitav kriitika, nii et järgmised kõited said omandada üksnes Richard Burton Clubi liikmed.

Tõlge ilmus 16 köites (6 neist täiendusköited) 1885–1888; hiljem tehti sellest veel ekspurgeeritud väljaanne, mis muidugi on kaugel esialgsest. Burtoni tõlke keelelist rikkust silmas pidades kirjutab tänapäevane briti arabist Robert Irwin, et seda lugedes oli tal mitu korda tahtmine endal kaela tuiksoon avada, ning et ilma araabiakeelse algupärandida oli see kohati täiesti mõistetamatu. David Grossmani romaani tõlkes on joonealused märkused täiesti õigustatud, sest need avavad nähtuste tausta ning mõnel juhul oleks ilma nendeta üldse arusaamatu, millega on tegemist. Lk 59 esineb kirjutiste kontekstis sõna „luulepudemed“, mis heebrea algupärandid on laen USA lõunaosas kasutatavast inglise keele slängist ning mis taandub hispaaniakeelsele sõnale algses tähenduses „veinipritimed“.

Et Grossmani romaani tõlkes on palju jäänud tabamata, see on selge. Reeglina on tõlked ikka algupärandidist vaesemad – kui just ei õnnestu luua täiesti „uut“ teost (luule puhul on küll mõeldav, et tõlge on aredam kui algupärandid). Kas aga on ka õnnestumisi, selle üle peaks vist otsustama lugejad. Keegi on kirjutanud (vist ühenduses Meister Eckharti tõlkimisega), et ülevat tuleb edasi anda ülevas keeles. Kas see tähendab, et segane (tekst) tuleb tõlkida segaseks? Arvatavasti mitte, aga kust läheb piir – kui palju tohib tõlkija või toimetaja teksti „paremaks“ muuta? Meenub, et ühe Uue Testamendi kirjakohta tõlkimisega seoses ütles Uku Masing, et igaüks saab aru, et Paulus on sel kohal irooniline, aga mis kreeka keeles võib mõjuda irooniliselt, ei tarvitse täpselt tõlkimisel sugugi sellist muljet jätta; ning millest Masing aru saab, ei tarvitse sootuks üldarusaadav olla (aga samuti võib kahelda toimetajate väidetes, et „keegi ei saa sellest aru“).

Üldjuhul on heebrea (ja araabia) keelest tehtud tõlked algupärandidist mahukamad, ja seda mitte ainult joonealuste märkuste arvel. Et heebrea keeles puudub terve hulk määrsõnu, nagu „juba“, „veel“, „liiga“, „üsna“ jne, et sidesõnade arv on väiksem kui meie keeles („ja“ võib tähendada ka „aga“, „ent“, „vaid“, „kuid“, „sest“ jms), et pole tegevust modifitseerivaid tegusõnu, nagu „võima“, „saama“, „tohtima“ jt, siis lause loogika või soravuse huvides tuleb sellised sõnad tõlkes tihti lisada. Tõlkimisel eesti keelde, mis ei tunne grammatilise soo kategooriat, tuleb isikulise asesõna vormid tihti lahti seletada – öelda, kes on „tema“ või „nemad“. Semiidi keeltest tõlkimisel teeb lause pikemaks ka see, et semiidi tegusõnajuurest saab prefiksita ja infiksita abil ning vokaalide muutmise teel moodustada hulgaliselt eri vorme, mis väljendavad tegevuse korduvust, intensiivsust, retsiiproksust jne; lisaks võidakse tegusõnavormide asesõnaliste sufiksita lisamisega liita otse- ja kaudsihitised (näiteks saab araabia keeles ühe sõnaga öelda „ta andis selle mulle“). Tõsi küll, uusheebrea keeles võidakse asesõnaline otsesihitis ka lahutada verbist, nii et „ta nägi mind“

on võimalik kirjutada ühe või kahe sõnana, olenevalt stilistilistest kaalutlustest (esimene mõjub arhailisemana, sest on omane piiblikeelele). „Maailma otsa“ heebreakeelsel algupärandil on 630 lk, eestikeelsel tõlkel ligi 700 lk.

Grossmani teksti „auklikkuse“ või elliptilisuse kohta pole ma pädev otsustama; igal juhul jääb selline mulje. Tuleb aga arvestada seda, et otsene ja sisekõne on kohati üsna eristamatud, eriti kui tegemist on sisekõnega, mängivad assotsiatiivsed üleminekud ning mõttelised hüpped suurt osa. Ükskõik kui vaieldav see psühholoogide jaoks võib olla, on juhitud tähelepanu sellele, et semiidi rahvaste mõtlemist iseloomustavad assotsiatsioonidel põhinevad üleminekud märksa suuremal määral kui Euroopa rahvaste mõtlemist. Ehkki samas võib küsida, kui palju tänapäevased Iisraeli juudid üldse semiidid on – sajandite vältel on neist enamiku esivanemad elanud euroopalikus keelekeskkonnas ning uusheebrea keel on struktuuri poolest tublisti minetanud semiidi algupära, nii et seda on isegi nimetatud heebrea sõnu kasutavaks indo-euroopa keeleks. (Ka on kriitilised Iisraeli ajaloolased pidanud algsete juutide füüsilisteks järeltulijateks hoopis Palestiina araablasi, näiteks ajaloo professor Šlomo Sandi teoses „Millal ja kuidas leiutati juudi rahvas?“, 2008.)

Minu kui tõlkija meelest pole niivõrd olulised „augud“ jutustuse loogikas, vaid pigem see, millise oskusega autor kujutab kahe peategelase, Avrami ja Ora suhete arenemist nende päevi kestva Galilea-matka ajal. Esialgu on füüsiliselt ja vaimselt invaliidistunud Avram torssis ja pahur, annab ühesilbilisi vastuseid, väldib teatud teemade puudutamist ning on valmis rännakut katkestama. Järk-järgult, mingi spirituaalse luktatsiooni tulemusel – milles ka Oral pole sugugi väike osa, nagu on rõhutanud raamatu naissoost lugejad – muutub Avram „inimlikumaks“ ja sulab üles. Ta on valmis kuulama/rääkima ka talle valusatel teemadel, eelkõige nende pojast Oferist, kelle saatus Iisraeli järjekordselt äreva olukorra tõttu on noateral ja kes arvatavasti hukkab, kuigi autor seda otse välja ei ütle. Ma arvan, et nooruses lähedaste, kuid hiljem eemaldunud tegelaste ühise rännaku kujutamine koos sellega, mida nad mõtlevad ja mida nad ütlevad – see on Grossmani romaani enim esiletõstmist vääriv külg.

Märt Läänemets: „Punase sorgo“ tõlkimiseni viis tegelikult iseenesest kirjandusväline sündmus: selle autorile Mo Yanile Nobeli kirjanduspreemia määramine 2012. aastal. Ilma Nobelita ei oleks ei kirjanikust ega tema loomingust Eestis keegi ilmselt tänagi mitte midagi kuulnud. Preemia ärgitas aga kirjastust Koolibri võtma ette vastse nobelisti ühe teose eestindamise ja nii nad minu poole pöördusidki. „Punane sorgo“ sai välja valitud sellepärast, et tegemist on Mo Yani esikromaaniga ja ka maailmas kõige tuntuma teosega. Nii et puhtakujuline tellimustöö.

Tegelikult oli „Punane sorgo” tulnud minuni juba oma veerand sajandit varem selle järgi vändatud samanimelise filmi kujul, mis õieti romaani kuulsusele maailmas teed rajaski. Film oli mulle omal ajal üsna sügava mulje jätnud ja pidasin omamoodi tähenduslikuks, et teos nüüd, hulga hiljem, sedamoodi otsekui ringiga minu juurde tagasi tuli. Eks see oligi üks asjaolu, miks ma töö, küll väikese hirmuga – kas ma ikka hakkama saan – vastu võtsin. Nagu öeldud, Hiina tänapäeva kirjandust ei tunne ma kuigi hästi ning tõlkimis- ja isegi originaalis lugemiskogemust on mul üsna vähe. Siiski sain veidi rohkem kui aastaga hakkama, töö kiskus kaasa, õigem oleks öelda – tõmbas enda sisse – ja nii ta tuli.

Sageli küsitakse, et kas tõlkimine sellisest „kaugest ja võõrast” keelest, nagu seda arvatakse olevat hiina keel, on kuidagi erilisem, teistsugusem või raskem kui meile „lähedasematest” keeltest tõlkimine. Vastan selle peale, et hiina keel iseenesest ei ole kaugem ega võõram kui ükskõik mis teine võõrkeel, olgu või meile geograafiliselt lähedane läti keel (ise ma läti keelt küll ei oska; aga ega läti keelest tõlkijaid ja tõlkeid meil vist oluliselt rohkem ei olegi kui hiina keelest). See, et hiina keelt kirjutatakse teistmoodi, „võõrapäraste” kirjamärkidega, ei ole iseenesest kuigi oluline. Märgid tuleb lihtsalt ära õppida ja see on igapäevane jõukohane.

Hea tõlke valmimisel ei mängi minu arust mitte mingisugust rolli see, mis keelest see on tehtud, vaid eelkõige see, kui hästi tunneb tõlkija oma emakeelt ja on võimeline teiskeelset teksti oma emakeeles – heas emakeeles – taasesitamata. Tõlge on hea siis, kui lugeja loeb seda kui head ja arusaadavat loomulikku emakeelset teksti. Ja siis ei ole iseenesest vahet, kas on tegemist tänapäeva ilukirjanduse või mõne vana aja mõttetarga tekstiga. Tõlkija peab olema see võlur, kes võõra teksti endasse võtab, selle „ära seedib”, või pigem ise teksti sisse läheb ja selles lahustub ning siis oma keeles uue teksti loob, mida lugedes lugeja tajub ja tunneb midagi samasugust kui autor kirjutades ja tõlkija tõlki-des. Kuidas selleni jõuda või mis on kriteeriumid, et see nii tõesti on? Ei tea, see ongi võlulukunst, mida seletada ei oska. Hea tõlkija suudab teksti sisse minna nii, et tekst juba ise ta tegutsema paneb, kehv või keskpärane tõlkija on aga see, kes teksti lihtsalt sügavuti minemata ja emakeelse tulemuse peale palju mõtle-mata mehaaniliselt ümber paneb.

Carolina Pihelgas: Konstantinos Kavafise luuletustega hakkasin rohkem tegelema pärast üht Kersti Undi maailmaluule seminari Tartu ülikoolis, kus Kavafist käsitlesime. Lugesin eri tõlkeid ja kõigepealt hakkasid vastu kajama tema sensuaalsed luuletused – tegelesin ise parasjagu nostalgia-teemaga. Ajapikku hakkasid aga veelgi enam imponeerima tema tekstid, mis tõukuvad ajaloolistest

sündmustest või isikutest. Kavafis toob lugeja ette kuulsate (näiteks Nero, Kleopatra, Julianus) või vähem kuulsate (näiteks Orophernes) isikute mõttemaailma, analüüsid peenelt ja sageli iroonilise tooniga nende saatuse keerdkäike. Luuletuste paremaks mõistmiseks on muidugi vajalikud mõningad taustateadmised. Sellepärast saadavad tõlget kommentaarid, mille kirjutamiseks tuli teha omajagu uurimistööd. Abiks olid paljud teatmeteosed, aga samuti teiste tõlkijate kommentaarid, mh J. Phillipsoni tuhandeleheküljeline teos Kavafise ajalooliste luuletuste taustast – selline pühendumus näitab, kuidas Kavafise tõlkimine ja uurimine võib tõesti saada elutööks. Mina tegelesin tõlkimisega umbkaudu kolm aastat, selle aja jooksul valmis tekstidest mitmeid versioone.

Luuletõlke puhul on esimeseks ja kõige olulisemaks kriteeriumiks see, et tõlge oleks iseseisev luulet tekst. Tõlkida võib kas sõnasõnalisemalt ja täpsemalt või siis loominguilisemalt ja vabamalt, aga kui tõlge ei toimi luuletusena, siis pole asjal mõtet. Mis on luuleteksti juures tähtis? Kindlasti kujundlikkus, poeetiline väljendusviis, keeleline täpsus ja ökonoomsus, selge lauseehitus ja rütm. Lisaks loomulikult tõlgitava autori maailm, tema rõhuasetused, toon. Täpsus väljendub luuletõlkes kahel moel: esiteks sõnasõnaline täpsus, s.t et leitud on õiged, aga sihtkeelele omased vasted; väljenduslaad on tihe, ei ole sõnavahtu. Teisalt aga poeetiline täpsus, mis tähendab seda, et kujundid hakkavad tööle ja lugeja silme ette tekib elav kujutluspilt. Nii võibki poeetiliselt täpne lahendus olla sõnasõnalisel mõttes ebatäpne ja vastupidi. Oma tõlgetes püüan üldiselt jääda originaalile truuks, aga luua siiski veenva kujutluspildi, mis tähendab pidevalt nende kahe vahel kompromissi leidmist.

Kahtlemata võib jälgendada ka muid vormilisi aspekte, aga kui see hakkab segama teisi taotlusi, on arukam sellest loobuda. Näiteks kasutab Kavafis mõnedes luuletustes lõppriimi, sageli väga lihtsakoelist (riimuvad ainult lõppsilbid), aga see ei ole kaugeltki valdav ega valitse tähenduse üle. See pärast ei tekkinud suuri kõhklusi lõppriimist ja meetrumist loobumisel (jamb kippus küll originaali mõjul ikka sisse lipsama ja seda tuli hiljem teadlikult välja võtta). Rangeid vorme esinebki Kavafisel rohkem nooreea luules, hiljem liikus ta vabama väljenduse poole ja harvad lõppriimid ilmuvad selleks, et rõhutada luuletuse puanti. Mulle on lõppriim (ka luuletajana) võõras, sageli mõjub see maneerlikult. Eelistan eesti keelele omasemat assonantsi, alliteratsiooni ja siseriime, mis torkavad vähem silma, aga muudavad värssi sujuvaks ja laulvaks.

Kõige keerulisem on Kavafise juures tema keeleregistrite rohkus. Ta tsiteerib tihti klassikalisi autoreid, näiteks Philostratos, Platonit, Plutarchost jpt. Samuti kasutab ta *katharevousa*’t ehk kõrgstiili ja *dimotiki*’t ehk rahvakeelt, markeerides eri registritega tegelaste omapärasid. Näiteks luuletuses „Ei mõistnud“

kõneleb Julianus oma ajastu keeles (see on tsitaat keisri kirjust Basileios Suurele) ning ka kristlased, kes talle vastavad, kasutavad sarnast kõnepruuki. Ent luuletuse jutustajahääl kasutab sõnu nagu *γελοιωδέστατος* (naeruväärne mees, tobu, totakas) ja *ξυπνάδες* (vaimukus, teravmeelsus), mis on äratuntavalt teistsugusest, nüüdisaegsemast stiiliregistrist. Tõlkes ei saa neid registrivahetusi enamasti päris täpselt jälgendada, aga aeg-ajalt on võimalik seda kompenseerida. Nii kõnelevadki Julianus ja kristlased eestikeelses tõlkes üsna tavalises, korrektses keeles, samas kui jutustajahääl ütleb: „Meid, kristlasi, vaimukused ei kõiguta.“

Lauri Saaber: Nagu kõik seni tõlgitud raamatud, tuli ka Naipauli „Jõekäärus“ minu juurde tellimustööna. Autoriga olin kursis maine järgi, kuid polnud teda enne lugenud, nii et häälestumiseks otsisin kõigepealt riulist üles tema „Sissid“ Mati Soomre tõlkes kuulamaks, kuidas teda varem on eesti keeles kõlama pandud. Nimelt kõlama, sest Naipauli väga täpselt mõõdetud sugereeriva kirjutamisviisi puhul tajusin peamise väljakutsena n-ö helistiku hoidmist, et iga psühholoogiline pool- ja veerandtoon oleks õiges kohas õigesti tabatud. Elliptilisus, samade sõnade või väljendite rõhutatult mitmetähenduslik kasutamine: näitena võiks tuua sõna „nothing“ esinemise läbiva refräänina, tähendades korraga nii „mitte midagi“ kui ka „eimiskit“. Kuna india juurtega Naipauli mõttelaadis mängib rolli ida filosoofiline pärand, kus olemise südames haigutav eimiski end alati inimestele meelde tuletab, tuli leida sujuv viis selle refrääni edasi andmiseks, milleks mina valisin „tühjuse/tühisuse“ (paar, mille teine pool loob küll juba silla piibelliku *vanitas vanitatum*’iga). Edasiandmatu kultuurilise seose näide oleks tihti kasutatud väljend „carry on“, mida Briti impeeriumi päevil pruugiti inglise kohusetundlikkuse võrdkujuna ja millel postkolonialistlikus tekstis on oma taotluslik pagas. Kuna eesti keele ajaloolisest pagasist brittide võim puudub, pole tõlkevarianti, milles see üle tuleks. Kuid valides diktaatori hüüdnime The Big Man vasteks Suure Juhi, kangastus mulle jällegi meie 20. sajandi koloniseeritusekogemus, mis tõendab, et mingid assotsiatiivsed nihked on tõlkides/lugedes paratamatud.

Kuna Naipaul vaatab oma teoses Aafrikat väljaspool seisja pilguga ja kuna tegevuspaik, nimetu Kesk-Aafrika riik, on pigem üldistus, tundsin, et pole vaja end kohalike reaalidega ülitäpselt kurssi viia, vaid targem on uurida käsitlusi autori suhestumisest ainekuga, sellest, mida on sealjuures kiidetud ja mida ette heidetud. Mõisteid, näiteks taime- või toidunimetusi, tuli loomulikult selgeks teha, kuid tegu polnud etnograafiaga ja ka mitte Aafrika autori romaani- ga, mistõttu võtsin algusest peale lähteks, et kujutatav maailm on tõetruuduse kiuste ikkagi kirjanduslik konstruktsioon. Muide, Naipaul ise näib seda kohati

ütlevat kogu identiteedi, kogu inimkultuuri kohta... Nii tudeerisin soovitud lainepikkusele saamiseks pigem interneti vahendusel postkoloniaalseid debatte ja ilukirjandustraditsioonist lugesin üle Joseph Conradi „Pimeduse südamet“, mis on üks teose alustekste. See oli sisseelamine ambivalentssusse.

Maiga Varik: Üldiselt on nii läinud, et olen autoritruu tõlkija. Kui kirjanikul, nagu näiteks Ajtmatovil omal ajal või hiljem Strugatskitel ja nüüd Pelevinil, on õnnestunud mind oma maailma kaasa viia, kui tema raamatuis on seda, mis mulle midagi ütleb, siis hoian ma tal juba silma peal ja üritan lugeda kõike, mis ta avaldab. Mis küll ei tähenda, et ma ilmtingimata kõike tõlkida tahaksin. Pelevini viimane romaan, „Armastus kolme zuckerbrini vastu“, samuti düstoopia, pealkirjas ilmne vihje Zuckerbergile, tundus „S.N.U.F.F-ist“ kaunistest süngem ja ülekonstrueeritud ega köitnud eriti.

Kas pilti väljamõeldud maailmast on raskem tõlkida kui reaalsete olude kirjeldust – seda ei oska ma öelda. Pilti peab tõlkija nägema niikuinii, kõik mõtted ja tunded peavad mõlemal juhul selged olema. Võib-olla on fantaasiailmas vabadust pisut rohkem, anakronismid kummitavad vähem, ja et vähemasti viimase Pelevini-tõlke puhul toimub tegevus umbkaudu 28. sajandil, siis sealsete reaalsuste asjus ei jää muud üle kui autorit usaldada. Kui ta kasutab näiteks endasepitsetud võõrsõna, mis originaali keeles on täpselt samavõrd võõrsõna nagu eesti keeleski, siis on mu meelest ainuõige seda võõrsõna samal kujul tõlkes kasutada, eriti kui aimatav tähenduste ring mõlemas keeles kattub. *Diskursmonger'*it kuidagi ümber panema hakata ei tundunud just otstarbekas. Mõned oma terminid seletab autor kenasti ära, nagu kõik manitud, orkid, vertuhaid (seda viimast eriti suure lustiga – „vertu high“). *Sura* seletab ta inglise keele toel, kuid see sisaldab ka vihjet koraanile, mida mu meelest tasus säilitada. Teine lugu oli tulevikusõnavaraga, milles autor lähtus oma keelest ja mis järelikult tuli tõlkida. Vodkast oli tal kauges tulevikus saanud *volja* ehk vabadus, mille ma võtsin tõlkida priiuseks, mis ju ka sisaldab mõningaid piirituse elemente. Ja muidugi on oluline autori huumoriga kaasa minna. Mõni väike nali mängib mõlemas keeles päris võrdväärselt, nagu näiteks konservaalid ja liberatiivid, ja teisel jälle läheb mõni kiht kaotsi. Kas või seesama „igal kublal oma nubla“, kus tõlkes on alles riimumine ja mõneti ka põhjuslik seos. Otsetõlge oleks „igal kurvastusel on oma põhjus“, kusjuures venekeelsest kurvastusest (*krutšina*) on hea tahtmise korral võimalik tuletada ka midagi keeratavat, s.t nubla, nagu peategelane lahkelt ka seletab vähimagi vihjeta sõna tegelikule endis- ja praegusaegsele tähendusele, millest tal ei paista aimugi olevat. Ja see väike lust läks tõlkes paraku kaduma.

Millisena näete tõlke rolli keeleloome protsessis? Me teame Noor-Eesti liikumise Eesti kultuuri uuendamise taotlust, muuhulgas ka tõlgete kaudu, mida viljelesid näiteks Johannes Aavik ja Villem Grünthal-Ridala. Aavik ütleb oma „Ideepe“ viimasel leheküljel: „Igas Euroopa kultuurkeeles leidub sõno, mindele eestikeeles ei ole häid ja täpseid vasteid. Tähtsamaist kultuurkeelist, mindest eestikeele kõige rohkem tõlgitakse, tuleks noppida ja teha sellaste sõnade list ja siis hakata katsoma neile luua eestikõlalisi vasteid.“ Kas tõlge on teie meelest sobiv koht keele uuendamiseks? Kas tajute tõlkimist keelepiiride venitamisenä? Kas olete oma tõlgetes välja pakkunud mõne uue sõna, konstruktsiooni vms? Olnud varmad kasutama uudissõnu?

Veronika Einberg: Tõlge on suurepärase koht keele uuendamiseks ja rikastamiseks, kuigi uudissõnu tasub minu meelest ilukirjanduses kasutada siiski siis, kui need on juba keeles kinnistunud. Näiteks esines mu viimases tõlkes selline asjandus, mis on nüüd ristitud nuhvliks, kuid ma jätsin selle kõrvale, sest ei julge talle pikka iga ennustada. Küllap on iga tõlkija sõnu mugandanud, kui eesti keeles pole vastet leidunud, või tuletanud täiesti uue sõna. Enamasti jäävad need uued sõnad sellesama raamatu kaante vahele, sünnivad vaid korraks – selleks, et lugu saaks räägitud – ja neid isegi ei märgata, kui nad sulavad tekstiga hästi kokku. Enda leiutistest meenuvad kiilsokk ja mullipugu, nippijad ja krahmijad, mulka, kivimik ja laal. Selle viimasega, mis on pärit pärsia keelest ja tähistab vene luuletraditsioonis punast kalliskivi, tekkis huvitav probleem: kuidas käänata? Kas nagu vaal, kaal või saal? Valisin vist laal/laala. Ent sama hästi oleks see sõna võinud olla näiteks lall/lalli.

Kalle Kasemaa: Olen teadlikult püüdnud jääda normkeele raamidesse. Ma arvan, et keeleuuenduslikkust mu tõlgetes ei esine – kui, siis ehk juhtumisi. Grossmani romaani tõlkides sain kasutada kunagi Eduard Vilde poolt kasutatud sõna „tültsnina“, mida ta tarvitas seoses Eesti naiste ninatüüpide kirjeldamisega („kartulnina“, „tültsnina“ jt). Vilde leiutis see sõna ei ole, sest Wiedemanni sõnaraamatus esineb *tülts*, om. *tültsa*, „stumpf“, *tültsnina*, *tültsad hambad*, *tültsid silmad*. Võiks rõõmustada, et sain kasutada seda haruldaseks muutunud sõna, aga kas see haruldus sobib Grossmani rõhutatud tänavakeelde? Uudissõnu ma tavaliselt püüan vältida; ma ei saa aru, miks on „vandel“ parem kui „elevandiluu“ – selle pikkuse üle pole mu teada teised, meile geograafiliselt lähedased keeled protestinud. Või miks peaks habemeajamisaparaat olema pardel (vanasti öeldi leopardi kohta parder)? Eestis on varmalt püütud uusi sõnu välja mõelda, õnneks kukutab inimeste keelekasutus hulga selliseid elukubratsioonid läbi (ma ei kujuta ette, et keegi läheks kauplusest püksikuid või vandliehteid küsima). Rikka, tavakeele piire ületava keelekasutuse poolest

tõstaksin esile Mati Sirkeli tõlkeid, vanematest ka Uku Masingu ja Jaan Krossi omi. (Masing on lisanud oma aš-Šanfara tõlkele vähetuntud sõnade sõnastiku, püüdes aš-Šanfarat eesti keeles kongeniaalselt edasi anda (U. Masing: „Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt“)).

Märt Läänemets: Mingit joont tõmmata ma ei oska, et kuhumaani tõlkes originaali n-ö kodustada tohib ja kui palju peab säilitama originaali võõrapärasust. Minu meelest ei tohi tõlkes tegelikult miski mõjuda võõrapärasena. Muidugi on küsimus nimede edastamisel, spetsiifiliste kõnekujundite, idioomide, kõnekäändude ja kas või vandesõnade ümberpanemisel. Ma ise ei tõlgi selliseid asju kunagi sõna-sõnalt, vaid püüan alati leida eesti keeles oma idioomi või vandesõna, mis võib sõnades olla hoopis erinev, kuid kontekstis kannab sama tähendust. Näiteks hiina keeles kasutatakse vandumisel palju „ma su emale...“-väljendeid, mis eesti keeles ei kõla loomulikult. Seepärast asendasin need „Punases sorgos“ enamasti eesti keeles koduselt kõlavate „sa kuradi...“-väljenditega. Spetsiifiliste olude, näiteks pühade või ajalooliste-geograafiliste jms vihjete puhul pean õigeks ka ilukirjanduses kasutada joonealuseid või raamatu lõppu paigutatavaid seletavaid märkusi, mida „Punases sorgos“ ka tegin. Aga neid ei tohiks olla liiga palju, vaid ainult hädapäraselt.

Carolina Pihelgas: Olen tõlgetes vajadusel kasutanud pigem vanu vähetuntud sõnu ja murdesõnu kui leiutanud uusi vasteid. Meenub näiteks, et ühes Pablo Neruda luuletuses on „havedad rajad“. Mõned uudissõnad on muidugi toredad ja kui need on saanud osaks minu sõnakasutusest, siis leiavad nad ka tee tõlkesse. Näiteks Kavafise luuletuses „Aastal 200 eKr“ olen bürokraatliku hõngu saavutamiseks kasutanud ka väljendit „paindlik lõimumispoliitika“. Üldiselt tundub mulle, et eesti keel on piisavalt rikas ja nii pole erilist vajadust keeleuunduseks. Teine asi on muidugi see, kui tõlgitav autor ise on loonud uusi sõnu, mida tuleks jäljendada, või kui originaalis on teatavad keeleregistrid, mida on võimalik eesti keeles uuesti luua. Selline keeleloome nagu Aavikul, kus raamatul on allmärkused sõnaseletustega ja taga sõnastik, mõjuksid tänapäeval ilmselt veidi naljakalt.

Lauri Saaber: Kuna mina tõlgin inglise keelest, mille pealetung on kõikjal nii tugevalt tuntav, siis näib mulle, et pean võitlust rohkem vastupidisel rindel, jälgides, et teksti ei lipsaks sisse ülemääraseid anglitsisme, ja püüdes väljendada eesti keelele omasemalt. Teinekord on see üsna raske, sest angloameerika väljendite otsetõlgetest kubisev keel pressib meedia kaudu sisse uksest ja aknast ning ähvardab vägisi külge hakata. Samas on tõlkimine tõesti alati

keelepiiride venitamine, kuivõrd kodustamisega ei tohi ka liiale minna, teatav lähteteksti kultuurile eriomane hõng võiks läbi kumada juba keelekasutuse kaudu. Nõnda on küsimus siin tasakaalu tunnetamises ja hoidmises, mis võib kõnekeelsete autoritega osutada isegi keerukamaks kui n-ö literatuurselt kirjutavate puhul. Uudissõnade pruukimisega on see konks, et veidi võiksid need ikkagi olla keeles enne juurdunud, vastasel korral riskitakse lugeja kimbatusse ajamisega (taas tasakaalu küsimus: mil määral mõelda lugeja sõnavara rikastamisele, mil määral tema lugemiselamuse ladususele). Tõlge on sobiv koht päris keeleuunduseks eeskätt mõistete puhul, millele eesti keeles vaste puudub – aga sellega puutuvad teadus- ja teoreetiliste tekstide tõlkijad sagedamini kokku kui ilukirjandusinimesed. Mis ei tähenda, et ilukirjanduses ei võiks välja pakkuda mõnd ootamatut väljendit või konstruktsiooni, kuid kuna see lähtub alati teose raamistikust, on enamasti tegu ühekordse asjaga, millel väljaspool teost pole erilist kandepinda. Ise olen „keeleviguritega“ kokku puutunud USA ulmeklassiku Robert Heinleini romaanide „Kuu on karm armuke“ ja „Võõra-na võõral maal“ tõlkimisel, kus autori leiutatud tehnika, tulevikuslängi ning grammatilise kummastusega sai parajalt maadeldud. „Grokkima“, mis kaemuse saavutamise tähenduses oli 60ndatel USA hipide seas lühidalt käibel, meil siiski liikvele ei läinud.

Maiga Varik: Selles, et tõlgete kaudu tuleb keelde uusi sõnu, ma lausa ohtu ei näe. Mõni tuleb ja jääb, kui teda on tarvis, mõni kaob tarbetuna – see protsess on keeltes alati toimunud. Uudissõnade kasutamine tõlkes sõltub mu meelest täiesti kontekstist – kas nad sobivad tegelase suhu või kirjeldusse, ei mõju anakronismi või võõrkehana.

Teine lugu on lausekonstruktsioonidega. Neid kipuvad tõlkijad, eriti vähe- se vilumuse korral, valimatult üle võtma. Ega naljalt ei näe enam tõlget, kus ei tuleks ette väljendit „annan oma parima“, mis vohab ka ajakirjanduses ja telesaadetes. Või siis lauseid laadis „sõnud suppi, läksin magama“. Olen lausa õnnelik, et pole neid vähemasti tavakõnelustes kuulnud, kuigi olin päris löödud, kui juhtusin eesti kirjaniku tekstist lugema lauset, mis algas sõnadega: „Kuju tagasi jõudnud, tõgasid sugulased mind...“, kusjuures koju ei jõudnud pealegi mitte sugulased, vaid autor ise.

Kunagi, peaaegu vist koolipõlves, lõbustas mind kauniste üks 1920ndate lõpust pärit kokaraamat, kus muude õpetuste kõrval oli ka peatükk „Viipeid lauakattmiseks“. Olin selle sootuks unustanud, kuni nüüd hakkasin juba uue sajandi tekstides taas kohtama viipeid autoritele ja probleemidele. Kahtlustan siingi võõrast mõju. Nagu ka selles, et alaleütlev kipub vohama – ei ole meil enam „sõnade tähendused“, vaid „tähendused sõnadele“ jne. Oleviku kesk-

sõna — „maja ees olevas aias õitses sirel” – miks ta ei või õitseda lihtsalt maja ees aias? Ja kõige hullem on vist küll „läbi”, millest ei pääse enam kooliski: „Lapsed õpivad sotsiaaluskusi läbi koosolekute.” Samavõrra tüütu tundub väljend „inimeseks olemine” — me ei ole enam inimesed, naised, emad, vaid oleme inimeseks, naiseks, emaks, kusjuures see viimane tähendab ometi otse-sõnu, et ei olda ema, vaid ollakse ema eest, ema asemel. Päris õdvastav mõelda, et võib-olla hakkab keegi veel laulmagi, et eestlaseks olla on uhke ja häa.

See mõõdupuu, mis keeles on loomulik ja mis mitte, peaks igal tõlkijal väga kindlalt käes olema. Ja eks see olegi üks tõlke headuse kriteeriume — loomulikuse aste, mis peab tõlkel ja originaalil kokku langema. Tõlke lugeja peaks selle lauset tajuma sama loomulikuna, kui tajub originaali lauset originaali lugeja. Kui seda ei juhtu, on juba tegu moonutusega. Ma ei nimetaks seda tõlke kodustamiseks — Veneetsia peab jääma Veneetsiaks ja maur mauriks, riisipõllud riisipõldudeks, kuid nad peavad lugejani jõudma eesti keeles.

Märt Läänemets rõhutab alati, et ta ei tunne ennast „päris tõlkijana” ja peab end amatöörriks. Kuidas teie ennast näete, kas tunnete end professionaalina või amatöörina?

Veronika Einberg: Nüüd juba professionaalina, sest teenin selle tegevusega elatist. Pealegi olen ikkagi kaksikümmend aastat kätt harjutatud, mingi vilumus peaks olema justkui omandatud. Ja teekond kui niisugune on mul mu meelest olnud loogiline: alustasin uudiste ja telesaadete tõlkijana, seejärel tuli aime- ja krimikirjandus, seda sai ikka hulka aastaid tehtud (ja teeksin meelsasti praegugi), kuni jõudsin pisut nõudlikumate tekstideni.

Kalle Kasemaa: Kutsumuseks ma tõlkimist nimetada ei söanda; pigem tunnen huvi teatud tekstide vastu nende algkeeltes ning mulle on meeldinud üritada neid eesti keeles edasi anda. Kui mulle meeldib süüa ja juua võimalikult mitmesuguseid sööke-jooke, siis ei pea ma end sellepärast veel gur- ja dipsomaa-niks; samuti ei taha ma end professionaalseks tõlkijaks pidada, kuigi mul on õnnestunud üsna ohtrasti tõlkeid teha ning soodsate asjaolude tõttu ka avaldada — viimati David Grossmani „elevantlik” romaan „Maailma otsa” ja Magdeburgi Mechthildi „Jumaluse voogav valgus” (keskülemsaksa keelest).

Märt Läänemets: Ülalpool juba ütlesin, et ma ei tunne ennast elukutselise tõlkijana ega teeni tõlkimisega leiba. Seega olen amatöör-asjaarmastaja. Aga just see viimane sõna ütleb ise enda eest: ma armastan tõlkimist. Mulle meeldib tõlkida. Aga meeldib tõlkida vaid teksti, mis mulle endale korda läheb, mida pean oluliseks. „Punane sorgo” oli küll tellimustöö, aga see lugu läks mulle korda ja

Julgen ilma paatoseta öelda, et andsin tõlkides endast kõik. Teistmoodi ma tõlketööd ette ei võtaks. Ilma armastusest selle teksti vastu, osadusest tõlgitava tekstiga, ei tõlgi ma kindlasti mitte kunagi mitte midagi.

Carolina Pihelgas: „Amatöör” on ju iseenesest keegi, kes tegeleb mingi erialaga seepärast, et ta seda armastab (ladina keeles *amator*). Ses mõttes tõesti olen asjaarmastaja, et tegelen tõlkimisega teiste tööde kõrvalt, see ei too leiba lauale. Samuti ei ole ma peaaegu üldse teinud tellimustöid – lihtsalt ei ole aega, et romaane tõlkida, ja luulet ju ei tellita. Lõpuks tõlgin ikkagi neid autoreid, kes pakuvad mulle huvi ja kellega on mul endal tahtmine tegeleda. Aga millal üldse saadakse professionaaliks? Kusagilt on meelde jäänud, et selleks, et saada heaks tõlkijaks, peaks vähemalt kümme aastat olema järjepidevalt tõlkinud. Minul on sinnani veel natuke aega ja eks ma õpingi kogu aeg.

Lauri Saaber: Kuivõrd tõlkimine on mulle igapäevane põhitegevus, tuleb end ilmselt vormiliselt professionaaliks nimetada, ehkki minagi ei tunne ennast sellena. Põhjuseks ikka teadmine, et ma ju arenen tõlkijana kogu aeg edasi ja õpin juurde, ja kuidas siis mõõta seda, millal lõpuks tõeliselt „profiks” saadakse? Ehkki minu esimesed tõlked tunduvad mulle praegu nii kehvad, et tahaksin need labidaga maasse kaevata, tean, et nendeta ei oleks ma praegu ka kaugeimal (ainult nende lugejast on kahju). Eks tõlkimisega kehtivad samad vanad elulised klišeed: inimene ei saa kunagi valmis, tähtis on teekond jne. Samas, miks peaks sõnas „amatöör” kätketud armastus asja vastu olema professionaalidele välistatud? Professionaalsus ei tähenda tingimata panetumist, ei tohigi seda tähendada. Entusiasm ja pidev omal alal paremaks pürgimine peaks olema professionaalsuse esmane eeldus.

Maiga Varik: Iga teos on oma olemuselt tervik. Tõlkija peab selle terviku ära tundma ja oma tõlke samuti tervikuks kujundama, autorit seejuures ohvriks toomata. Nii täpselt kui võimalik, nii vabalt kui vajalik, ütleb vana tõde tõlkimise kohta. Ja andku kas või toosama Manitu tõlkijale oidu seda piiri tabada. Oletaksin, et sellel noateral püsimises ja selle poole püüdlemises ongi professionaali ja amatööri vahe. Asi ei ole selles, kui palju keegi tõlgib, asi on selles, kas tõlkest saab elusädemega tervik, mis läheb lugejale hinge, puudutab teda, avab talle autori.

Mitmed teist on tõlkimise kõrvalt teinud ka toimetamistööd. Kui te aga vaatate asjale nimelt tõlkija seisukohalt, siis milline peaks teie meelest olema keeleteoimetaja roll? Kui vajalikuks peate toimetaja panust? Millised on ootused tema tööle?

Veronika Einberg: Ilma toimetajateta ei oleks mind tõlkijana olemas, toimetaja tugi on mulle hädavajalik. Mul on toimetajatega ikka väga-väga vedanud, eriti usalduslik suhe on tekkinud Krista Mõisnikuga. Ta mitte ainult ei paranda vigu, vaid pakub omapoolseid sõnu, sõnastusi, lahendusi ja need on tõesti minu omadest paremad leiud. Erilise stiili-, tooni- ja tujutajuga inimene, tema panus on mõõtmatu. Too juba mainitud vanakeel, mida ma „Lavris“ konstrueerisin, oli tegelikult üsna kohmakas ja konarlik seni, kuni Krista selle oma osava käega loetavaks silus. Võis siis Andrei Ivanovi romaane toimetanud Tiia Valdre – ta elas imeliselt autori stiili sisse, ei püüdnud neid omapäraseid lauseid mingitesse õigekirjaraamidesse suruda, ei vaidlustanud roppusi, russisme ega anglisme. Samuti tuleb neid kiita selle eest, et hoolimata pikast ühisest kogemusest ei usalda nad mind pimesi, kontrollivad ikka kõiki nimesid ja fakte, kuigi vaevalt nad mind erilises lohakuses kahtlustavad, ning kärbivad mu tiibu, kui ma taas kord tahan mingi haruldase sõnaga eputada. Toimetajapoolsete paranduste sissekandmine või vähemalt ülevaatamine on kindlasti igale tõlkijale arendav ja õpetlik protsess.

Kalle Kasemaa: Tunnen end erilisel privileeerituna, et mul on olnud head keeleteoimetajad. Olen kindel, et tänu nende pingutustele on mu tõlked ilmunud heas, hõlpsasti loetavas keeles. Tegelikult peaks toimetaja – mitte ainult keeleline toimetaja – olema raamatu puhul n-ö viimane instants ning parandama ka autori vead või küsitavused (või juhtima neile tähelepanu märkustes). Nii näiteks Umberto Eco „Foucault’ pendli” lk 447 paigutatakse Aleksander Nevski lüüasaamine Eestimaa pinnale, toimetaja aga pidanuks juhtima tähelepanu sellele, et mõeldud on lahingut, mis toimus Peipsi järve jääl aastal 1242. Muidugi peaks toimetajal olema ligipääs kõigile vastava ala teatmeteostele, ajakirjadele jne, mitte aga nii, et vaene eesti filoloog pannakse toimetama Usama ibn Munqizi ajaloolise teose tõlget araabia keelest – seda peaks toimetama kõigi abivahenditega varustatud arabist (keda meil aga Eestis paraku pole).

Märt Läänemets: Toimetaja tööd pean väga oluliseks. Võib-olla ka selle pärast, et olen ise päris palju toimetanud. Tean, et ka parimad tõlkijad võivad eksida, vigu teha, midagi imelikult ja arusaamatult väljendada... Ja siis peab toimetaja olema see teine võlur, kes delikaatselt tõlkijale puudused kätte näitab ja viib ta tõdemuseni, et toimetajal tõepoolest on õigus. Ega see kerge ei ole, sest on tõlkijaid, kes pole nõus mitte üht oma sõna muutma. Olen ise sellistega sõdinud küll ja küll. Aga samas peab toimetaja olema valmis ka tagasi tõmbuma ja tõlkijale õiguse jätma, kui tõlkija suudab ta enda õiguses ära veenda. Eks ta selline edasi-tagasi mäng omamoodi ole. Ise olen ennast kasvatanud olema

toimetajatega aus ja kannatlik, sest enamasti on neil õigus. Aga ka toimetajate seas on häid, keskpäraseid ja kehvapoolseid. „Punase sorgo“ toimetaja Mall Põldmäe oli oma ala tippklass – meister.

Carolina Pihelgas: Tõlkija võib olla ükskõik kui kogenud ja hea, aga toimetaja kõrvalpilg on ikka hädavajalik. Alati leidub lauseid, mida saaks paremini sõnastada, ja üht-teist, mis on kahe silma vahele jäänud. Toimetaja roll sõltub muidugi suuresti tõlgitavast raamatust, kirjastajast ja tõlkijast endast – pole ju harv juhus, et toimetaja peab ära tegema sama suure töö või veelgi suurema kui tõlkija, jäädes seejuures peaaegu täiesti nähtamatuks. Nii et kui juba tõlkijatki tihti tähele ei panda, siis toimetajat veelgi vähem. Samas tuleneb see ju ka töö iseloomust – ainult asjaosalised ise teavad, kui suur roll toimetajal tõlke juures oli. Arvata on, et paljud tõlked ja tõlkijad on pälvinud tunnustuse just tänu headele toimetajatele.

Luuletõlkijaid on üsna vähe, aga luuletõlke toimetajaid veelgi vähem. Kavafise toimetas Hasso Krull, kes on väga kogenud toimetaja. Keeleliselt vaatas teksti üle Leelo Laurits. Ninniku sarja raamatuid toimetataksegi väga põhjalikult ja tõlkijate-toimetajate koostöö on enamiku raamatute puhul üsna loominguiline. Kõige parem ongi selline koostöö, kus heade lahendusteni jõutakse ühiselt – tõlkijal võib olla üks variant või nägemus, toimetajal teine, aga välja koorub lõpuks kolmas.

Lauri Saaber: Kui tõlkimine on tasakaalutrick, köielkõnd, siis toimetaja peaks olema julgestaja, turvavõrk. Toimetaja panuseta ei kujuta ma seda protsessi üldse ette. Tegemist on asendamatu esimese lugejaga, kelle kõrvalpilg on tänapäeval seda vajalikum, et tõlkimise tempo on suhteliselt kiire, tähtajad hingavad alati kuklasse ja laagerdumisaega, et töö vahepeal kõrvale panna ja hiljem selle juurde värske pilguga naasta, praktiliselt pole. Kiirtempo tingib paratamatult mingid möödavaatamisest sündinud apsakad ja kohati suutmatuse kainelt hinnata, mis stilistiliselt töötab ja mis mitte. Võrdlemisi noore tõlkijana tunnen, et väga suure osa sellest, mida ametis pidevalt juurde õpin, võlgnen nimelt koostööle toimetajatega – vaakumis õppimine oleks märksa keerulisem. Õnneks on mul nendega enamjaolt vedanud – piikide murdmise asemel on kogemus olnud valgustav. Ja Rein Põdraga, kes toimetas mind Naipauli ning veel kahe raamatu juures, on mul eriti vedanud – ise kirjanik, on ta haruldaselt hea stiilitunnetusega ega taanda ilukirjanduslikke lauseid iial grammatikaharjutuseks. „Jõekäärus“ parvetades vältisin mitmeid karisid just tänu temale.

Maiga Varik: Toimetaja on ju enamasti tõlke esimene lugeja. Toimetajalt loodab tõlkija sedasama tervikutaju ning nende kõrvalekallete märkamist, mis tervikut lõhuvad. Teine pilk on ikka teine pilk ja mõni mõttekäik, mille peale tõlkija pole tulnud, võib vägagi ilusa lahenduse pakkuda. Kui tõlkijal pole korra läinud tervikut luua, jääb see töö toimetaja teha (kes vannub tulist kurja). Aga kui see tervik on olemas, ei tohiks toimetaja seda oma suva järgi ümber vormima hakata. Autori lauseid ei liideta ega lahutata – seda peaksid teadma nii tõlkijad kui toimetajad. Ja erandid on üpris harvad. Toimetaja paranduste puhul kehtib seesama vana tõde – nii vähe kui võimalik, nii palju kui vajalik. Ja eks sellegi piiri tabamisel ole abi töökogemusest – ja lugemusest.

Tõlkja nähtamatus. See sõltub otsapidi kurvast tõsiasjast, et tõlkeraamat ei ületa meedias just sageli uudiskünnist, ja teistpidi on see ilmselt seotud tõlketöö iseloomuga (vahendada kellegi teise teksti). Kuidas olete olnud rahul oma tõlgete vastuvõtuga? Kas tajute tõlkija nähtamatust? Kas see häirib teid?

Veronika Einberg: Oeh, see on nüüd jälle selline küsimus, kus peab seisukohta võtma, arutlema ja heietama, kuid kas ei või olla nii, et sellepärast ma sellise ala valisingi, et tahan nähtamatu olla, kõnelda kellegi teise suu läbi, seista kellegi varjus? Kardan, et tõlkijal ei õnnestu kuidagi nähtamatuks jääda, kui tõlge metsa läheb, kui tegemist on tõlkmega, nagu ütleb Veronika Kivisilla, siis tuleb ikka varjust välja tulla ja häbi vastu võtta. Su nimi on ju raamatusse raiutud, kui mitte tiitellehele, siis selle pöördele, ning see on au ja vastutus, võib-olla aastakümneteks. Arvestades meie kirjanduskriitika nappust, on minul seni väga vedanud – viimastel aastatel on peaaegu kõiki minu tõlgitud raamatuid arvustatud ja mõnikord on jagunud kiidusõnu ka tõlkele, olen selle eest südamest tänulik. Aga mis tõesti häirib ja lausa nõrritab, on see, kui tõlkeraamatu arvustuse või tutvustuse, tõlgitud publikatsiooni või filmi juures jääb tõlkija täiesti mainimata. Välismaised teosed ei moondu iseenesest või mingi imemasina väel eestikeelseks, selle taga on seniajani kellegi vaevarahke töö, ja seda võiks austada.

Kalle Kasemaa: Enamik mu tõlkeid on leidnud meedias tähelepanu; tõsi küll, varasematel aastatel pühendati ajakirjanduses tõlkeraamatute arvustamisele rohkem ruumi. See, et Grossmani romaanile „Maailma otsa“ sai osaks kolm arvustust, kõneleb juba ise enda eest. Aga ka Erich Auerbachi „Mimesis. Tegelikku kujutamise ohtumaises kirjanduses“ pälvis kaks arvustust, neist üks üsnagi mahukas (Sirp, 19.04.2013). Tänuväärset arvustamist on leidnud ka Alaa al-Aswani „Jakubijani maja“, Nagib Mahfuzi „Tuhande öö ööd“ ja

mitmed teised tõlked. Kummaline aga, et mitte mingit vastukaja ei äratanud Taha Husaini mälestusteraamat „Päevad“, mis väljaspool araabia maailma on tuntuselt Koraani järel teisel kohal.

Et tõlkija on eelkõige vahendaja, interpret, siis pole mu meelest midagi katki, kui tema isik nähtamatuks jääb. Muidugi, kes ei tahaks olla Isaac Stern! Aga tõlkija on siiski üksnes vahendaja – kui ta pole just luuletaja, nagu Friedrich Rückert, kelle Hariri (11.–12. saj) tõlked on tihti nauditavamad kui araabia-keelse algupärandi filoloogiline pudi-padi – ning tunnustuse aupärg peaks kuuluma siiski autorile.

Mis võiks olla teisiti? Teisiti peaks olema see, et ajakirjandus pööraks rohkem tähelepanu oma „vanemale vennale“ kirjandusele, mis on ju kogu maailmas kultuuri olemuslik osa – rohkem igatahes kui horoskoobid ja rist-sõnamõistatused –, ning kohaliku nabavaatluse asemel võiksid ajakirjanikud ja nende leivaisad ja -emad ilmutada suuremat huvi maailma, sealhulgas ka Aasia ja Aafrika maade kultuurielus toimuva vastu – juhul muidugi, kui nad oskavad arvata, et maailmas on kirjandust ja kunsti, mis võib kaugelt ületada nende liivakasti oma. (Selles seoses on kasulik meenutada, mida kirjutas Rein Veidemann eesti tänapäeva kirjandusest Postimehes 18.04 2015.)

Märt Läänemets: Tõlkija ei tohiks ennast loomulikult liiga tähtsaks teha, aga päris nähtamatuks ta ka ei tohiks jääda. Sest, nagu ülalpool ütlesin, tõlkija taasloob teksti ja see on oluline isikupärane looming. Mo Yan ei hakka ju iialgi eesti keeles kirjutama ja minul kui tõlkijal on tema teost tõlkima asudes suur missioon ja vastutus anda tõlkega eesti lugejale sama elamus, mida tema annab originaalteosega hiina lugejale. Ja mul ei ole midagi selle vastu, kui siis mind tõlkijana ka ära nimetatakse. Tõlkija annab teosele uue elu oma emakeeles ja on ikkagi tõlketee autor. Ja kirjandusgurmaan vaatab enne, kui raamatut lugema asub, kindlasti järele tõlkija nime. Nähes tuntud ja tunnustatud tõlkija nime, võib ta kindel olla, et teda ootab ees lugemiselamus.

Oma tõlgete vastuvõtuga olen küll rahul olnud. Nagu ütlesin, tõlgin vaid asju, mida pean endale oluliseks. Ja tõlgete ilmudes olen ikka saanud tagasisidet, et see on osutunud oluliseks või vähemalt lugemiselamuseks ka teistele eesti keeles lugejatele. „Punase sorgo“ puhul rõõmustab eriti see, et positiivset tagasisidet on tulnud nii „lihtlugejatelt“ kui ka kirjandusteadlastelt. Ju siis oli vajalik raamat ja ju siis minu endast andmine tõlkimisel ei olnud ainult endale andmine.

Carolina Pihelgas: Raamatuid ilmub tohutu palju ja selleks, et neis kuidagi orienteeruda, kulub Eestis tegelikult ära üks Review of Books tüüpi ajakiri.

Võib-olla siis kajastatakse ka rohkem tõlkeraamatuid – iseasi muidugi, kas leidub piisavalt häid kriitikuid. Tõlkija muudab nähtavamaks ka see, kui tõlkija nimi paigutatakse raamatu kaanele (see sobib just nõudlikumale tekstile). Tallinna Ülikooli kirjastus on selles mõttes hea eeskuju.

Luuletõlkeid tutvustatakse-arvustatakse üldiselt veidi enam kui keskmist tõlketeost. Mõnel harval juhul tekitab luuletõlge ka poleemikat – nagu juhtus näiteks Önnepalu Baudelaire'i tõlkega ja tundub, et ka Kavafise tõlkega. Olen märganud, et kakskeelne väljaanne tekitab kriitikutes üldiselt segadust. See on mõnes mõttes nagu punane rätik – kui hakata tekste omavahel võrdlema, siis tõlge jääb paratamatult alati alla. Ühest küljest saab näpuga taga ajada sõnu ja leida, et tõlge on sõnasõnaline, teisalt jääb aga mulje, et tõlge pole ikkagi piisavalt täpne, tõlkija on võtnud teksti eestindades liiga palju vabadusi. Viljakam lähenemine oleks muidugi näha erinevustes rikkust – olen ise olnud paljude kakskeelsete väljaannete tänulik lugeja. Poleemikat toidab ka mitme tõlke olemasolu, aga klassikaliste autorite puhul võikski olla palju tõlkeid, sest luuletus sünnib iga tõlkija käe all uuesti.

Lauri Saaber: Ilmselt häirib mind eeskätt, et järjest vähem tähelepanu pälvib kirjandus üldse (ja seega ka tõlkekirjandus). Kajastusest rääkides: milline oli näiteks Eesti Päevalehe kirjanduslisa Arkaadia kümmeaastat tagasi ja mis on temast nüüd järel. Önnestunud tõlge peab kahtlemata olema nähtamatu selles mõttes, et lugeja saaks lugemise käigus unustada teksti tõlgituse. Rääkisin enne osadusest kommunikatsiooniprotsessis ja siinkohal nähtamatus mind ei sega. Samas on kahju, kui puudub korralik tagasiside arvustustena, sest põhjendatud kriitikagi pakub õppimisvõimalust, nagu olen omal nahal kogenud. Kahju ka, et tõsiasi, mida mina teadvustasin juba põhikoolis – et tõlkeraamatute taga peitub reaalne töö –, ei teadvusta laiemalt vaadates paljud mitte kunagi. Väikeses ühiskonnas teeb see meele nukraks – kui nõukogudeaegses suletuses olid tõlked ise kontakt maailmaga, siis avatuse tingimustes pakuvad need hädavajalikku abi kontakti mõtestamiseks. Aga muidugi on see seotud kultuuri enda väärtustamise probleemiga. Teisalt – uudiskünnise ületamine tänasel meediamaastikul? Ega vist keegi vastajatest ei kujuta hästi ette, et istuks „Ringvaate” studios ja püüaks niisuguses formaadis selgitada, miks tema tõlgitud teos väärib lugemist...

Maiga Varik: Tõlkija nähtamatus. See on õigupoolest privileeg. Saad rahu oma tööd teha. Ja kui raamat on seda väärt, siis leiab ta ikka lugeja.

EESTI KIRJANDUSEST JA SELLE TÖLKIMISEST

2014. aasta eesti keelest võõrkeelde tõlke auhinnale kandideerisid järgmised tõlkijad ja teosed:

* ANTOINE CHALVIN – Andrus Kivirähk. „Rehepapp”. Mehis Heinsaar. „Liblikmees ja teisi novelle”

* ADAM CULLEN – Emil Tode. „Raadio”

* GUNTARS GODIŅŠ – Ene Mihkelson. „Katkuhaud”. Janno Põldma. „Lotte ja kuukivi saladus”. Leelo Tungal. „Mitmekülgne hüljes”

* JEAN PASCAL OLLIVRY – Indrek Hargla. „Apteeker Melchior ja Rataskaevu viirastus”. Piret Raud. „Printsess Lulu ja härra Kere”

* KRISZTINA LENGYEL TÓTH – Tõnu Önnepalu. „Mandala”. Jaan Undusk „Lühiproosa” (üks tõlkijatest)

* TATJANA VERHOUSTINSKAJA – Andrus Kivirähk. „Mees, kes teadis ussi-sõnu”

Miks tõlkida eesti kirjandust? Miks mina tõlgin (eesti kirjandust)?

Vastavad Adam Cullen, Guntars Godiņš, Jean Pascal Ollivry, Krisztina Lengyel Tóth, Tatjana Verhoustinskaja.

ARGIPÄEVA ETTEASTE I (ehk TEISIPÄEV)

ADAM CULLEN

Väike akendeta ruum, mitte suurem kui restorani külmkapp. Võrsetaolise juhtme otsas kõlgub laest üksik lambipirn. Tundub, et see põleb oma viimse jõuga. Üks laud, nelja jalaga. Üks tool, ka nelja jalaga. Selle peal istub mees, umbes kolmekümmene. Tema käed on seotud üks vasak-, teine parempoolse lauajala külge, laud on omakorda kõvasti põranda külge kruvitud. Järskude liigutustega siseneb OHVITSER, veidi vanem kui kinnipeetav, aga mitte väga palju. Rauduks sulgub pauguga, sama valjult pauguvad ohvitseri sammud, mis paekivist seintelt justkui lõputult vastu kajavad. OHVITSER nõjatub lauale, käed rusikasse pigistatud. Järgneb vaikus. Järgneb ülekuulamine.

OHVITSER: Niisiis. Te teate, miks te siin olete, üks ole?

MEES vaikib, põrnitsedes rahulikult enda ette nagu kotkas, kelle kõht on mõnusalts täis. Kuigi MEHE kõht on muidugi ammu tühi nagu teisipäevane saun.

OHVITSER: (*valjemini*) TE JU TEA... äh, mis ma siin nüüd siis teietan. Arvad, et oled üks meist, eks ma siis räägin sinuga nagu iga teise matsiga tänavalt. Sa ju tead, miks sa siin oled, ah?

MEES kehitate vaevumärgatavalt õlgu.

OHVITSER: Võtan seda jaatava vastusena. (*Pöördub kõrvale.*) Kirjuta üles, et kinnipeetav... (*Sattub korraks segadusse.*) Ah... unustasin. Meil on tavaliselt kiirkirjutaja ka juures. Aga seekord on meil ainult üks kirjanikuhakatis – sina. Noh, mida sul siis enda kohta kosta on? M i k s? Miks eesti kirjandus, luule, mis iganes, miks üldse sellest pagana keelest tõlkida?!

MEES: (Ohkab pikalt ja katkematult. Noogutab vaikselt peaga. Tõstab aeglaselt silmad ja kui tema pilk üles jõuab, alustab ta väga vaikse häälega.) Tõesti. Miks. (Jälle ohe. Pikk ja kaalutletud.) Eks ikka sellepärast, et ta on olemas. Ta on osa sellest suurest ja samas mitte just eriti suurest maailmast. Ütle mulle – kas sinu, vabandust, t e i e arvates on kusagil keel, millest ei tuleks või ei tohiks tõlkida? Kellel oleks üldse õigus sellise asja üle kohut mõista?

OHVITSER: (*tardunud, suu ammuli, silmad kerges tõmbetuules kuivamas*) Mm... mi... mida? Sa tahad vist pigem öelda, et... või noh, õigustada, et... sest eesti keeles on ju kavalalt peidus tõelised aarded, kosmose karmi ebaõigluse tõttu veel avastamata kirjanikud ja aated ja vaimulaad ja hiilgavad tähelepanekud... noh, ühesõnaga – vapustavad, maailmavärinaid tekitavad... tekitavad... (*Korruga tuleb talle meelde jõuetult limpsida oma pragunema kippuvaid huuli.*)

OHVITSER jääb meest vahtima.

MEES: (naeratades) Ma tean. Ma saan aru. Aga teate, mis? Asi on e n e s e k i n d l u s e s . Te tahate, et ma valaksin kiituse te peale nagu tulised ojad. Et ütleksin, jah, just n i m e l t – ma leidsin eesti kirjanduse taevani kõrguva tekstide virnalt, unustatud ja eelmise sajandi algupoolest saadik juba tolmunud nagu ta oli; puhusin sellelt tolmu pealt, ja sain otsekui välgutabamuse, otse südamesse, ma teadsin kohemaid, millega tegu – ainulaadse, imetlusväärse nähtusega universumis. Aga tead, mis veel?

OHVITSER on kangestunud nagu põlispuu keset tuulise saare mõisapõldu.

MEES: (silmad kavalalt helkimas) Just seda see keel o n g i . Aga. (*Näppu viibuta-*

des.) Aga! Just sellest keelest tulebki tõlkida, sest nimelt see keel vajab enese-kindlust. Tal on juba kõik eeldused olemas, ja kui see pisike, imeline ürgkeel seda ükskord ometi teadvustab, siis värisegu maailm ta ees!

OHVITSER: *(Jääb mõttesse, kogub siis ennast, toibub, värske veri voogab talle näkku, ja nagu katki torgatud kuumaõhupallist paiskub tulise joana tema karjatus.)* Aga miks ometi SINA seda teed?!

MEES: *(kergelt muiates)* Vähemalt ei ole mina see, või ütleme „minusugused“, sest ma ei ole kaugeltki ainus – vähemalt ei ole meie need, kes niimoodi küsivad. Et miks just meie? Kahtlemata on asi keeles, tema võlus ja avarates võimalustes. Tema ilus. Võib-olla oleme lihtsalt esteedid, kõlanautijad, kulturomaanid. Soovitaksin küsida hoopis eesti keele käest, kui selline asi on üldse võimalik. Küllap ta ise teab, miks ta meid valis, enda juurde hüüdis.

OHVITSERI käed on nüüd lõdvad, nagu ta kehagi. Nagu hulbiks ta suures, soojas meres, kergelt soolaste lainete mängitada.

MEES: *(Naeratab soojalt, ilmselt rahulolev, et suutis oma mõtted sõnadesse panna.)* Või noh – et keel meid lõpuks üles leidis ja edasi kandis. Kas selleks korraks on asi selge?

OHVITSER *noogutab tummalt, aga vist peaaegu nagu sõbralikultki.*

MEES: Siis on hästi. *(Tõuseb püsti. Ilmneb, et kuigi tema käed olid silmanähtavalt raudus, ei ahistanud see teda kuidagi. Käerauad kukuvad lahti vähimagi vaevata, nagu veepiisad juulipäikesest parkunud ihult. Mees astub kergel sammul ukse poole, korraks OHVITSERI juures peatudes ja talle heasoovlikult õlale patsutades. Lävel ta seisatab ja pöördub pisut OHVITSERI poole.)*

MEES: *(tasaselt, aga kindlalt)* Võib-olla on see nimelt eesti keel, mis hoiab maailma koos. Kes teab. *(Vaikib hetkeks, siis ilma igasuguse irooniata.)* Elagu eesti keel.

MEES jääb veel viivuks seisma, siis lahkub. Pimedus.

LÕPP

Eesti kirjanduse lätindamine on nõutav esiteks seepärast, et me oleme naabrid. Kõik tahavad teada, mida naaber seal keeleaia taga teeb või mõtleb. Peale keeleerinevuste on kõik muu meil sarnane – ajalugu, maailmataju, ka mõtte-laad. Naabruses elamine on omamoodi pidev mõõduvõtmine. Ega kirjanduski pole erandiks. Tõepoolest, tahame või mitte, aga meie kirjanduses on rohkesti paralleele, olgu rahvaluules või noorkirjanike üllitistes.

Teiseks, eesti kirjandust tuleb teistesse keeltesse tõlkida seepärast, et selles on arvukalt olulisi teoseid, mida lätlased, ungarlased, prantslased peaksid tingimata lugema, tõlkijana pean suutma tabada algteksti kontekste täiendavaid ja laiendavaid väärtusi.

Miks mina tõlgin (eesti kirjandust)?

Noorpõlves tegelesin tõsiselt muusikaga, väga võimalik, et eesti keelt hakkasin õppima selle imepärase musikaalsuse tõttu. Maailmas pole just palju keeli, kus võiks pelgalt täishäälikutega mõttekaid lauseid öelda: õe õue aia oa õie öö. Teiseks eesti kirjanduse tõlkimisega tegelemise põhjuseks oli mu soov, et lätlased avastaksid endile eesti kirjandusse talletatud väärtusi. Olen rõõmus, et minu tõlkes on lätlastel võimalik lugeda eesti rahvaluulet ning võrrelda seda läti rahvaluulega, et võidakse tutvuda Jaan Kaplinski omapärase mõtteilmaga nii luules kui ka proosas, et läti lugejatel on võimalik aduda Artur Alliksaare luule erakordset musikaalsust ning kogeda ta ääretult teravat filosoofilist mõtet, et läti keeles võib nautida eesti sürrealistide Ilmar Laabani ning Andres Ehini loomingut, et läti keelde on tõlgitud peaaegu kõik Mats Traadi „Harala elulood“, et lätlasi on naerma ajanud Contra, (:):kivisildniku ja Veiko Märka teravmeelised luuletused, et pärast mahuka „Lutsi maarahva muinasjuttude“ ilmumist teab iga läti elanik, et Ludza linna ümbruses on elanud eestlased, et läti lapsed võivad mitte ainult Lotte-filme vaadata, vaid ka kõiki Lotte-raamatuid lugeda, et nad võivad vaimustuda Andrus Kivirähki „Kaka ja kevade“ lugudest ning õppida pähe Leelo Tungla lasteluuletusi jne. Mul on väga hea meel, et olen läti lugejatele terve riulitäie eesti kirjandust ära tõlkinud.

JEAN PASCAL OLLIVRY

Esimene raamat, mille ma eesti keeles esimesest leheküljest viimaseni läbi lugesin, oli „Naksitrallid“. Mulle oli seletatud, et seda raamatut loevad kõik eesti lapsed ja pärast mäletavad nad seda terve elu. Mina ei olnud enam laps, aga

minagi ei ole seda unustanud, ja saadud lugemismulje oli kaugelt suurem uhkusest, et olin selle initsiatsioonietapi oma eesti keele õpingutes edukalt läbi teinud. Ometi ei tulnud mul lugemise ajal pähegi mõtet, et võiksin seda raamatut tõlkida. Samas kui lugedes järgmist raamatut, Karl Ristikivi „Põlevat lippu“, tuli tõlkimise mõte täiesti loomulikult. Tunnistan parem kohe üles: isegi kui olin „Naksitrallide“ lugemist väga nautinud, siis ei saanud ma ju ometi tõsiselt võtta üht *lastele kirjutatud raamatut!*

Kümne aasta eest olin ma aga ise piisavalt lapsepõlve tagasi langenud, et võtta ette „Naksitrallide“ tõlkimine – see oli tellimustöö, tegemist oli adaptatsiooniga teatri tarvis, sellest projektist ei saanudki aga paraku asja.

Võib-olla just seetõttu, et minu tõlketöö oli üksnes sünopsis, etenduse kavand, ei taibanud ma tol korral, milles seisneb lasteraamatute tõlkimise tõeline võlu. Õnneks sain ma siiski maksta oma võla perekond Raua ees, sest Pireti raamatuid tõlkides minu silmad avanesid ja ma tegin lõpuks head tööd, nii ma vähemalt loodan.

Pärast seda lõputut sissejuhatust olen ma ometi sunnitud lugejale pettumuse valmistama, sest minu järeldus kogu sellest loost on kokkuvõttes piinlikult lihtne: lastele tõlkides on väga tähtis olla oma lugeja vastu aus. Täiskasvanute raamatut tõlkides võin ma loota lugeja mõistvusele: kõik professionaalse südame-tunnistusega tehtud kokkulepped näiteks nendes kohtades, kus tekst on hämar või liiga pikk, või tabas mind tahtmine magama minna, kompromissid, mida ka järjestikused ülelugemised ei suuda siiski täielikult välja rookida ja mis lisanduvad nendele, mida autor on juba teinud enne mind – ma eeldan, et mu lugeja lubab neid endale ka oma isiklikus elus, omaenda ametis. Me mõistame teineteist. Me oleme kaasosalised. Kes aga sõandaks teha sellist trikki lapsega?

Õnneks on lasteraamatu eelis sageli tema lühidus, ja enamasti on nad arusaadavad. Nii et kui mul ongi kõrgemaid nõudmisi, siis on neid ka kergem rahuldada. Kui upsakas see võibki tunduda, aga mul on korraga tunne, et täiuslikkus on käeulatuses. Lisaks: ma naudin. (Kuigi ma ei ole lasteraamatute kirjastajatega sellest kunagi rääkinud, on mul tunne, et nemad funktsioneerivad umbes samamoodi ja lihvivad oma väljaandeid hoolega, mis langeb osaks vähestele täiskasvanute raamatutele.)

See oli nüüd paari sõnaga kokku võetult see, mis mulle lasteraamatuid tõlkides meeldib: mõistlik eesmärk ja rahuldus hästi tehtud tööst. Puudu on veel vaid kokkuvõte. Miks mitte *tänada autoreid*? Ma ei julgeks mitte eladeski kirjutada, kui ma ei saaks nii-öelda panna oma sõnu kellegi teise omade sisse. See teine aga julges.

Prantsuse keelest tõlkinud Triinu Tamm

Miks tõlkida eesti kirjandust ungari keelde?

Aga miks mitte? Ma arvan, et tõlkekirjandus rikastab emakeelset kirjandust. Eriti siis, kui lugejad tõesti loevad seda – eesti kirjandusel on selles osas veel tublisti arenguruumi, aga olgem optimistid. Need ungarlased, kes ikkagi loevad tõlkes ilmunud eesti kirjandust, tavaliselt ei kahetse lugemiseks kulunud aega.

Ning tõlkima ei peaks mitte ainult inglise keelest, vaid igasugustest keeltest. Mida rohkem eri kultuuride tekste tõlgitakse ungari keelde, seda rohkem vaatenurki koguneb ungari kultuuri ja need annavad talle juurde. Need välised vaatenurgad aitavad ka oma kultuuri paremini mõista. Minu meelest on see eriti tähtis, sest ungari kultuuril on niigi kalduvus omasse ringi keerlema jääda.

Miks mina tõlgin?

Sest teistmoodi ma ei saa. Kuidas ma saaksin loobuda tegevusest, mis on minu jaoks peamine viis sõnadega mängida?

Juba esimeses eesti keele tunnis teadsin, et mul on selle keelega midagi pistmist. Võiks öelda, et see oli armastus esimesest – noh, mitte pilgust, vaid kuulmisest, sest õpetaja tõi tundi helisalvestise, kus metshaldjad ja muud elukad rääkisid mingisuguses laulvas imekeeles. See oli nii võluv, et seda lihtsalt ei saanud õppimata jätta. Kohe esimesest tunnist alates hakkasime „tõlkima“ eesti lasteluuletusi, tunni lõpuks olime end lühikesest luuletusest grammatiliselt läbi närinud ja järgmises tunnis oli uhke tunne lugeda ette oma ungari keelde tehtud „tõlget“. Suvel konutasin kämpingu väravaputkas, lugesin töö kõrvalt Eno Raua „Sipsikut“ ja tõlkisingi selle kohe käsitsi ära, ruudulisele paberile roheline tindiga. (Aeg-ajalt kohtun selle roheline käsikirjaga, aga ma ei ole veel julgenud seda uuesti läbi lugeda.) Mäletan, et maadlesin mõnikord mitu nädalat ühe või teise sõnaga, mida ma ei leidnud taskusõnaraamatust, mis oli samas ainus kättesaadav sõnaraamat (oh, vanad head arvutivabad ajad!). Aga ega ei ole ju tänaseni sellest suuremat eesti-ungari sõnaraamatut ilmunudki. Ülejärmisel suvel katsetasin laenatud Saagpakuga Andrus Kivirähki „Ivan Orava mälestusi“ lugeda ja natukene tõlkida.

Tundsin, et tõlkimine on äärmiselt põnev asi ja samas ka äärmiselt tüütu, kui pole piisavalt keele- ja lugemisoskust ega teadmisi eestlastest ja nende kultuurist. Tookord sai kaine mõistus põnevusest võitu: ma ei tahtnud kaotada selle suurepärase mängu võlu tüütus ja lõputus sõnaraamatuga žongleerimises. Niisiis ei sõandanud ma ennast kaua aega tõsiseks tõlkijaks pidada ega käinud ennast kusagil pakkumas. Päris ilma tõlkimata ma siiski ka ei saanud,

kuna asi tuli mul tegelikult hästi välja – mõned novellid ja luuletused ikkagi leidsid mind üles, kui keegi palus seda või toda tõlkida. Siis tõlkisin, ja muudkui küsisin eesti sõpradelt abi. Ja õppisin üldiselt tõlkimise mängureegleid (või töötasin neid iseendale välja? kes teab? olen ju isehakanud tõlkija). Ootasin kannatlikult, kuni oskan lugeda sellisel tasemel, et poleks vaja verd higistada üksnes selle nimel, et tekstist aru saada. Et väljakutse poleks mitte see, et loen eesti kirjandusliku teksti läbi, vaid see, kuidas panen selle ungari keelde ümber nii, et tulemus oleks rohkem kui vaid ungarikeelsete lausete kuhi. Mõtlesin palju ka selle üle, kuidas ma saan tekstis oleva kultuuritausta ungari teksti sisse ehitada puhtalt keele abil.

Pärast nelja aastat ungari keele lektori ametit kolisin Tartust koju Ungarisse, ja lõpuks ometi oli mul aega lugeda. Aeg kulus lugedes, vahepeal sai minust jutuvestja ja see aitas mul selgelt vahet teha oma hääle ja teksti hääle vahel. Siis leidis mind Andrei Hvostovi novell „Sinised mäed” ja ma tundsin, et jah, see on juba see. Tekst sobitus väga kergesti ungari keelde, teksti hääle oli kohe käes (teiste tekstidega on mul tänapäevani alati kõige suurem mäng just seda ungari keelt välja mõelda, mis on ainult selle teksti oma, kui see on kord leitud, pole muud muret kui seda vapralt ja enesekindlalt kasutada) ja sain tõlkimise tõelise maitse suhu. Pärast seda leidsid mind, vahel ka juhuslikult, toredad tõlkimisülesanded, näiteks esimene raamat, mille tõlkisin üksinda – Tiit Aleksejevi „Palveränd” – see on seniajani kõige raskem, aga ka kõige ilusam töö, mida ma olen teinud. Ja nüüd juba ka loen sellise pilguga, et mida oleks tore tõlkida, Tõnu Õnnepalu „Mandalat” soovitasin kirjastusele ise.

Kas ma siis arvan end tõlkijate tsunfti kuuluvaks? Päriselt vist mitte. Aga loodan, et ma jään sel alal professionaalseks amatööriks veel pikaks ajaks.

TATJANA VERHOUSTINSKAJA

Miks ma tõlgin?

Võiksin öelda, et ma ei jätnud kasutamata avanenud võimalust – õppisin Tartu ülikoolis, kui päevakorraletõusis tõlkijate ettevalmistamine. Vene kirjanduse kateeder korraldas asjast huvitatuile väikese konkursi (tõlkida tuli Friedebert Tuglase novell „Kontsert”) ja koostas neile eriõppeplaani, milles pedagoogikaained olid asendatud eesti keele ja kultuuri loengutega ning tõlkimis- põhimõtete ajaloo ülevaatega, praktiliselt olime ajalehtede toimetustes. Rühm ei olnud eriti suur, 6–8 inimest. Kursuse- ja diplomitööd olid seotud tõlkega, näiteks Tatjana Kurg (hiljem tuntud kui Tatjana Teppe) tõlkis kursusetööna vene keelde Mati Undi vastset ilmunud romaani „Hüvasti, kollane kass”.

Üks minu kursusetöö oli Hamleti monoloogi „Olla või mitte olla” vene tõlgete võrdlev analüüs, tõlkeid leidsin kokku 15–20.

Pärast ülikooli lõpetamist töötasin kirjastuses Eesti Raamat ja seejärel ajakirjas Таллин. Need olid aastad, kui eesti kirjandus köitis vene lugejate tähelepanu, sest oli pisut vabam ja omapärasem, tõtt-öelda lugemine lihtsalt aitas inimestel ümbritsevast elust irduda.

1970.–1990. aastail oli huvi eesti kirjanduse vastu Nõukogude Liidus suur, selle lugejate ja austajate arv märkimisväärne. Vene keelde tõlgiti praktiliselt kõik mis vähegi tähelepandav, tiraažid olid vähemalt 30 000–50 000. Vene lugejate lemmikuteks said Juhan Smuul, Paul Kuusberg, Aimée ja Vladimir Beekman, Lilli Promet, Enn Vetemaa, Arvo Valton, Teet Kallas, Ülo Tuulik, Mats Traat, Jaan Kross... Eesti proosa tõlkijaid oli palju (Maria Kulišova, Jelena Pozdnjakova, Arnold Tamm, Olga Nael, Veera Ruber, Aleksandr Tomberg, Gennadi Muravin, Svetlan Semenenko) ja tõlked olid üldiselt heal tasemel.

Nüüd on elu kardinaalselt muutunud ja lugemine tihti asendunud tõsise eluvõitlusega. Raamatul on meie elus paratamatult teistsugune koht kui varem, aga ta pole kuskile kadunud.

Miks tõlkida eesti kirjandust vene keelde?

Arvan, et inimestel, kelle emakeel on vene keel (ja neid elab Eestis veel üsna palju), oleks päris kasulik tunda asju, mis pakuvad huvi eesti lugejatele, sest isegi kui oled eesti keele eksamiga hakkama saanud, naljalt ilukirjandust selles keeles lugema ei hakka. Aga ilukirjandus aitab mõista teise rahva olemust ja tõekspidamisi, aitab teda lähemalt tundma õppida. Sellest ka minu valik – Andrus Kivirähki „Rehepapp”, „Ivan Orava mälestused” ja „Mees, kes teadis ussisõnu”, aga ka mõned palad Valdur Mikita „Lingvistilisest metsast”.

Teha ennast tuntuks suures maailmas, kus praegu elab juba üle seitsme miljardi inimese, on pisitillukesel Eestil praktiliselt võimatu, kuid on hea, kui sind tunnevad kas või lähinaabrid.

EESTI EI OLE NII VÄIKE, ET SIIA EI MAHUKS ERINEVAID ARUSAAMU KEELEST JA TÖLKIMISEST

Intervjuu JAAN KAPLINSKIGA. Küsitles HELI ALLIK

Jaan Kaplinski nimi ei vaja tutvustamist. Tema kohalolu eesti kirjanduses ja kultuuris on nii suur ja iseenesestmõistetav, et fakte enam ei mäletagi. Olgu kõige põhilisemad neist siis korraks jälle lugeja silme ees. Jaan Kaplinski sulest on ilmunud 19 luule-, 10 proosa-, 7 laste-, 9 essee- ja 3 näidendiraamatut. Ta on kirjutanud lugematuid artikleid kirjandusest, keelest, poliitikast ja loodusest ning olnud ise sama lugematute arvustuste, intervjuude ja artiklite objektiks. Ta on loonud tekste eesti, võru, soome, inglise ja vene keeles ja tõlkinud iseenda tekste inglise ja vene keelde. Ta on kirjutanud „hiina luuletaja“ Kai Pu Lini nime all eestikeelseid „hiina“ luuletusi ning tõlkinud teiste kirjanike loomingut rootsi, hispaania, poola, tšehhi, inglise, prantsuse, saksa, vanakreeka, ladina, läti ja klassikalisest hiina keelest. Tema enese tekste on tõlgitud teiste poolt inglise, saksa, vene, rootsi, soome, prantsuse, itaalia, hispaania, heebrea, ungari, läti, leedu, islandi, taani, tšehhi, gruusia, bulgaaria, albaania, sloveeni, norra, poola ja jaapani keelde ning teda on korduvalt esitatud Nobeli auhinna kandidaadiks. Siinne intervjoo on üks väike vaatenurgake Jaan Kaplinski seoste tõlkimisega, mis kõigist tema tegemiste tahkudest on ehk kõige vähem valgustamist leidnud.

Kirjanikuameti kõrval olete juba üle 50 aasta tegutsenud ka tõlkijana. Kuidas teist tõlkija sai?

Lihtne vastata: kogemata. Muidugi oli mulle sissejuhatuses sellesse töösse ema tõlgete läbivaatamine. Millega tegelesin juba koolipõlves. Ema ei usaldanud oma eesti keelt, oli ju õppinud põhiliselt venekeelses koolis, Tartu Puškini gümnaasiumis, ja elanud pikemalt välismaal. Tema Balzaci, Chateaubriand'i ja mõne poola autori tõlked on minu käe alt läbi käinud. Ise sattusin tõlkima noore tudengina, kui Ain Kaalep kutsus appi – tõlkima keskaja antoloogiasse hispaania keelest „Laulu minu Cidist“. Sain kuidagi hakkama ja sain ka esimese honorari, mille eest ostsin telgi, millega sai käidud Siberis matkamas.

Aga Tartu ülikoolis õppisite prantsuse filoloogiat. Olete kirjutanud, et selline valik sai langetatud „tūdruku pärast“. Kas see oli kaunis poeetiline kujund või ei olnud tõepoolest prantsuse keeles ja kultuuris iseenesest mitte midagi, mis teid oleks rohkem tõmmanud kui teised?

Raske öelda. Muidugi oli siin oluline roll emal, kes oli ju prantsuse keele õpetaja, oli pikemalt Prantsusmaal elanud, pidas kirjavahetust säälsete sõpradega,

kellelt tuli ka raamatuid, mida hakkasin lugema. Camus. Sartre. Keele alused õpetas ema mulle selgeks lapsepõlves, nii oli endal lihtne edasi minna. Sain prantsuse keele selgeks keskkooli lõpus, võisin päris vabalt rääkida ja lugeda. Kooli inglise keelest ei aidanud paariks lausekski. Ja siis muidugi – tüdruk, kes ka läks õppima prantsuse keelt. Ja muidugi on prantsuse kultuuris piisavalt seda, mille nimel keelt õppida. Ega ma tookord teisi kultuure ja keeli päälle prantsuse ja vene tunnudki. Oleks muidugi mõistlik olnud minna vene filoloogiasse, kus Lotmani täht just oli tõusmas. Aga ma ei teadnud sellest midagi. Ja prantsuse keel oli nagu värav vabasse maailma, seegi oli oluline.

Kas te räägiksite neist õpingutest natuke lähemalt? On ju teada, et raskusi oli mitmesuguseid – alates korralike sõnaraamatute puudumisest ja lõpetades prantsuse filoloogia kui eriala hapra eksistentsiga ülikooli rüües. Kuidas niisugustes oludes hakkama saadi?

Ega päriselt saadudki. Meie prantsuse keele osakond oli midagi, mida olen ebaviisakalt nimetanud prantsuse lasteaiaks. Sõnaraamatute puuduse üle ei või kurta, neid ikka oli, kõige nukram oli kontakti puudumine prantslastega, Prantsusmaaga, elava keelega. Tekstid, mille järgi õppisime, olid kas klassikalised või siis purukommunistlikud. Ajalehelektüüriks lugesime mingit noorkommunistide rumalat väljaannet Jeunesse communiste. Kõige helgem mälestus jäi mulle kui prantsuse filoloogile Arthur R. Hone'i kirjandusloengutest ja hispaania keele tundidest. See oli juba ülikool! Esimese elava prantslasega sain rääkida alles aastaid pärast ülikooli lõpetamist.

Hiljem juhtisite mõnda aega Tartu ülikooli juures tegutsenud tõlkekabineti tööd. Mis see oli? Kuidas seal tegevus oli korraldatud? Näiteks praktilisi tõlketunde on ju üsna raske teha, kui koos on täiesti erineva keeleoskuse ja suunitlusega üliõpilased.

Tõlkekabinet oli ilus idee ja see andis mulle tööd ja leiba 80. aastate alguses, kui olid rasked ajad. Ain Kaalep tahtis oma ameti mulle üle anda ja tänu Jaak Allikule ning Indrek Toomele, kes minu eest rektor Arnold Koobi ees kostsid, sai minust, kui õieti mäletan, 1981 TRÜ väliskirjanduse kateedri laborant. Murdsin pääd, mida nende tõlkehuviliste, tulevaste tõlkijatega pääle hakata. Siis, lugedes ühe tõlkevõistluse töid, hakkas silma üks fraas Graham Greene'i tekstist: *of same substance*, paar sõna paberitükil, mille redutav preester rüüstatud kirikust leiab. Ma ei mäleta, kuidas oli tõlkija selle tõlkinud, kuid sain aru, et üliõpilane ei tea midagi teoloogiast, Jeesuse ja Jumala Isa loomuse probleemist, mis on kristliku maailma kultuuris olnud nii oluline. See andis idee:

mõtlesin, et kontrollin õige, kas noored inglise-saksa-prantsuse filoloogid, kes tahavad tulevikus tõlkida Euroopa vanemat ja uuemat kirjandust, teavad midagi kristlusest. Tegin siis pisikese ankeedi kümne küsimusega ja palusin kogunenutel vastata. Küsisin näiteks, kas skolastika ja müstika on sama asi või ei, mis tähendab Juuda suudlus jms. Tulemused olid jahmatavad. Peaaegu keegi ei teadnud midagi valdkonnast, millela Euroopa kultuuris, kirjanduses orienteerumine pole võimalik. Ja nii teadsin, mida pean tegema: hakkasin huvilistele lugema kursust Lääne kultuuri ajaloost. Alustasin vanast Mesopotaamiast, rääkisin muistsest Iraani dualismist, siis judaismist, siis Antiik-Kreekast ja nii edasi, hiljem peatusin pikemalt kristlusel, kristliku teoloogia põhiküsimustel. Lugesin hoolega igasugu kultuuriloolist kirjandust ja sain ka ise loodetavasti üksjagu targemaks. Tuleb meelde, et näiteks lugesin läbi mingi vana objektiivse ja kaine saksakeelse raamatu astroloogia ajaloost ja sain seda ka tudengitele tutvustada. Jacob Burckhardti kreeka kultuurilugu õpetas nägema antiik-kreeka kultuuris paljut, mida sääl enamasti ei märgata. Nii sai tõlkekabinetist minu ajal hoopis kultuuriloo kabinet. Arvan, et tegin õieti, kui rääkisin tudengitele asjadest, mida neile ametlikult ei õpetatud. Kuigi vahel tuli hirm, et keegi kannab kellelegi kuskil ette, et Kaplinski toob salamahti teoloogia ülikooli tagasi. Aga vaja seda ju oli... Graham Greene'i või isegi Chestertoni Isa Browni lugusid ei saa mõista, teadmata midagi kristlikust teoloogiast. Aastaid hiljem sain teada, et minu isa oli kord Tartu ülikoolis ka lugenud kursust läänemaailma kultuuriloost. Liigutav oli seda kuulda.

Siis päriselt tõlkekabinetis ei tõlgitudki?

Tõlkevõistlused muidugi olid ja tõlkekabinetis käijad võtsid neist ka osa. Kuid otse tõlkimisega, tõlkimise probleemidega me ei tegelnud. Ma ei tunne tõlke-
teooriaid. Olen püüdnud selle kohta midagi lugeda, aga tundus, et see kõik on rohkem teadus teaduse pärast. Tõlkijal pole neid teooriaid tegelikult eriti vaja, loeb ikka keeletunne, stiilitunne ja kõik see, mida nimetatakse andeks, vaistuks või kuidas veel.

Te olete üks tänapäeva Eesti kõige rohkem tõlgitud kirjanikke ja tõlkijatega väga palju kokku puutunud. Kas on märgata mingeid laiemaid erinevusi selles, kuidas välismaised ja eesti tõlkijad üldiselt tekstidele lähenevad? Või sõltub kõik siiski inimesest?

Ma arvan, et ikka ennekõike inimesest. Ja muidugi keelte ning kultuuride erinevusest. Ning keeleoskuse tasemest. Ma arvan, et eesti keelest tõlkija peaks keelt oskama sel tasemel, et taipab, mis vahe on sirinal ja sorinal, sidinal ja

sädinal. Olen mõelnud, et eesti keelest tõlkijad, estofiilid on veidi erilised, isegi eriskummaliste huvidega inimesed. Meie inglise või prantsuse keelest tõlkijate kohta seda ilmselt öelda ei saa. Eks see erilisus võib kuidagi ka tõlkija töös avalduda.

See on väga huvitav. Mida see estofiilide erilisus tähendab?

Kes siis ikka hakkaks huvi tundma mingi Ida-Euroopa väikerahva vastu, kelle keel päälegi on selline eriskummaline, päriseurooplasele raske õppida. Muidugi on nüüd ka Eestiga, Eesti kultuuriga tegelejalatel stiimuleid rohkem: on euroliit, võimalus vabalt liikuda, õppida nii Tartus kui Toulouze'is ja meie tagasihoidlikud stipendiumid ja seminarid. Aga ikkagi: inimeses peab olema mingi eriline kalduvus, huvi rahvaste, kultuuride vastu, mis on miskiit muud kui Standard Average European.

Mis teie tekstide olemuses, kui nad eri tõlkijate käe alt läbi on käinud, kõige rohkem muutub? Millistesse keeltesse nad kõige paremini „sobivad“?

Jällegi raske öelda. Ma ise olen teinud palju tööd oma tekstide tõlkimisega inglise keelde ja tundub, et selle keelega nad sobivad küll. Sobiksid ilmselt ka vene keelde, aga kui olen püüdnud ennast vene keelde tõlkida, tuli tunne, et pigem luuletan ümber kui tõlgin, keeled ei sobi hästi omavahel, vene keeles tahaks lihtsalt teistmoodi öelda, et tuleks ilusam, tugevam. Võibolla on asi selles, et vene keel on mulle kõige lähem ja kodusem. Usun, et mu tõlked rootsi keelde, ennekõike Juris Kronbergi ja Guntars Godinši kahemehetööna valminud valikkogu, on ka adekvaatsed ja ehk kõlavad rootslaselegi päris luulena. Proosatõlgete kohta on raske midagi öelda, olen ise mõndagi tõlkinud, aga selgeid seisukohti selles ei ole.

Siin on nüüd kohe kaks huvitavaat asja, haaran neist kinni. Kõigepealt, mis te arvate, kas on kuidagi võimalik seletada, millest tuleb see sobivus just inglise keelega?

Seda ei oskagi seletada. Üks asi on kindlasti see, et eesti ja inglise keel on teineteisele ligemal kui näiteks eesti ja prantsuse. Mõlemad on natuke „matslikud“, pole mingite akadeemiate poolt aastasadu kultiveeritud. Tuleb meelde nooruses loetud Voltaire'i essee Shakespeare'ist, keda ta hindas, kuid pidas lootusetult barbaarseks ja tõlkis Hamleti monoloogi kaunisse aleksandriini, näiteks sellest, kuidas see õieti peaks kõlama. Kahjuks läks see Voltaire'i kõide meil kodust kolimistega kaduma. Oli vist tema esimesest väljaandest. Inglise

keeles on näiteks päris palju selliseid sõnapaare nagu meie kila-kola, suri-muri: *helter-skelter*, *fuddy-duddy*. Prantsuse kõnekeelt tunnen halvasti, argoo erineb meie omast kõvasti, keelel on ikka mingi teine põhi. Inglise keel nagu saksa keelgi on Põhja-Euroopa keel, nii või teisiti pärit samast areaalist. Prantsuse ja ladina sõnu küll täis, kuid konstruktsioonide poolest siiski jäänud Põhja-Euroopa keeleks.

Ja teiseks, kui ütlete oma rootsikeelsete luuletuste kohta, et „ehk kõlavad rootslaselegi päris luulena”, kas sellest võib järeldada, et tihti on teil tõlgitud luule osas kahtlus, kas see kõlab „päris”?

Eelmisele jätkuks: rootsi keel on konstruktsioonide poolest meile veel lähemal kui inglise keel. Isegi lähemal kui soome keel. Nii on mõlematpidi tõlkida suht lihtsam kui näiteks prantsuse keelest/keelde, kus lause tuleb täiesti lammutada ja siis uuesti kokku panna. Kõige suuremad pretensioonid on mul olnud vene keelde tõlkijatele, kes on minu ja muude luuletustest tahtnud teha tüüpilist järeloomantilist vene luulet. Ka hiina luulest mõnigi kord. Ja tulemus võib vene järeloomantilises luules kasvanule kõlada „päris luulena”, originaali kõlast, rütmist ja vaimust pole aga kõige olulisemat edasi antud.

Aga miks olete mõnikord eelistanud oma tekste võõrkeeltesse ise tõlkida? Võib ette kujutada, et tahtjatest, kes kogu teie loominguga rõõmuga ette võtaks, puudu ju ei ole.

Võibolla on asi nüüd paranenud, aga aastat kaksikümmend, ka kümme tagasi oli väga raske leida tõlkijat eesti keelest mõnda teise keelde, isegi inglise keelde. Eriti muidugi luuletõlkijat. Nii siis tegingi ise paari raamatu jagu tõlkeid, mille *native speaker*'ist luuletaja üle vaatas ja redigeeris. Tulemus oli vist päris häa, nagu vastuvõtust arvata võib.

Teisest küljest on teie tekste siiski palju tõlkinud ka teised. Kas on mingi vahe ka selle vahel, kuidas lähenete oma tekstidele teie ja kuidas teised inimesed? Kas te ehk lubate endale rohkem vabadusi? Või olete just veelgi tekstilähedasem kui tõlkijad?

Jah, mina kui autor võin endale tõesti vabadusi lubada. Kui näen, et adekvaatselt tõlkida ei saa, mõtlen mingi variandi, mida ehk kohusetundlik tõlkija endale lubada ei võiks. Aga see tekitab kiusatuse muus keeles luuletada, mida ju ka olen teinud ja teen. Kaob vahe tõlkimise ja ümberluuletamise vahel. Sellesse võib suhtuda mitut moodi.

Kas olete pidanud sekkuma ka või lasete asjadel ise kujuneda?

Pigem seda viimast. Oma eestikeelse teksti üleviimine (*trans-latio!*) muusse keelde on huvitav, on mitmeid võimalusi ja mõnikord, eriti vene keelde transleerimisel olen võtnud endale vabaduse oma tekstiga (minu „intellektuaalne omand“ ikkagi) teha, mis pähe tuleb.

Missugust enda tõlget peate kõige suuremaks õnnestumiseks? Missugusega oli kõige raskem? Ja miks?

Vahest julgen rahule jääda Laoziga. Ja mõne vana antiikluule ja renessansi luule tõlkega, mida uuesti avastades olen vaadanud, et täitsa hääd on. Nagu Jorge Manrique salmid isa surma puhul.

Laozi tõlge tekitas natuke poleemikat, samas kui suurte poognate kaupa tõlketeksti jääb ilma igasuguse tähelepanuta. Mis te arvate, millest see tuli?

Julgen arvata, et siin mängis oma rolli Linnart Mälli isik, kelle õpilastele ja sõpradele ta oli (ja on) absoluutne autoriteet, kelle kritiseerimine või kelle pärusmaale tungimine on nende jaoks pahategu, millele tuleb vastu astuda. Minu arusaamad sellest, kuidas iidvana teksti eesti keelde tõlkida, on hoopis teised kui Mällil, nii tegelikult mingit konkurentsi polnudki. Aga oma seljasauna muidugi sain. Ei usu siiski, et Eesti oleks nii väike, et siia ei mahu erinevaid arusaamu ja suhtumisi. Ka keelesse ja tõlkimisse.

Näitleja Marius Peterson on rääkinud sellest, et laval paistab tegelikult näitlejast alati välja, missugune inimene ta on. Kas te tunnete, et midagi niisugust võiks kehtida ka tõlkimise puhul? Ja kui nii, siis kas seda, mis paistab, on võimalik kirjeldada?

Raske öelda. Mõne tõlkija puhul paistavad küll selgelt välja tema arusaamad keele asjus, nii on Kaalepi luuletõlked kindlasti kaaleplikud ja Krossi omad krossilikud. Aga ma ei ole kindel, kas tõlkes peaks tõlkija isiksus avalduma, ise pooldan pigem neutraalset tõlkijat, kes on vahendaja ja kasutab oma võimeid pigem enese varjamiseks kui väljendamiseks. Näiteid sellistest tõlgetest ei oska tuua, vahest luule tõlkijana oli selline inimene Harald Rajamets.

Kas teil on ka n-ö lemmiktõlkijaid? Tõlkijaid, kelle puhul teate, et võite kindla peale välja minna?

Nimetasin Harald Rajametsa. Muidugi räägin ikka jälle luuletõlkimisest. Proosat olen vähem võrrelnud, viimastel aegadel ehk mõnd vene keelest tõlgitud teost ja võrdlus (jätame nimed nimetamata) tegi nukraks. Võibolla tõesti ei saa me vene elava keele võlu ja vigureid kohe kuidagi eesti keeles edasi anda. Ma ei tea. Ei tahaks uskuda, aga nii see kipub olema. Minu ema, kes tõlkis väga palju, tegelikult ei uskunud tõlgetesse ja oli väga kindlalt seda meelt, et kirjandust tuleb lugeda originaalis. Olen temalt selle seisukoha pärinud. Kuigi utoopiline on loota, et meie luulehuvilised hakkaksid klassikalisi hiina ja jaapani luuletusi originaalis lugema. Ma olen seda veidi teinud ja siin muidugi on küll tegelikult adekvaatne tõlge võimatu. Aga mingit aimu tõlge siiski annab, hää seegi.

Olete mitmel pool väljendanud üht ja sama mõtet, mis luuletuses „Me elame lapsepõlve ikka uuesti läbi“ on sõnastatud nii: Igas tunases mälestuses / on midagi sünta ja rõhuvat, küllap / sõja ja ahistuse vari, millest oli nii raske, / peaaegu võimatu lahti saada, ja veel mingi / udune nukrus. Usun, et alles mehena / olen olnud päriselt rõõmus, alles siis, / kui hakkasin kirjutama, hajus see udu / ja need varjud. Kas on võimalik kuidagi seletada, mil moel see varjudevastane teraapia kirjutamise abil toimub?

Eks kirjanduses ole mõnigi kord nähtud omamoodi teraapiat, sellega on minu teada ka teaduslikumalt tegeldud, otsitud võimalusi inimest kirjutama pannes teda depressioonist või mõnest muust ahistusest välja tuua. Sellele lähedane on vahest Victor Frankli „logoteraapia“, kuigi ma ei ole kunagi päriselt aru saanud, mida tähendab „elu mõte“, mis on Frankli psühhoteraapia keskseid mõisteid. Ma vist tunnen ja siis ka usun, et elul on mingi rütm, mis kõlab kokku kõiksuse rütmiga, rütmidega, on osa sellest. Kui tabame selle, ja kirjutades, komponeerides, musitseerides, tantsides, ent ka mingit lihtsat füüsilist tööd tehes võime „minna rütmi“ ja siis saame ahistusest üle. Minule on kirjutamine vahel annud sellise leevenduse. Oluline on muidugi, et kirjutamine (nagu igasugune muu rütmi viiv tegevus) õnnestuks, et oleksid ise nii töö kui tulemusega rahul ja et rahul oleks teisedki. Et sinu tööd märgataks ja tunnustataks.

Te olete tõlkinud aukartust äratava hulga tekste aukartust äratavast hulgast keeltest, kuid ütlete seejuures, et ainult hiina keelest tõlkimine on teid tõeliselt huvitanud. Kas see on niimoodi läinud sama kogemata nagu tõlkimisega tegelemine üldse? Ja kas sellest võib välja lugeda, et ahistuse varju vastu aitab teie puhul ise kirjutamine siiski paremini kui tõlkimine?

See „ainult hiina keelest“ on küll liialdus, aga eks me vahel kipume liialdama.

Nagu fotograaf suurendab pildi kontrasti. Mind on võlunud ka tõlkimine kreeka ja ladina keelest, jällegi püüd leida oma tee, teha teisiti kui senine Reitavi-Kaalepi traditsioon. Ja rootsi keelest: Tranströmer, Ekelöf, Carpelan ja mõned teised on mulle väga olulised. Ning väga huvitav on olnud tõlkida omaenda tekste inglise keelde. Või siis näiteks Ristikivi „Maa ja rahvas“ vene ja inglise keelde. Viimane on ka ilmunud ajakirjas Poem. Aga tõlkija töö on ju sageli, vist enamasti ikka leivatöö ja tõlkida tuleb sedagi, mis eriti ei huvita ega kütkesta. Siis vahel tõlgidki enda lõbuks ja lohutuseks midagi hoopis muud, näiteks Carpelani inglise keelde või Ristikivi vene keelde. See ilmselt on aidanud ahistuse vastu küll.

Aga mis üldse toimub inimese peas, kui ta tõlgib?

Seda, mis tõlkija pääs toimub, ei oska ma küll seletada. Ise kaldun uskuma mingisse „eelkeelde“, „mentaleses“, kus pole veel selget vahet kujutluse ja sõnastuse vahel, kus nimede-nimetuste asemel on mingid muud vormid, päris sobiv sõna on soomlaste „mielikuva“. Sellest eelkeelest siis tõlgime päris keelde. Ühest keelest teise tõlkides oleks see eelkeel, „mielikuvade“ keel vältimatu vaheaste, otse keelest keelde tõlkimine ei anna häid tulemusi, masintõlge on sellest hääks tunnistuseks. Nii ma ei ole nõus arvamusega, et me mõtleme mingis konkreetse keeles. Ei, mõtlemiseks pole keelt tingimata tarviski. Võin pusida parandada mingit masinavärki, teadmata ühegi osa nime, aitab arusaamisest, mis roll ühel või teisel jublakal selles masinavärgis on. Ja see arusaaminegi ei vaja keelelist sõnastust-väljendust. Usun, et mõtlemine on palju rohkem tajupõhine tegevus, et meie mõtlemine on hoopis rohkem seotud nägemise, kuulmise, kompimisega, meie keha ja meelte tegevusega. Seda ka siis, kui tegu on otsekui väga abstraktse mõtlemisega, näiteks matemaatikaga. Mitmed matemaatikud on minu teada rääkinud sellest, kui oluline on neile olnud „visuaalne mõtlemine“, mida täpselt ei oska kirjeldada nemadki. On ehk oluline, et arusaamise kohta öeldakse mitmes mulle tutavas keeles „Ma näen“, „I see“, „Я вижу“.

India-Ameerika kirjandusteoreetik ja Derrida tõlkija inglise keelde Gayatri Spivak on öelnud, et tõlkija tõlgib sageli sellepärast, et ta ei saa iseenda nimel rääkida. Tõlkides saab tegutseda autori varjus, kirjutada ilma seda näiliselt tegemata. Kas te olete sellega nõus?

See klappib mu eelmiste arutamistega: liiga loominguline vist ei peaks tõlkija olema. Aga ma usun, et paremini õnnestub tõlkida ikkagi neid tekste, mis hin-

geliselt lähedased. Muidugi on asju, mida tõlgid lihtsalt sellepärast, et tunduvad endale väga olulised. Nagu mul vana hiina luulega või Laoziga.

Mis teeb Laozi teile oluliseks?

Vana hiina mõttetarkus (neil ju polnud mõistet ega sõna „filosoofia“) on mulle kuidagi eriliselt lähedane. Laozi muidugi on poolenisti esoteeriline tekst, mis pühendatule ütles hoopis enam ja sageli muud kui meiesugusele lugejale. Ses mõttes on Zhuangzi mulle ja tänapäeva lugejale mõistetavam. Ja tema ongi mulle jäänud mingiks *non plus ultra* mõttetargaks. Usun, et neil mõlemal on meie inimestele palju õpetada. Euroopa filosoofias on mulle lähedasemad need, kes kuidagiviisi Laozile ja Zhuangzile lähedased. Nagu Mauthner, kes Zhuangzid tundis ja austas. Või Wittgenstein, kes oletatavasti ka Zhuangzid tundis.

Teie raamatus „Isale“ on koht, kus proovite üht Poolas kirjutatud ingliskeelset luuletust eesti keelde tõlkida ja ütlete, et lihtne see pole, sest kummalgi keelel on oma mõtlemis- ja ütlemisviis. See, mis on keelte erinev ütlemisviis, ei vaja ilmselt kellelegi selgitamist. Aga mis on see mõtlemisviis? Czesław Miłosz (kes on muide ju teile endalegi isiklikult lähedane) tsiteerib oma „Miłoszi ABCs“ näiteks Gombrowiczit, kes olevat öelnud: „On kummaline, et kui me räägime prantsuse keeles, oled täpne, aga kui me läheme üle poola keelele, siis muutud ebamääraseks.“ Cioran on rääkinud, et prantsuse keel rahustas ta maha, nagu hullusärk rahustab hullu – see distsiplineeris, hoidis ära liialeminekud, kokkuvõttes päästis ta. Kas teie tajute eri keeltest tõlkides mingeid samasuguseid keeleessentsialistlikke erinevusi?

Minu arusaamises on eesti keel muistse metsarahva keel, millel on ka palju ühist näiteks hiina ja muude kauge Aasia keeltega, kus inimesed usaldavad rohkem oma silmi ja kõrvu kui keelt, kui sõnu. Meie ideofoonia-onomatopoeetika on midagi, mis läänepoolsemas Euroopas üsna haruldane, sama rikkalik on see ainult baski keeles (*sic!*). Eestlane, nagu mitmed idapoolsemad rahvad, ei näi uskuvat, et asjadel on ühed ainuõiged nimed ja aina otsib täpsemaid ja paremaid, kasutab vahel ühe sõna asemel sõnapaari, nagu kopsud-maksad, leivad-saiad, jõed-järved, noad-kahvlid, mis on omamoodi „hägusad üldmõisted“. Vanemate sõnapaarides väljendatud üldmõistete asemele on nüüd tuletatud-loodud liitsõnalised: siseelundid, pagaritooted, veekogud, söögiriistad. Hägusad üldmõisted on täpsust armastavale prantsuse keelele midagi üpris võõrast. Prantsuse traditsioonis on kindlasti usk, et asjadel on õiged nimed, need tuleb leida ja kõike öelda täpselt ja selgelt.

Seesama Czesław Miłosz räägib sealsamas „Miłoszi ABCs”, et poola keelde jäid kunagi Henry Milleri teosed tõlkimata, sest puudus vastav – ütleme, erootiline – sõnavara. Ilmselt oleme me kõik puutunud teisalt kokku välismaalastest kolleegidega, kes kurdavad, et eesti murrete tõlkimine on keeruline – sel pole paljudes keeltes, nagu Tõnu Õnnepalu ütleb, seda salakeele ja rahva ühisosa funktsiooni, mis tal on eesti keeles. Vene keeles on jälle ropendamine ilmselt lopsakam ja tihedam, kui seda üks-ühele üle kandes suudaks taluda eesti keel. Jne. Kas on äkki võimalik öelda laiemalt, missugused on need sõnapesad, valdkonnad, registrid, allkeeled jms eesti keeles, millest te eri keelest tõlkides kõige rohkem olete puudust tundnud?

Eks Miłoszil ole õigus. Olen ise sama valdkonnaga kokku puutunud, tõlkides Carlos Fuentesega „Artemio Cruze surma”. Selles on terve päätükike, kus autor mängib sõnaga „chinguar” – koinima, nikkuma. See sõna lubab moodustada tohutu hulga roppe väljendeid, mis on suuresti analoogsed vene omadega. Siin aga tuleb välja, et jällegi eesti ja vene keel erinevad tugevasti. Meie roppused on olnud rohkem „anaalsed” kui „genitaalsed”, nii ei osanud ma Fuentesega teksti kuidagimoodi tõlkida ja tõlkimata ta jäigi. Vene tõlkija oli sellesinase sõna asendanud sõnaga „делать”, mis muutis terve teksti mõtteuks. Kui kord aastaid hiljem Fuentesega Londonis kokku sain, seletasin talle, miks ühe katke ta romaanist tõlkimata jätsin. Tundub, et ta ei jäänud uskuma, arvas, et olen moralist. Aga eks vene roppuste tõlkimisega ole ilmselt samasuguseid probleeme.

Eesti keeles, nagu eespool nimetasin, on väga ohtralt ideofooniat, onomatopoeetikat, mida näiteks prantsuse keeles on napilt. Meil on aga raskusi nende abstraktsemate sõnadega, mis prantslastele on nii olulised ja mis prantsuse kirjanduses on nii loomulikud. Mida teha Baudelaire'i ridadega: *Là, tout n'est qu'ordre et beauté, / Luxe, calme et volupté?*

Eesti keel on ikkagi maa- ja metsarahva keel ja sellised sõnad nagu „vertu”, „luxe”, „volupté”, „délíce”, „violence”, „désuétude”... on rasked tõlkida, võimalikud vasted on vahel kunstlikud, vahel üsna teise varjundiga. Olen mõelnud, et kui prantslased tegid revolutsiooni loosungi „Liberté, fraternité, égalité” all, siis Venemaal ja Eestis oli loosung hoopis maalähedasem: „Rahu, leiba, maad!”

Selle kohta, kuidas vanade õukonnakultuuride juurest ikkagi metsarahva juurde pääseb, on Ain Kaalep kunagi lootusrikkalt kirjutanud: „Tõsi küll, meie keele arhailised süvakihid, olemuslikult talupoeglikud, pakuvad hoopis teisi aardeid kui näiteks keskajas, rüütlikultuuris juurduvate traditsioonidega rahvuskeelte omad; meie „kildsannad” olid midagi muud kui prettsioossed salongid, meie vallamajad ja kõrtsid midagi muud

kui parlamendid ja kohvikud... Kuid see-eest on meie sõnalooime siiaaani peaaegu pretseidentult avatud ala ja meie kirjanduslik stiilgi vähemalt potentsiaalselt väga varjundirikas." Eraldi küsimused tekivad muidugi veel siis, kui tõlgitakse riimitud luulet. Tõnu Õnnepalu on näiteks just oma Baudelaire'i „Kurja õite” tõlke järelsõnas öelnud: „Lõpuks on ülimalt kaheldav, kas samad värssiskeemid „tähendavad” prantsuse ja eesti keeles üldse sama asja: ühes on nad sündinud kõne meloodiast, ütlemise hingusest endast, olles säravad oma loomulikkuses, teises aga meenutavad pahatihti mingit „luulekeelt”, millel poleks nagu meie kõne ja mõtlemisega mingit pistmist.” Ja ta loobus riimist ja aleksandriinist ning proovis mõttetihedust vabavärsi kaudu edasi anda. Missuguseid kompensatsioonivõtteid ja kavalusi teie olete eri puhkudel kasutanud, kui otseteed ei ole?

Põhimõtteliselt olen Õnnepaluga nõus: mis ühes keeles loomulik, on teises vägivaldne ja kunstlik. Kas oma värsside fanaatilist viimistlejat-lihvijat Baudelaire'i on õigem tõlkida vabavärsi või otsida mingit muud võimalust, ei julge öelda. Püüd hispaania traditsioonilist assonantsriimi eesti keeles samasuguse kokkukõlaga (*teda, ega, ema, kera...*) edasi anda on minu meelest liiga vägivaldne, nüüd ma Lorcat enam niimoodi ei tõlgiks. Olen antiikluulet natuke tõlkinud nii, et säilitan vaid silpide arvu, rütm on vaba. Vana hiina luulega olen üritanud teha midagi analoogilist, kuid silpide arvu olen muidugi tublisti suurendanud, Shijingi nelja silbi asemel on minu tõlkes kuus. Rütmis olen katsumud vältida tata-ratat, mis kerge tulema. Ehk jõuan oma vana hiina keele tõlked veel raamatukesena väljagi anda. Kindlas meetrumis ja riimiga luulet päris vabavärsiks tõlkida? Mulle see päriselt ei meeldi. Olgu siis, kui on tegu paralleeltekstidega, kõrvuti originaal ja täpne tõlge. Filoloogid on selliste raamatute eest muidugi tänulikud. Kuid muidu peaks luules mingi rütm, mingi rütmiline hingus ikka olema. Seda on võimalik päris minimaalsete võtetega edasi anda, nagu mu katsetused näivad kinnitavat.

On veel üks huvitav asi, millest tahaks rääkida. Olete öelnud, et Eestis tõlgitakse liiga palju. See on üsna erakordne. Üldiselt räägitakse asjaolust, et eestlased – eriti muidugi noored – kipuvad järjest rohkem eelistama võõrkeeltes lugemist, pigem murelikul toonil. Tõlkijaid ja kirjastusi julgustatakse „täitma lünki”, siin ja seal kurdetakse, et see ja too pole veel eesti keeles kättesaadav. Kas te seletaksite veidi laiemalt oma mõtet?

Olen ise kahevahel: ma ei tea, mis on parem – kas püüda tõlkida enam-vähem kõik oluline ja väärtuslik nii tarbetekstidest kui ilukirjandusest eesti keelde või teha siin valik: tõlkida ainult seda, mis eriti oluline. Kui tõlgime väga palju, jõuame selleni, et hakkame tõlkima tekstide asemel juba keelt ennast. Eesti

keel hakkab kaotama oma iseolemist ja muutub rohkem tõlkekeeleks, kus igale inglise või mõne muu suure keele sõnale peab tingimata vastama sama tähendusega eesti sõna. Ning kus konstruktsioonidki hakkavad kopeerima inglise omi. Eesti keel kipub saama inglise või laiemalt võttes SAE (Standard Average European) klooniks. See eesti keele SAE-stumine läheb praegu kärmesti. Me enam ei anna nõu, vaid nõustame, ei kirjuta alla, vaid allkirjastame, ei tunne mõnu, vaid naudime (*Enjoy your stay here – nautige oma siinviibimist*). Jne. Jne. Eesti keele omapära on minu meelest väärtus, mida peaks kaitsma, aga sellest on vähe märke. Keele omapärast eriti palju ei teatagi, sellega puutub kokku eesti keelest mõnda euroopa keelde tõlkija, kes peab leidma näiteks prantsuse keeles vasted meie sirinatele, sidinatele, sädinatele, võrinatele, vurinatele, vidinatele, kuminatele, huminatele jne. Ja siis, kui ta näeb, et enamasti pole muud valikut, kui tõlkida see kõik ühtviisi „bruit“, saab ta aru, kui rikas on tegelikult see talupojakeel, millesse Noor-Eesti aegadest on suhtunud alaväärsustundega ja mida on püütud uuendada, rikastada, korrastada, täiendada, et temast saaks „väärkas euroopa kultuurikeel“. Paraku ei saanud ega saa enam meie keele-uuendajaid ja keelekorraldajaid aru, mida nad teevad. Nii olen pessimistlik, usun, et põlvkonna pärast on eesti keelest saanud SAE kloon, mida ametlikult kasutatakse, mille asemel noored aga ikka rohkem hakkavad pruukima inglise keelt. Kui muidugi USA kultuurimonopol maailmas püsib. Eks see pessimism on minust teinud ka vene kirjaniku: olgu Venemaal muude vabadustega kuidas on, vene keel on aga ikka vaba ja elav. Ja temas on minu arusaamise järgi ehk rohkemgi soomeugripärasusi kui *new brave Estonian*'is.

Aga mida selle SAE-stumise vastu teha saaks? Kuidas seda eesti keele omapära kaitsata? Kui mõtleme oma juurtele, murretele ja rahvaluulele, siis need ongi meil ju mõnes mõttes kaitse all – arhiivis ja muuseumivitriinis ja kohustuslikus kooliprogrammis. Aga kui palju nad päriselt keele vereringes on, on hoopis teine asi. Rahvaluule loovus tundub olevat kolinud netikeelde, aga nende kahe maailma vahel pole sidet. Kuidas keelt elavana hoida?

Olen saanud pessimistiks: oma silmade all keel kaotab omapära, SAE-stub kiire tempos. Vene mõjude vastu oli meil parasjagu immuunsust, inglise mõjude vastu ei ole. Nii ei tahagi eriti lugeda eesti ajakirjandust, vaadata TVd. Liiga paljud asjad lõikavad silma-kõrva. Vene trükisõna on mulle nagu pelgupaik, lohutus. Ja vene kirjanik olemine tõeline mõnu. Eriti, kui vastuvõtt on olnud nii positiivne.

Kas on ka mõni praegune kirjanik, kelle eesti keel teid rõõmustab?

Neist vähestest, keda tunnen – Viivi Luik ja Indrek Hargla. Mõlemal on silmatorkavalt vähe uuenduslikke vorme, mille hüperkorrektnete kasutamine mind kurvastab. Näiteks pole Hargla Melchiori-romaanides peaaegu üldse lühikesi superlatiive. Mida kohusetruud kirjutajad ja toimetajad suskavad isegi muinasjuttudesse: vanema poja asemel on mõnes muinasjuturaamatus juba vanim poeg. Mis kasu on siis meie rahvaluulearhiivist või klassikutest.

Missugune on teie suhe tõlkimisega praegu, aastal 2015?

Olen tõlkimisega vähe tegelnud, viimane töö selles vallas on küll väga tõsine: tõlkisin Vello Salo õhutusel ja tema toortõlget kasutades Koguja raamatu Piiblist. Väga huvitav töö. Kui Jumal jõudu ja tervist annab, proovin ehk veel midagi Piiblist tõlkida. See lubab mul kasutada veidi vanaaegset, Aaviku-eelset keelt, mis mulle aina enam meeldib.

Intervjuu pidi nüüd lõppema, kuid see on jälle liiga huvitav, et veel punkti panna. Kuidas see Aaviku-eelsesesse keelde tõlkimine käib? Grammatika koha pealt saab tõlkija veel endale kohe töö alguses visandada mingid põhireeglid, millest kinni pidada, kuid meie pead on ju ikkagi nii täis tänapäevast sõnavara, et keele vanematest kihtidest pärit sünonüümid ei ole tingimata aktiivsed, mõte liigub ikka EKSi järgi „õigete“ sõnade juurde nagu jonnipunn. Või vähemalt nooremal põlvkonnal. Kas vaatate iga sõna puhul mälu värskenduseks Wiedemanni sõnaraamatut? Loete kogu aeg mõnd Vilde, Liivi, Tammsaare raamatut kõrvale, et õiges õhustikus püüda? Kuidas oma ajutegevust suunate?

Wiedemann on mulle muidugi *livre de chevet*. Ja usaldan ka oma keelevaistu, mis muidugi kaldub üksjagu lõunaeesti poole, aga millele suur jagu aavikisme ja viimase aja uuendusi (*à la* taristu, nõustama...) on võõrad ja vastuvõtmatud. Üks viimaseid klassikuid, keda lugesin, oli Bornhöhe. Ja mõtlesin siis, et kõige ilusam ja loomulikum keel oligi neil kirjanikel, kelle vaistu pedantlik kooliharidus polnud ära rikkunud. Kuid ma ei ütleks, et nooremale põlvkonnale on kõik uuenduslikud vormid päris omased. Mu lapselaps kinnitas resoluutselt, et ta ei ütle kunagi „ilusaim“, vaid ikka „kõige ilusam“ ja ei ütle „väljun“, vaid „lähen välja“. Mulle meeldivad Kaarel Leetbergi vaated, kes muuseas räägib „kadakaestlusest“, eestlastest, kes ei julge usaldada oma keeletunnet, vaid tahavad end kuidagi peenemalt, moodsamalt, kaasaegsemalt väljendada. Seda kadakaestlust on meis paraku väga palju. Ja koos euro- või amero-eestlusega võib see keele päriselt roopast välja lükata, SAE klooniks muuta.

TÖLKEPÄEVIK

ANTI SAAR

Mul pole päevikupidamise harjumust, selleks tarvilikku püsivust, oskust või vajadust. Sisukaima tõlkepäeviku saaksin küllap kokku oma tõlgete servadelt, (sageli tulistest ja enamasti konstruktiivsetest) vaidlustest toimetajatega. Siinsed märkmed on üldisemad, samas võib-olla isiklikumad, kogunenud kahe romaani, Laurent Binet' „HHhH” ja Pierre Michoni „Pisikeste elude” eestindamise käigus.

02.02.2015.

Binet'1 esineb kohati sõnakordusi (nt *Hácha s'est complètement écrasé*. ... järgmine lõik: **Complètement** pétrifié, le président Hácha a été remis entre les mains de Göring et Ribbentrop). Suurte meistrite sõnakasutus on muidugi vaheldusrikas, aga väiksemate juures (või selliste puhul, kelle jaoks lugu ise on ilmselgelt palju tähtsam kui selle edasiandmise viis) olen ikka korduvalt mõelnud, kas tuleks kordus säilitada või mitte. Professionaal kindlasti säilitaks, hoolimata sellest, et 90 protsenti lugejaid (nendest võib-olla 10 protsendist, kes seda üldse märkavad või selle üle juurelda viitsivad) kirjutaksid korduse nimelt tema, tõlkija, mitte autori hooletuse arvele.

03.02.

Mõnikord stiilikretinismi puhanguil häirib mind iga viimne kui sõna, iga võimalik lausejärg: „Tal on juba **sulepea peos**, kuid ta käsi väriseb”; „kui ma kapitulatsiooniaktile alla kirjutan, neab mu rahvas mind **igavesti**”; „... jääb mu rahvas mind igavesti needma”; „... jään ma oma rahva silmis igavesti neetuks” ... või hoopis „igaveseks neetuks”, mis kõlab ju nagu „igaveseks lurjuseks”; aga kuidas on „igavesti” tähendusega „väga”, nt „igavesti tore”?

Kummaline, et enamasti aitab siin lihtsalt see, kui tuletan endale meelde: me ei tõlgi siin sõnu, vaid mõtet, eks ole! Aitab sellest, et võtad ühe otsekõnelause ja ütled selle ümber täiesti oma sõnadega. See on kummaline, sest midagi sarnast kogen ma aeg-ajalt teises kehalis-vaimses distsipliinis, lauatenнисes: sa võid võidetavale vastasele hulga punkte kaotada, enne kui taipad endale meenutada: ranne tuleb tööle panna. Veider on mõlemal juhul just see, et säärane vabastav liigutus toimub ratsionaalse meeldetuletuse ajal.

08.02.

Ametialane unenägu: K. peab tuvastama, kas tegu on minu tõlkega või mitte. Kuidas seda ära tunda, küsib ta minult. Tean, et originaalis on sõna *difficile*, ja

ütlen, et minu tõlkes on see kindlasti „keerukas“ (teistel arvatavasti „keeruline“). Absurdne uni, ma küll ei usu, et ma igas olukorras „keerukat“ eelistaksin. Teatud kõlalised või rütmilised soosikud mul muidugi on (nt „kuid ehkki“ -> „ent kuigi“; „seega“ -> „niisiis“; „see tähendab“ -> „teisisõnu“ jne).

09.02.

Vahel veedan ma pikki minuteid ühe lausekese kallal, siunates ennast, et sõnu ritta ei saa, algupärandi ära lörtsin ja selle kauni voolamise takerdan. Vahel saan ma sellest mõne tunni jooksul üle, vahel nendin lihtsalt, et mul on halb päev (ja pressin ikka, hambad ristis, edasi) või jätan töö katki (mida naljalt ei juhtu), vahel aga, haruharva, justkui oleks see midagi ülimalt ebatõenäolist, usun ma end ära tundvat, et halb päev ei olegi minul, vaid on olnud hoopis autoril, et lähtetekst ise on neis paigus vaevaga kokku punnitatud. Ja siis muidugi küsimuste küsimus: kui olen selles nii veendunud, peaksin ma siis algupärandi konarust järgima või püüdma seda siiski nõtkemaks ja voolavamaks muuta?

10.02.

Binet on hädas oma loo dokumentaalsusega: „Ja ometi ma kahtlen, kas Heydrich oma ähvarduse selliselt sõnastas. See ei ole tema stiil, siin räägib Naujocks, kes meenutab aastaid hiljem üht fraasi, mille kirjutab üles see, kes temalt tunnistusi võtab, ning mille hiljem esitab omal kujul tõlkija. Korraga tundub, et kui Heydrich, blond murdja, *Reich'*i ohtlikem mees, ütleb „kui arvate, et võite minu üle irvitada, siis mõelge parem hoolikalt järele“, siis kõlab see lollakalt.“ Binet sõnastab siin minu jaoks väga tuttava kimbatuse. See puudutab eriti otsekõnet, ja tõepoolest, iseäranis päriselt eksisteerinud inimeste oma. Võib-olla saaks tõlgi ametis sellest krambist lahti? Oletame, et su kõrval õhtusöögilauas istub notaabel riigitegelane ja sa pead tõlkima tema lauset „ulatage palun võid“ – kas see kõlaks lollakalt, kas ajaks naerma? Vahest esialgu, aga hiljem sellega ilmselt harjuks. Sõnad polegi ainult raamatutes. Ka need on sõnad, mida me kasutame näost näkku suheldes, kuigi seda on raske uskuda.

16.02.

Kolm toimetajate parandust, millele ma iga jumala kord (enamasti edukalt) vastu põtkin: 1) topelteitus (nt „Olen armunud, pole võimeline magama ega isegi mitte süüa“ – „mitte“ on üleliigne, kuna vastasel korral jääb rangelt võttes selgusetuks, kas armunud olek paneb mind paastuma või, vastupidi, ohjeldamatult süüa. Või ok, selles näites annab „isegi“ silmas peetud tähenduse ära. Aga mõnes lauses ei tee seda miski. Kas näiteks järgnev topelteitusega lause väljendab rahulolu või selle puudumist: „Ma ei ole rahul mitte

üksnes sisseviidud parandustega, vaid ka eluga Eesti Vabariigis"); 2) koma võrdleva „kui” ees (nt „Ma laulan paremini, kui sina klaverit mängid” – kui on mõeldud, et mu lauluoskus on sinu klaverimänguuskusest üle, on koma liigne, kuna tekitab võimaluse lisatõlgenduseks: ma laulan paremini sinu klaverimängu saatel; 3) „habemeajaja-ja-jaamaüleva” sündroom (nt: „Rumeenia ja Jugoslaavia”; „On juba hilja ja ta semud on pisut jokkis” – parem siduda sõnaga „ning”, kuigi toimetajad tihti nii ei arva).

27.02.

Sõber küsis, kas tõlgin romaani või biograafiat. Ma pole selles enam isegi kindel. Autori jutustamislaad on üldiselt äravahetamiseni sarnane suurmeeste elulugude omaga. Ainus, mis veenab mind, et tõlgin siiski romaani, on autori vajadus iga paarikümne lehekülje tagant oma jutustuse dokumentaalset tõelevastavust rõhutada. Niisugune paradoks. (Nt „Sel suveõhtul me einestame terrassil ning ta kommenteerib mu raamatu algust julgustava õhinaga. Ta peatub Pikkade nugade ööd puudutava peatüki ülesehitusel: see rodu telefonikõnesid annab tema meelest natsismi tulevase kaubamärgi – mõrva – juures hästi edasi nii selle bürookraatlikku kui ka massiviisilist loomust. Ma olen meelitatud, ent mulle jääb siiski kahtlus, mida pean tarvilikuks täpsustada: „Sa ikka tead, et iga telefonikõne vastab ühele või teisele tegelikule juhtumile? Kui tahaksin, võiksin sulle peaaegu kõik nimed välja otsida.” Fabrice on üllatunud ja vastab puhtsüdamlikult, et uskum need olevat väljamõeldised.”)

10.03.

Trehvan Utlibis L-i. L. tõlgib (vist oma lõbuks, s.t ilma lepinguta) Robert Walserit. Kui kaua võttis minul aega, et mu tõlgitud laused ei kõlaks enam minu enda, vaid autori lausetena? L. esitab alati väga asjakohaseid küsimusi. Ta on palju kirjutanud ja tal on väga isikupärane stiil. Aga sellist probleemi pole mina kunagi tajunud. Algul, esimeste tõlgete juures, olin vist pigem kimpus sõnasõnalisusega – ülipüüdlikkusest ilmselt. Ego lülitub mul tõlkides välja automaatselt – ma ei mäletagi, et mul endal võiks mingi stiil olla. Aga kui kaua läks aega, et kogu ettevõtmine ei tunduks enam võimatu, lihtsalt võimatu? Sellest tundest pole ma siiani vabanenud. Õnneks vist.

20.03.

Kuidas ikkagi on arvudega? Kuskilt on meeles, et kahekümneni võiks kirjutada sõnadega, edasi numbritega. Mul siin aga lõik, kus 58 jääks numbrilises väljenduses liiga napiks, liiga neutraalseks, liiga väheütlevaks (ka originaal kasutab sõnu, aga prantslastel ongi kombeks suuri arve sõnadega välja kirjutada):

„Aga hüva, siin on midagi muud! Satun tunnistusele, mille on andnud Helmut Knochen, kelle Heydrich nimetas Pariisi väisates Saksa politseiülemaks Prantsusmaal. Enda väitel avaldab ta sõnad, mille Heydrich oli talle ametisemääramisel lausunud ja mida ta veel kellelegi varem pole edasi rääkinud. See tunnistus on antud... 2000. aasta juunil – viiskümmend kaheksa aastat hiljem!” Kas lingvistid nõustuksid, et siin on pikk sõnaline väljendus perioodi pikkuse rõhutamiseks asjakohane, kongeniaalne? (Meenuvad elektriarved, mille tege-likku suurust tajud ikka real „Summa sõnadega:...“)

24.03.

Ametialane unenägu: Hasso Krull teeb mulle ettepaneku Deleuze'i „Mille plateaux” ära tõlkida. Olen nagu kuidagi tõrges. Oma senise kogemuse pealt (olen ju tõlkinud D/G „Mis on filosoofia?”) toon järgmise võrdluse: Deleuze'i tõlkimine on nagu pintsakule nõöbi ette õmblemine. Tegelikult ei mõtle ma vist niivõrd tõlkimist, kuivõrd teksti ülesehitust ennast, sest jätkan umbes nõnda, et kui Deleuze'i kontseptid erinevates kontekstides kohakuti satuvad, siis mõjub see vahel nii, nagu oleks nõöpi õmmeldes nõel liiga sügavale torgatud, läbi voodri pistetud, ja nõöp ühes hõlmaga pintsaku seljaosa külge kinni õmmeldud. Ja et seda pintsakut ei saa siis hästi enam kanda. Hasso reaktsiooni sellele võrdlusele ma ei mäleta, võib-olla jääb see mul unes lihtsalt märkamata, sest olen ise oma kujundist vaimustuses ja muudkui vahutan edasi. See pintsak on mul väga selgelt silme ees, üleni tepitud, nõöbid siin ja seal, võimatu kuskilt vahele pugeda.

06.04.

Tõlkimine on tehniliselt keerukas töö: raamat, raisk, ei püsi lahti. Mäletan, et kunagi võttis sel teemal sõna ka keegi Varraku raamatublogis. Esialgu on kõik okei. Vähe on raamatuid, mis kohe algusest peale lahti püsivast keelduksid. Seda tuleb ette vaid paksude (kuid siiski pehmete) kaantega raamatute puhul. Enamasti lasevad pehmekaanelised endal siiski esikaane teravalt tagasi murda – ja järgmised paarkümmend lehekülge sinna otsa. Siis läheb asi tüütuks. Iga tõlkija teab seda kohutavalt närvesöövat tunnet, kui oled keeranud järjekordse lehe, vajutanud selle julmalt eelmiste peale tagasi, käinud küünega veel murdejoonegi üle... ja aimad ometi, et nii see vist ei jää, et laiskus ennast petta ei lase ja et targem olnuks kohe lehepöördel abivahendite järele minna. Veidi aega püsib leht eelmistega ilusasti koos, siis aga võtab kuskilt keskelt õhu vahele ja keerab ennast aeglaselt algasendisse tagasi. Lauselõpu jõuad veel ära piiluda, siis hakka lehte uuesti teiste peale lappima. Mida aeglasemalt leht ennast tagasi keerab, seda hullemini ajab see marru. Kuigi, jah, vahel võib ta seda

teha kiirelt ja märkamatuult ning tekitada omaette segadust *déjà vu'* ga eelmiselt, juba tõlgitud leheküljelt. Hullem, mis võib selles järgus samuti juhtuda, on see, kui leht ei võta õhku vahele, vaid kisub justkui vaakumiga kaasa terve raamatu alguse – ka seda juhtub ärritavalt tihti. Esikaas jääb siis heal juhul poolpüsti-asendisse lahti, ülejäänud aga lartsatab kinni, nii et järje leidmisega tuleb tükk aega vaeva näha (see „tükk aega“ tähendab enamasti ca 1,5 sekundit, aga iga tõlkija, kellel säärane õnnetu asi on poole lause pealt juhtunud, teab, kui pikk aeg võib olla 1,5 sekundit!). Abivahenditest, mida nüüd tarvitada, nimetaksin kolme, millest minul isiklikult kõige rohkem kasu on olnud: pesulõks – selle vahele mahub ikka paras ports lehti, ehkki suurema hulga korral jääb see ports ohtlikult õhku pendeldama; juuksenõel – mille näppasin naise tagant ja mis väiksema pataka lehtede puhul toimib pagana hästi, hoiab neid kindlamaltki kui pesulõks; mööda seina kulgev internetijuhe – kuna mu töölaud on otse seina ääres, saan raamatu alguse nurkapidi mugavalt sinna vahele kiiluda. Kui tõlgitud on pool raamatut või natuke rohkem (natuke rohkem seepärast, et esimese otsa lõtkad, tõlkija survele alistunud lehed teise poole trotslikele ja puutumatu lehtedele vastu saaks), on kaval raamat otsustava liigutusega kaheks murda. Köite ja oma närvide vahel valides eelistaksin säästa oma närve. Läbiõmmeldud köitega raamatule see suurt häda ei tee, liimköites raamat, tõsi, võib laguneda tükkideks. Nüüd on paarkümmend lehekülge taas muretu, misjärel tuleb korrata pesulõksu- või juuksenõelatrikki, sedakorda siis raamatu tagumise otsa peal. Raamatu lahtihoidmisel olen katsetanud ka raskustega (sõnaraamat, klaasist küünlajalg, luisk), aga kokkuvõttes ei vääri see vaeva.

28.05.

Michon: „Et pidada end vääriliseks Anubisega silmitsi seisma, pidanuks ka nõemäe nähtamatu osa olema sõnadega poleeritud, täiuslikult jääs nagu sõnaraamatu püsikindel teemant. Ent mina olin elus; ja kuivõrd mu elu ei olnud sõnastik, kuivõrd ikka veel pagesid minu eest sõnad, millest ma tahtsin peast jalatallani koosneda, valetasin ma end kirjanikuks; ja nuhtlesin end oma silmakirjalikkuse eest, pihustasin oma sõnapudemed joomaaurude seosetusse, ihkasin tummust või sõgenemist ja andusin „idiodi hirmuäratavat naeru“ ahvides, jällegi valetades, musttuhandele võltsile surmale.“ Huvitav on see, et autor usub end oma säärase ülespuhutud tekstiga kirjeldatud seisundeist kõrgemale tõusvat. Ma ei usu sellist enesesalgamist, ei usu kõigi nende tänapäevaste prantsuse (mees)autorite eneseimetlust ja -haletsust, see on mulle tõttõelda isegi vastik. Näide ka Binet'lt: „Ma olen 33-aastane, tublisti vanem kui Tuhhatševski 1920. aastal. Täna on 2006. aasta 27. mai, Heydrichile korraldatud atentaadi aastapäev. Natacha õde abiellub täna. Mind pole pulma kutsutud.

Natacha nimetas mind „sitahädaks“; tundub, et ta ei kannata mind enam välja. Mu elu on nagu ahervare. Huvitav, kas Tuhhatševski tundis ennast minust halvemini, kui sai aru, et on lahingu kaotanud, kui nägi oma armeed ummisjalu põgenemas ja taipas, et on haledalt läbi kukkunud?” Jah, see paatos on nii kuradi lausuline, et mulle ei meenu vist ühtegi, kellega ma tõlkija või toimetajana kokku oleks puutunud ja kes sellistest armetutest refleksioonidest vabad oleksid (Beigbeder, Claudel, Houellebecq, Pennac, Løvenbruck...). Lahmides võiks diagnoosida, et see tendents on kuidagi katoliiklik, aga just prantslaste juures paistab see minu arust eriti silma. Ja ma ei taha sugugi öelda, et n-ö autoreflektiivsus või metakirjanduslikkus oleks pahe – muidu peaksin siin ennastki salgama – lihtsalt, musjööd, katsuge natukenegi *cool'*imalt. Bataille, Valery, Artaud, Lautréamont, Leiris... Péric – kuidas nemad oskasid? Kuidas naised oskavad? Aga ma vist aiman, millele see „probleem“ vähemalt osaliselt taandub: küsimus on suuresti läbielamises ja (tagantjärele) reflekteerimises. Ma usun neid, kes oma kirjutamise vaeva, rõõmu ja joobumust kirjutades vahetult läbi elavad. Neid leidub ka praegu, kuid kahjuks – ja arvatagi – on nad kas väga raskesti tõlgitavad või ei huvitu keegi nende avaldamisest... need, kes kirjutavad valu, rõõmu, küündimatust, vaikust, mitte aga valust, rõõmust, küündimatusest, vaikusest. Ja nõnda jäävadki meile nood teised, tublid loojutustajad, kes aga aeg-ajalt, kuid varem või hiljem ilmingimata, oma tähtsa töö iiveldama ajava haledusega kilbile tõstavad.

27.05.

Suurimaid raskusi Michoniga: idioomid või idiosünkraasia? Üle lause pean tuhnima sõnaraamatutes, guugeldama ja lugema foorumeid, et tuvastada, kui loomulikult ja kõnekeelselt üks või teine epiteet või väljend mingis lauses kõlab. S.t, kui suur on selle lause poeetilise võõrituse aste prantsuskeelse lugeja jaoks.

01.06.

Ränk töö: 20 lehekülge (ehk siis tõlkides terve nädala) kestev üksikasjalik, alusiooni- ja vinjetirohke kirjeldus joomingust ja sellele järgnevast pohmellist. Anda võimalikult täpne ja kadudeta kirjeldus *teise inimese* joobest ja kassiahas-tusest – pean selleks ennast tublisti sundima.

06.06.

Michon läheb juba päris libedalt, olen 175. leheküljel. See on tegelikult ootuspärane – kolmas neljandik läheb alati kõige ladusamalt. Olen selle peale mõelnud, see seaduspära laieneb muulegi: kuuetunnise tööpäeva juures olen kõige

produktiivsem just kolmandal veerandil; kui talvel ujumas käin ja 2000 meetrit ette võtan, hingan kõige vabamalt 1000–1500 meetril; mu lemmikaastaag on sügis (ehkki, tõsi, ööpäeva lõikes olen pigem hommikune tüüp). On selles midagi universaalset või olen mina lihtsalt kolmanda neljandiku inimene? Tore oleks – keskmist eluiga eeldades võiks siis ju loota, et mu parimad aastad on alles ees.

18.06.

Kummaline, kuid tavaline, lausa reeglipärane kaksipidiliikumine: tõlkimist jätkub veel umbes (täpselt!) viie tööpäeva jagu, raamat on lõpukorral ja töömeelolu on kistud. Nüüd viimaks, pärast mitutsada lehekülge ränka rassimist ja ajuväänamist, tunnen ma, et olen autori lausega unisoonis, olen ta stiili ja süntaksi käpa alla saanud, taban kordusi ja leitmotiive ta seni ääretuna tundunud sõna- ja väljendivaras. Töötan hooga, ei takerdu, usaldan ennast. Ja sealsamas on mul sellest raamatust, sellest tööst, sellest autorist kohutavalt kõrini, olen ta vastu igasugust huvi kaotamas.

On jäänud veel päris lõpp ja päris algus (esimesed kümmekond lehekülge jätan alati viimaseks – kuuldes seetõttu sageli toimetajalt, et algus on hea ja lobe, aga siis äkki vajud nagu natuke ära). Need ongi enamasti kõige raske-
mad. Igal sõnal tundub siin olevat eriline kaal, iga liigutus tundub olevat eriti mõõdetud – nagu lennureisil õhukütõus ja maandumine. Minul, tõlkijal, tuleb see kaal täpselt tuvastada, selle hooga täpselt kaasas püsida. Aga mida ma ka tean? Võib väga vabalt olla, et lõpp ja algus on autoril kirjutatud kusagil keskel, et kirjutamise kronoloogia tõlkimise omaga üldsegi mitte ei kattu. Aga see kahetine tunne, jah, see on vahest midagi seesugust: asi edeneb nii hästi, et võiks ennast juba ise lõpuni tõlkida – mis tal veel minust.

26.06.

Kaua oli minu jaoks vaevaline tõlkida kodus. Harjusin oma päevatööd tege-
ma TÜ raamatukogu avalikus arvutisaalis. Mõnus oli lõuna ajal mõne sõbraga kohvikus trehvata või trepil suitsu teha. Tõlkija töö on ju kohutavalt üksildane! Tööposti koju kolimiseks oli mitu põhjust/ettekäänet: remondi tagajärjel kadus arvutisaalist ventilatsioon; raamatukogu nihutas avamisaja kaheksalt üheksale (aga mina olen varajane linnuke, ojaa); mõlemad lapsed läksid kooli-lasteaeda, naine aga tööle, jättes kogu elamise terveks päevaks tühjaks. Keegi peab ju ometi kütma ka, õigustasin oma kojujäämist ja seadsin end elutoas arvuti taga sisse. Kodus töötamine nõuab enesedistsipliini – ikka on külmkapp liiga lähedal ja sohva liiga pehme, nii et lõunauinak kipub pikale venima. Täna olen harjunud. Peamine on säilitada töölemineku rituaal: lapse lasteaeda saatmine

täidab selle aset kenasti (üksvahe mõtlesin isegi, et peaksin sellele hommikusele jalutuskäigule minnes korralikult rõivastuma, väljuma esiuksest, aga sisemena tagumise trepikoja kaudu – et töölemineku illusioon oleks veenvam).

28.06.

Täna annan lihvi: hommikupoolikul Michoni-tõlkele, pärastlõunal oma *pinball*'i-masinate uue partii juppidele. Tõlkes on päris palju, mida kohendada. Põhiliselt lauseliigenduse ja rütmi osas. Tähelepanu režiimid on ikka väga erinevad. Tõlke „esimesel ringil“ on pea niivõrd hõivatud sõnavaliku, terminoloogilise järjepidevuse, idiomatilise vastavuse ja muu säärasega, et millegi muu jaoks meelt ja mõistust ei jagugi. Ja isegi kui jagub, isegi kui adud, et siin või seal on midagi väga viltu, et lause ei jookse, et sõnad on puseriti, siis võid selle kallal punnitama jäädagi – tähelepanu režiim on parajasti teine, ei kohandu probleemidele, mis kuuluvad lahendamisele hiljem, „teisel ringil“. Siis jällegi ei nõua need vähimatki vaeva: kõik konarused ja jõnksud paistavad juba kaugelt silma ja saavad hõlpsasti silutud. Seal jälle võib juhtuda, et eirad süüdimatult lausa karjuvaid möödapanekuid sõnavaras. Ja muidugi on veel üks eraldi tähelepanurežiim, mis käivitub alles teksti lugemisel raamatust. Ükskõik kui mitu korda oled toimetajaga teksti edasi-tagasi pörganud, lihvinud ja klaninud: see võib-olla ainus „tüpo“ või komaviga, mis veel tõlkesse jäänud, varitseb sind raamatu kaante vahel ja kargab näkku esimeselt juhuslikult avatud leheküljelt – võid kindel olla.

29.06.

Veel üks lihvimispäev. Jätsin eile tähelepanust rääkides rõhutamata kõige tähtsama: teisel ringil on oluline pealiskaudsus. Süntaktiliste, meloodiliste jms eba-kohtade lahendamiseks tuleb tekstist üle libiseda kiirelt, ülevaatlikult, riivamisega. Või öelgem nii: keskendumine on siiski tähtis, aga fookus tuleb võtta kaugevalt; katsuda korraga pilgu alla saada võimalikult suured tähendusüksused: mitte sõnad, vaid laused, mitte laused, vaid lõigud, peatükid, kogu teos. Nojah, see on tegelikult triviaalne.

30.06.

Veel lihvi. Olen omadega juba peaaegu poole peal. Mulle meeldib rutiin, isegi automaatika. Igal kuulimängumasinal on 32 eri kujuga vineerist detaili. Neil on teravamaid ja nürimaid nurki, laugeid kaari ja pikki karvase servaga sirgeid, suuremaid ja väiksemaid auke. Neist igäühe jaoks leidub sobivaim lihvimismeetod: klots või tald, torusse või torbikusse keeratud paber, jämedama või peenema „resolutsiooniga“. Kõik need jupid ja jubinad teavad, mis neile sobib,

aga ei ütle. Ma töotan seeriate kaupa: kümme ühesugust detaili, siis kümme teistsugust jne. Mulle meeldib see rütm. Mitmed muutujad on siin kenasti ta-sakaalus: vilumus ja tüdimus, masinlikkus ja vaheldus. Sõrmed liiguvad, mõte on mujal. Neli tundi on äkitselt möödunud. Ma pole aja kulumisest endale aru andnud – nagu vahel, kui loen, tõlgin, tantsin, vaidlen või mängin lastega. Ja sellest märkamatult kadunud ajast saan ma aru, et olen olnud õnnelik.

07.07.

Binet, 2. ring. Autorit ärvardab karismaatilise antikangelase lummusse lan-gemine: „Kuid jälle kord tuleb mul alla vanduda kirjanduse võrreldamatule ja saatuslikule väele. Tõepoolest, too unenägu tõestab formaalselt, et Heyd-riich oma vaieldamatu üleelusuuruse romaanikangelase kuvandiga *avaldata mulle mõju*.” Aga mulle? Kolm raamatut, mille tõlkimisel on mulle suurim vahetu mõju olnud (elan ju ka asja sees mõnda aega jne). 1) Pereci „Elu, ka-sutusjuhend”: projekt, mille võtsin ette kurikuulsal MASU ajal, kuna kirjas-tused muutusid korraka ettevaatlikuks, ei julgenud peale kokaraamatute ja eneseabiõpikute enam õieti midagi avaldada ja uusi tõlkeid ei tellinud. Pool raamatut tõlkisin oraste peale, puhtast õhinast, siis sain Kulkast rahad taha. Muheda sõnamänguri varjust leidsin traagilise melanhooliku, ratsionaalse konstruktori maski tagant klouni. Põnevaimad uued professionaalsed tutvused. 2) Beigbeder’ „Armastus kestab kolm aastat”: mu esimene terviklik tõl-ge. Pühendas mind ametisse, pani uskuma, et hea tõlke saavutamine ei eelda tingimata hingesugulust autoriga (mida algusest peale ilmselgelt ei olnud), et tõlkimine on hoopis midagi muud kui kirjutamine, et distants ainesega on võimalik, et tööpäeva on võimalik alustada ja lõpetada, et iga töö ei käi elu ja surma peale (kirjutamine käis). Mäletan mingit lapselikku bravuuri, heurist-likke momente (nt: peategelane naudib pruudiga pastoraalidüllil: *Odeur des pins. Chant des grillons. Lézards trouillards. Moutons qui font mêêê. – Il n’y a pas de „mais”, leur rétorque-je*; tõlgin selle: „Männilõhn. Kilvide laul. Kartlikud sisa-likud. Lambad, kes teevad määää. Kanad, kes teevad kaagagagaa. „Ei mingeid aga’sid,” kosten ma neile vastu”). 3) Blanchot’ „Kirjandus ja õiglus surmale”: tume ettevõtmine, ülepeakaela endasse imav, kütkestav, õõnestav ja eemale-tõukav kogemus. Töö, mille võtsin ette selleks, et autorit ometi kord mõista (vist Väljataga on õelnud, et tõlgib luulet selleks, et seda ise maakeeles lugedes mõista). Siit omakorda sage dilemma teoreetiliste tekstidega: mida teha, kui fraas algupärandis jääb hämaraks? Kanda see hämarus üle või *tõlgendada* – selgelt ja üheselt mõistetavalt? Eeldada, et mõte ei pruugi selge olla ka auto-ri enda jaoks, või riskida väära tõlgendusega? Angloameerika tõlkekultuur, teadagi, eelistab viimast – arvestades, et olulistest tekstidest ilmub ajapikku

hulganisti tõlkeid, saavad nad julgemat tõlgendamist endale ka lubada (ehk on selleks vaikumisi koguni sunnitud).

09.07.

Hitler võtab Berliinis vastu Tšehhoslovakkia presidendi Hřcha ning teeb talle teatavaks, et on otsustanud Tšehhoslovakkia Saksa *Reich'*iga liita. Ta lõpetab oma kõne: „Maailm irvitab teie saatuse üle. Kui loen välisajakirjandust, hakkab mul Tšehhoslovakkiaast hale. Ta paneb mind mõtlema kuulsale repliigile „Othellost“: „Mooramees on oma töö teinud, mooramees võib minna“.” Binet arutleb, mida füürer võis oma tsitaadiga mõelda: „Kes on mooramees? Tšehhoslovakkia? Kuid mis töö on ta teinud? Ja kuhu võib ta minna?“ Autori kolmas hüpotees: „Hitler ei teadnud isegi, mida ta öelda tahtis. Ta lihtsalt ei suutnud vastu panna kiusatusele tsiteerida ja napp lugemus ei võimaldanud tal millegi asjakohasemaga lagedale tulla.“ Paraku jätab Binet korrigeerimata Hitleri põhimise apsaka: repliik ei pärine „Othellost“, vaid Schilleri näidendist „Fiesco vandenõu Genuas“. Millest see? Kas ehk autori napist lugemusest? Kõiketeadev tõlkija lisab joonealuse.

12.07.

Sageli ei oska ma vastata, kui keegi minult tõlkimisel oleva teose kohta arvamust küsib: et kas on ka hea raamat, kas tasuks lugeda. Lugejat ja tõlkijat huvitavad ju eri asjad. Tõlkija vaatepunktist on lihtne öelda, kas ja mismoodi töö pinget pakub. Aga lugeja omast? Millal mina, tõlkija, õieti ühte raamatut loen? Kui tegu pole just mõne mu igiammuse lemmiku või muidu varem loetud raamatuga, ei suuda ma seda momenti kuidagi tuvastada. Juba esmatutvusel on mu eelhäälestus tõlkija oma, see on algusest peale rikutud lugemine (midagi sarnast kurdavad kriitikud, kui ei arvusta teost omal valikul, vaid tellimuse peale). Järgmine võimalus raamatut lugeda on tõlkimise „teisel ringil“, oma töösse pisemaid parandusi tehes. Aga ka siin pean ma tunnistama, et kui leian mõne pikema sorava ja haarava passaaži, kipun ma selle eest õlale patsutama iseendale, mitte autorile. Toimetaja parandusi sisse viies on tähelepanu juba tervenisti minu enda tööle, siin ei saa rahulikust lugemisest juttugi olla. Kui aga tõlge juba köidetuna ilmub, ei suuda ma seda isegi avada – satun kindlasti rändavale komaveale või valesti kirjutatud nimele, mis viib mind nii meeletehetele, et tahaksin kogu tiraaži kokku osta ja põletada. (Halvimal juhul ei pea ma selle ahastuse saavutamiseks raamatut lahti tegemagi: kui Loomingu Raamatukogus ilmus Georges Pereci „Ruumiliigid“, mida olime toimetajaga lihvinud nagu prillikivi, ilutses otse selle kaanel autori eesnimena George – Džoodž, niisiis.)

13.07.

Il franchit la porte... Mis ta siis teeb? Ületab värava? (S.t ronib väravast üle?) Läheb läbi värava? (Mismoodi siis, võre vahelt?) Möödub väravast? (Sisenemata?) Siseneb väravast? (See ju ei kõla!) Selliste jaburalt probleemsete keelendite hulk on tegelikult piiratud, üsna väike. Enamikule neist leidub ka suupärane vaste, mis tavaliselt toimib. Nüüd tulevad need juba üsna automaatselt, aga alguaegadel, mäletan, olin mõnigi kord lolliks minemas, ei suutnud uskuda, et ma midagi nii lihtsat eesti keeles sõnastada ei suuda.

14.07.

Lõpetan Binet'-tõlke 2. ringi. „Gabčik nõjatub küünarnukkidega reelingule ja vaatab merd.“ Miks see lause mind segab? Kõige kergem: võtame veel mõne näitelause, paisutame üle ja püüame siis kõnealust nende karikatuuridega võrrelda: a) „Gabčik pistab käe taskusse ja võtab välja välgumihkli“ – siin ilus ja selge järgnevus, sama vältusega tegevused, ei sega; b) „Gabčik seisab reelingu ääres ja võtab taskust välgumihkli“ – siin on ühele ja samale (ajalisele?) tasandile lülitatud olek ja sündmus (olek ja tegevus?) – segab, aga miks ikkagi? c) „Gabčik on kolmekümneaastane ja võtab taskust välgumihkli“ – siin on oleku ja sündmuse konflikt üle võlli keeratud, see on juba omamoodi poeetiline, aga tavakeeles mõistagi segab. Esimeses näitelauses – „Gabčik nõjatub küünarnukkidega reelingule ja vaatab merd“ – on Binet'lt pigem ebaselgus, kumb olek, kumb tegevus, kas nõjatumine või vaatamine. Mõlemat võib kujutada ühekordsena, hetkelisena. Äkki siis sellest mu rahulolematus?

15.07.

...(Kas päevikut saab lõpetada?)

KESKKOND ÄREVI

Arvustus: Anne Lange, „Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut eesti tõlke-
loost”. Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2015

TRIINU PAKK

Anne Lange raamatu „Tõlkimine omas ajas” lugemine oli mulle kui n-ö praktiseerivale tõlkijale kaunis ehmatav elamus. Konkreetsed näited, tõlkijate valikud, tõlkimise ja tõlkija muude tegevuste vastasmõju – see kõik näib intuiitiivselt ülimalt selge, kohati isegi enesestmõistetav. Siis aga läheb jutt teoreetiliseks ja lugev tõlkija peab kohanema tõigaga, et on kõiges oma lihalikkuses hoopis tõlke kui süsteemi „keskkond” ning see, mida ta naiivselt on pidanud oma aktiivseteks valikuteks, on tegelikult talle suurelt osalt ette antud kultuuriline paratamatus. Nii mõnigi kord tekib lugedes tunne, et see kuratlik raamat tuleks kiiresti käest visata, enne kui kõik käsil või kavas olevad tõlked takerduvad oma tõlkimislaadi taksonoomilise liigitamise või selle ajastuomaste tunnuste määratlemise katsetesse. Või ka mõtisklustesse selle üle, kas ja kuivõrd on minu tõlkehuvid tõepoolest minu omad ja mitte lihtsalt mu kaasaja ning kultuurikeskkonna sünnitised – või hoopis vastupidi, kas ma tegelikult kuulungi sellesse aega ja keskkonda või elan mingis endale moodustatud mullis, mis võib-olla kujundab mu maitset ja moonutab mu ettekujutust laiemast kultuurikeskkonnast ning selle ootustest mu tõlgete suhtes. Ühtekokku sünnib kõigist neist äratundmistest ja võõrandustest, mis lugedes kiirelt vahelduvad, parasjagu skisofreeniline tunne, ja ei tundu sugugi ebatõenäoline ka oht, et sellisesse arutlusse liiga sügaval süvenemisel võib n-ö üle iseenda õla piidlemine, oma otsuste ja valikute lahkamine tõepoolest praktilist tõlkimist segama hakata.

Kui aga oma isiklikest identiteedimuredest üle saada ja oma tõlkijamina ära unustada, on raamat äärmiselt huvitav. Paljugi, mis seal üksikasjalike näidete varal hoolikat tõestamist leiab ja hõlmavamate üldistuste aluseks saab, on küll muidugi tuttav ja intuiitiivselt taibatud. 19. sajandi lõpu tõlgete pigem mugandav kui tõlkiv olemus ei ole kellelegi uudiseks; ent Lange detailne analüüs Timotheus Kuusiku enam kui vabast Miltoni poemide proosareferaadist annab sellele üldjoonelisele teadmisele hoopis uue mõõtme ja paneb kohati teisiti mõtlema ka praegustest tõlkimis- (või kirjastamise?) trendidest. Kuusik mälus oma n-ö tõlke suupäraseks lapsekingades kirjakultuurile, tuli vastu lugejate rõhuva enamiku täielisele teadmatusele maailmakirjandusest ja selle literatuursetest väärtustest, mis aga käis käsikäes tungiva vajadusega „tulla toime kurja eluga” (lk 75). Ilmselt Miltoni võimsa poesia lihtsustatud proosa-

kokkuvõte neid siis selle juures aitas. Selle kõrval meenuvad aga paraku kohe lihtsustatud ja lühendatud kokkuvõtted „vanadest headest muinasjuttudest“ (müübiski vist üks kirjupildiline lameduste kogu just sellise pealkirja all?), aga ka Jules Verne'i jt kuldsete noorsooklassikute seiklusjuttudest ning, tõepoolest, ka maailmakirjanduse vanematest tähtteostest, kas või algsest samuti värsivormis „Beowulfist“, mis viimasel paaril aastakümnel on oma suurte värviliste piltide ja/või kirevate kaantega meil lapsi hullutanud. Vaevalt olen ma ainus lapsevanem, kes on pidanud poes – või koguni oma kodus ja ämmaga! – lahingut lööma selle nimel, et need äranuditud, igasuguse stiili- ja keeleilu kaotanud lamedused lapse raamatariiulisse ei maanduks. Kahtlemata tuleb 1890. aastaid pidada eesti kirjandus- ja tõlkeloos alles n-ö potileõpetamise aja-järguks – mähkmeist ehk ollakse enam-vähem väljas, aga väga kindlalt veel kuivusele loota ei või. Ent kas labased lihtsustused, mis võisid olla omal kohal kogu omakeelse kirjakuultuuri väikelapseeas, väärivad renessanssi ka täisealises kirjakuultuuris? Kindlasti oli nende äkiline tulv otseselt tingitud taasiseseisvumise järgsest Läänele, nende lühenduste ja labastuste otsesele lähtekohale järelejäädumise tarvidusest, aga ka rohkelt tärganud kirjastuste ellujäämisvajadusest. Ent mida siis kõneleb selline tung tagasi mähkmete poole laia maailmast üldse ja meie veel üsna noore ja rõõsa palgega kirjakuultuurist eriti? Kas on tegu (vähemalt eesti kirjakuultuuri jaoks küll enneaegse) seniilsusega? Isegi kui see näib küsimusena, millele tõlkeanalüüs otseselt vastust anda ilmselt ei saa, tekkis Lange uurimust lugedes vähemalt lootus, et samalaadset arsenalit kasutades õnnestub vähehaaval mõne kandi pealt valgustada ka eespool toodud küsimusi. Vähemalt tõlkija kui keskkonna – s.t oma ülejäänud tegevuste subjekti, ülejäänud kultuurikeskkonnaga suhestuva ja selles peale tõlkimise teisigi tegusid tegeva indiviidi – määratlus lubab oletada, et samamoodi võiks olla võimalik vaadelda nt nende eespool manatud lühenduste tegijaid, kes kaunis sarnasel moel on „tõlkinud“ samuti just stiilivõluga mõjuvaid lugusid lihtlabasteks ja igavateks süžee kokkuvõteteks.

Lausa erakordselt huvitav oli aga Tammsaare ja Joseph Conradi võrdlev käsitus oma küsimusepüstitusega sellest, kuivõrd võib tõlkimine olla mõjutanud Tammsaare originaalloomingut. Selles rubriigis tahaks edaspidi veel palju uurimusi näha: on ju juba üksnes Tammsaare tõlkinud palju muudki, ikka originaalloominguga vaheldumisi; ja tõlkivaid kirjanikke on meil olnud rohkesti teisigi. Tõdemus, et eesti kirjakuultuur on suuresti tõlkekultuur, ei ole muidugi uudne – ent Anne Lange üksikasjaliku analüüsi valguses jääb üldine tõdemus nii verevaeseks, et tingimata tahaks sellele lisa uute detailsete juhtumiuuringute ja näidete varal. Ka Tammsaare tõlke kirjeldus rekodeerivana, s.t hoolikalt originaali lauset järgivana, pakub huvi kas või ainult

Klaarika Kaldjärve mõne aasta taguse poleemikat tekitanud katse valgel tõlki-
da üsna täpselt rekodeerivas, ehkki erinevalt Tammsaarest mitte sünteesivas,
vaid ilmselt lausa analüütilises – s.t mitte siht-, vaid lähtekeele-põhises –
laadis Julio Cortázarit.¹ Seega näib, et ka 1930. aastate iseloomuliku tõlkelaadi
näited pole võõrad meie praegusele tõlkepildile, ja jällegi tekib uudishimulik
küsimus, mida võiksid meie praeguse tõlkepildi kohta veel päevavalgele tuua
järgmised analüüsid.

Ja lõpuks Henno Rajandi. Siin rabab esmalt tõik, et Rajandi kuulub laias
taksonoomilises plaanis kokku Timotheus Kuusikuga! Pähkel, mida annab
pureda... kuid tõepoolest, ehkki võrreldamatult originaalilähedasem kui Kuu-
sik, teeb Rajandi tõesti autoritekstis mitmesuguseid muudatusi, mis näivad õi-
gustavat tema liigitamist pigem transponeerivaks kui rekodeerivaks tõlkijaks
(peenemaid eritlusi, mis toovad välja ka arusaadava erinevuse, ei hakka ma
siin esile tooma – jäägu lugejaile ka raamatu enda lugemise mõnu!). Samuti
kutsus just see peatükk esile eriti rohkesti praktilise tõlkija spetsiifilisi urinaid,
üminaid, muigeid ja kulmukergitusi. Tundub ju suur osa sellest, mida Rajan-
di võtetest esile tuuakse, üsna enesestmõistetava relvana tänapäevasegi tõlki-
ja arsenalis – tõsi, kõik meist ei pruugi nõustuda lausete tükeldamisega või
kokkuliitmisega (selle koha peal kõlas üks minu urinaist – ja vähemalt mulle
näib ka tõesti vaieldamatu, et Austeni austenlikkus on selle läbi Henno Rajan-
di käe all üksjagu oma ehedast omanäolisusest kaotanud, ehkki eesti keeles
ja keskkonnas loetavana vahest tõesti palju ka võitnud); kuid mitmete võtete
osas, nagu idioomide väljavahetamine omakeelsete vastu, lauserõhu esiletoo-
mine või eelnenu ja järgneva vaheliste seoste võimendamine mõne sõna li-
samise, lause kohatise „täiskirjutamise” abil, tundub tänapäevanegi pilt oma
parimais (kui siinses kontekstis tohib niisugust sõna üldse kasutada? – ütlek-
sin siis pigem: kõige nauditavamalt loetavais) ilminguis mulle üsna sarnane.
Samas ei saa pärast Lange analüüsi sellist pelgalt somaatilist, kõhutundelist
hinnangut muidugi enam täie eest võtta – võib vaid öelda: jah, meil oleks
vaja rohkem analüüsi, sealjuures ka käesolevast ajast!

Ja, andes veel kord sõna praktikule endas: kui oled suutnud edukalt ära
unustada nii oma identiteedikriisi kui ka suurema osa teoreetilistest prob-
leemidest, siis on sul lõpuks ainult võita selgest tõdemusest: tõlge ei ole täp-
pisteadus ega saa selleks kunagi saada. Oma tõlgenduse leidmisel ja selle

.....
¹ Pean küll tunnistama, et ei ole seda Cortázarit tõlget lugenud ning teen oma oletused
selle põhjal, mis toonasest avalikust arutelust ja Kai Aareleidi vastavateemalistest
näidetest Varraku raamatublogis (<http://blog.varrak.ee/?p=4380>) meelde ja silma on
jäänud.

kontrollimisel ei tee aga kahju ka see, kui osatakse eristada oma kaasaja ootusi tõlgitavast autorist ja iseendast – ehkki jah, sellel keerulisel teel võib ikka ette jääda ootamatuid komistuskive, mida saab ületada ainult igaüks ise, oma parema arusaamise ja kõhutunde järgi. Sest praktilises tõlkimises pean ma viimast määravaks.

TÖLKIJAJA TEMA JUHTUM

Arvustus: Anne Lange, „Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut eesti tõlke-
loost”. Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2015

HELI ALLIK

Tõlketeadus on viimasel ajal Eestis väga hoogsalt arenenud. Sellise tuhina üle võib sõbralikku nalja teha: „Kultuuriloos tuleb aeg-ajalt ette sääraseid aleksandrialikke perioode, mil kriitika ja tõlkimine ei taha leppida sekundaarse rolliga algupärase loomingu kõrval, vaid hakkavad emantsipeeruma.”¹ Ja praktikud ütlevad nagu ikka – tõlkimine on individuaalne ja praktiline tegevus, millel on alati üks konkreetne tekst, üks keeltepaar, üks aeg, üks autor, üks tõlkija ja üks kontekst. Suurte üldistustega pole praktikutel midagi peale hakata – need pudenevad tõlkima asudes peost.

Age teisest küljest tuleb selline teoreetiline puhang ilmselt ka teatavast nõutusest, ebamugavustundest. Kogu tänapäeva Eesti kultuur on sündinud tõlkest, laias laastus pooled Eestis avaldatavatest raamatutest on juba aastaid tõlked, lemmikute ja mõjutajate hulgas nimetatakse omakirjandusest sagedamini tõlkeraamatuid, Eestis pole vist olemas filoloogi, kellele tõlketööd poleks kunagi vähemalt pakutud – ja ometi ei suuda me selle nõnda massiliselt viljeldava tegevusvaldkonna jaoks leida kirjelduskeelt.

Kuna mingisugune ebakõla tõlkimise teooria ja praktika vahekorras on ja küsimused tulevad ikka ja jälle tagasi, ei jää muud üle, kui kahe leeri dialoogi edasi pidada ja vaadata, mida neil olude lakkamatus muutumises ja uute uurimuste sündides teineteisele öelda on.

Anne Lange on üks tänapäeva Eesti tõlketeaduse eestvedajaid, tema vastupidavusele hoolimata tõlketeeooria üsna haprast positsioonist ühest küljest akadeemias ja teisest küljest ka tõlkijate hulgas võib ainult au anda. Ta on ligi kümme aastat õpetanud Tallinna ülikoolis tõlketeeooriat ja -praktikat ning olnud oma delikaatse, kuid samas värskendavalt loominguulise lähenemisega nii mõnelegi üliõpilasele väga inspireeriv õppejõud. Ta on koos mõttekaaslastega ehitanud üles Eesti tõlkeloo uurimisega seotud materjale koondava veebikeskkonna², osalenud tõlkeuuringuid puudutavate teadusprojektide tegevuses, avaldanud tõlketeaduslikke artikleid, koostanud teadusajakirjade tõlketemaalisi erinumbreid ja korraldanud tõlketeaduslikke konverentse.

Tema tõlkelooline uurimus „Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut

¹ Märt Väljataga, Tõlkimise teooriast ja praktikast. Sirp, 27.11.2008.

² Vt <http://tolkelugu.wikispaces.com/>.

eesti tõkeloost” otsib vastust kahele põhiküsimusele: kuidas on tõlkepraktika Eestis aja jooksul muutunud ja kuidas on tõlkimine seotud teiste ühiskonnaelu valdkondadega. Et neile valgust heita, vaatleb ta kolme omas ajas iseloomulikku tõlkekaasust – Timotheus Kuusiku sulest pärinevat eestikeelset proosa-ümberjutustust John Miltoni eepostest „Paradise Lost” ja „Paradise Regained”, mis 1895. aastal avaldati pealkirja all „Kadunud ja jälleleitud Paradiis”, A. H. Tammsaare tõlget Joseph Conradi romaanist „Lord Jim” (1935) ja Henno Rajandi eestindust Jane Austeni romaanist „Pride and Prejudice”, mis ilmus pealkirja all „Uhkus ja eelarvamus” 1985. aastal.

Kolme juhtumiuuringu taustal joonistubki välja Eesti tõlkimise dünaamika. Tõlge kui omaette sotsiaalne süsteem kujunes Eestis välja 19. sajandi lõpul. Sel ajal piisas väga vabast suhtest tõlkija ja tõlgitava teksti vahel, aga tõlge tunti sellisena siiski juba ära. Tõlkesüsteem ei esitanud tõlkijale just väga suuri nõudmisi – tõlkija tähtsaim ülesanne oli rahvavalgustus. Mida tõlkeks peeti, selle eest hoiatatakse tänapäeval noori tõlkijaid esimeses tõlketunnis. Kuid omas ajas olid Timotheus Kuusiku tõlketeesed söakad ja eesrindlikud. Järgmiseks vaadeldud perioodiks, 1930. aastateks oli Eestis tõlkesüsteem selgelt jälgitavas dialoogis nii (oma)kirjanduse kui ka teadussüsteemiga. Arutati tõlkenormide üle, ülikoolis kaitsti tõlketemaaline kraaditöö. Igapäevases kirjanduselus tõlge omaette eesmärk ei olnud, see taandati omakirjanduse „ettevalmistajaks”. Tõlkimine teenis sageli eesti kultuuri moderniseerimise ja „peenendamise” eesmärki ja tõlkimisega loodi eesti „kultuurirahvast”. Tõlkija polnud tõlke kontekstis oluline, temast olulisem oli originaal. Veel viiskümmend aastat hiljem, 1980ndatel, kui tegutses Henno Rajandi, oli tõlge veelgi nähtavam, ja nüüd positiivses valguses. Tõlkest kui kultuurirepertuaari olulisest osast kirjutati ajalehtedes, tõlke keelelisele küljele pöörati palju tähelepanu. Tõlkija profeesioon oma tänapäevasel kujul oli sündinud.

Raamatul on võrdlemisi mitmekesine teoreetiline raam. Makrotasandil lähtub Anne Lange uurimus peamiselt viimastel aastakümnetel sündinud tõlketooriast – varasem, originaalteksti struktuuri loovaks elemendiks pidav ja ennekõike tõlkenihkeid loetlev lähenemine on asendunud tõlke analüüsi-ga selle kontekstis. Autor toetub Niklas Luhmani teorialle tõlkest kui ennast taastootvast omaette kommunikatiivsest süsteemist, kus oluline on protsessi dünaamika, tõlke iseseisvus ja samas sõltuvus keskkonnast. Monograafia alus-talaks on ka Itamar Even-Zohari ja Gideon Toury polüsüsteemide teooria, mis seostab tõlke teiste selle kultuuri süsteemidega, kus seda loetakse. Anthony Pymi ja Lawrence Venuti eeskujul tõstab ta käsitluse keskmesse tõlkija kui inimese. Maria Tymoczko jälgedes püüab ta aga selgitada tõlget tavakeeles, sidumata end ühegi olemasoleva metodoloogilise repertuaariga. Ning nagu

Tymoczko, on ta valinud analüüsiks konkreetsed juhtumid. Mikrotasandil rakendab autor tõlgete analüüsiks põhiliselt Peeter Toropi tõlketüüpide taksonoomiat, mis on ka ainus läbi monograafia kasutatud ühtne kirjelduskeel. Lisaks põhilistele, juba mainitud teoreetilistele lähenemistele rakendab autor veel mitmeid metodoloogilisi tööriistu, mida kirjeldatakse vahetult nende kasutamise eel – „järjekorras”, kui tsiteerida autorit, „nagu need mõtlemisel aktualiseerusid”.

Siinse nupukese kirjutaja jätab sedasorti küsimused, kas niisugune teoreetiline paljus on teaduslikult lõpuni põhjendatud, kas kõik järeldused on „õiged” (nende kohta ütleb autor ka ise, et eri uurijad võivad jõuda samu materjale analüüsides erinevatele järeldustele) või kas meetod on alati objektile sobilik, akadeemikute vaagida. Praktikute vaatenurgast ei ole see peamine.

Lisaks tundub, et kui me loodame mingile ühtsele ja veatule, tõlke kõikvõimalikke eriilmelisi komponente hõlmavale teooriale, näeks see välja sama fantastiline nagu „tsitaat Hiina entsüklopeediast”, mille Michel Foucault on oma raamatus „Sõnad ja asjad” Borgese järgi ära toonud ja kus „loomi jaotatakse järgmiselt: a) keisrile kuuluvad; b) palsameeritud; c) taltsutatud; d) piimapõrsad; e) sireenid; f) muinasjutulised; g) hulkuvad koerad; h) käesolevasse klassifikatsiooni kuuluvad; i) kes mürgeldavad nagu hullud; j) loendamatud; k) joonistatud väga peene kaamelikarvast pintsliga; l) *et cetera*; m) kes on äsja lõhkunud kannu; n) kes eemalt paistavad kärbeste moodi”.

Raamatut praktikuna lugedes paistab teoreetiline mitmekesisus just sümpaatne, sest autoriteetsed mõtlejad on tegelikult alati rakendatud kolme juhtumiuuringu teenistusse, kus liikumine toimub väiksemast detailist suurema üldistuse poole ja kõiki pisiasju ei proovitagi ühe mütsi alla saada.

Lisaks on Anne Lange ise praktik. Tema sulest pärinevad 30 avaldatud raamatu ja 30 lavastatud näidendi tõlked. Enne teadlaseametile pühendumist, mis tõlkimiseks enam palju võimalust ei jäta, on ta ise olnud teisel pool teoreetikute-praktikute veelahet ja teab hästi, mis tunne on helendavas ekraanivalguses „õiged” sõnu otsida, kui „teoriast pole mitte mingit kasu”. Ta ei saa öelda nagu Jacques Derrida, kelle tegevõtlikjate ees peetud loengust koorub välja kogu teoreetikute imetus praktikute vastu: „Kuidas sõandada rääkida tõlkimisest teie ees, kes te, andes endale nii valvsalt aru, kui palju on kaalul – ja mitte ainult kirjanduse saatus –, olete sellest ülevast ja võimatust ülesandest teinud oma kire, oma mure, oma töö, oma teadmise ja kaalutletud oskused. Kuidas sõandan ma hakata teie ees kõnelema, teades, et ise olen ma selles valdkonnas ühtaegu rohmakas ja kogenematu; keegi, kes kohe päris alguses, päris esimestest katsetustest peale (millest ma võin rääkida *off the record*), on vältinud tõlkija kutset, tema ilusat ja hirmutavat vastutust, tema maksujõuetust oma kohuse ja

võla ees, jäädes endamisi alati mõtlema „mitte kunagi“: „ma ei söanda kunagi, ma ei tohi kunagi, ei oska kunagi, ei tule sellega kunagi toime.“³ Anne Lange on proovinud ära mõlemad rollid – nii teoreetiku oma, kes aukartusega eemalt tõlkija tegevust vaatab, kui praktiku oma, kes tühjale õhule toetudes teeb oma „ülevat ja võimatut“ tööd. Ta on näinud tõlkimise piimapõrsaid, palsa-meerituid, peene kaamelikarvast pintsliiga joonistatuid, *et cetera*’sid ja neid, kes eemalt paistavad kärbeste moodi, nii väljast kui seest. Seepärast räägivad tema teaduslikku kuube rüütatud raamatus tegelikult kaks häält korraga – ühelt poolt proovib uurija kuidagigi kirjeldada seda, mida tõlkija teeb, kuid teiselt poolt kutsub tõlkija igal sammul uurijat korrале, meenutades talle igasuguse üldistuse piire, aidates märgata asju, mida teoreetik ei taipa vaadata, näha objekti tõlkija „sisepilguga“ ning luua seoseid kõige erinevamatest ja kokkusobitamatumatest valdkondadest pärit detailide vahel niimoodi, nagu need sünnivad – interdistsiplinaarselt! – vaid tõlkija peas.

Ja nii on tal õnnestunud seurat’like värvitäpikestega joonistada välja kolme ajaloolise tõlkija kuju konkreetses ajas oma konkreetse töö kohale kumardumas. Kuid neist punktiiridest tekib šabloon, mille piirjooni pidi iga tõlkija saab end ise välja lõigata – küsimused puudutavad järsku igat tõlkijat ennast.

Me loeme, et Kuusiku jaoks oli Milton kui autorivalik ja tema teosest vene keele kaudu tehtud proosaümberjutustus loomulik tõlketegu. Eesti rahvast oli vaja ristiusuliselt valgustada ja selle pealisülesande täideviimiseks sobisid igasugused vahendid. See võib ajada muigama, kuid miks tunduvad tänased tõlkimiseks valitavad autorid ja tõlkenormid täiesti iseenesest mõistetavad? Kui kogu Eesti kultuuri liikumist suunasid Kuusiku loometegevuse aegu Carl Robert Jakobsoni arusaamad, kes leidis, et eesti rahval on „Jumalast saadud õigus“ „õigele ja elavale ristiusule“, millele meil siis tänapäeval tegelikult arvatakse olevat Jumalast saadud õigus? Ja kui Kuusiku tõlge oli söakas ja eesrindlik, mis on praegu eesrindlik? Seletades, miks Kuusik tõlkis, nagu ta tõlkis, võtab Anne Lange appi George Steineri sõnad: „tõlkija kogu tegevusel, mis tuleb pärast esialgset usaldust (et tõlge talle ja tema lugejale midagi tähendab), on üks eesmärk: leida oma usule kate.“ Kuid mis on see usk, millele mina, täna tõlkija, katet otsin? Kas ma olen ikka nii läbipaistev, nagu ma ette kujutan? Tammsaare tahtis teha „täiseestlasena“ omakirjandust, ja tõlkis ainult selleks. Aga mida tahame meie? Kas ka minu kui tõlkija jaoks on tõlkimine leivatöö, mis on tegelikult suunatud mõne „tähtjama“ eesmärgi saavutamiseks? Või on mul, nagu Rajandil, mingeid keeleteaduslikke tõekspidamisi, millest lähtudes

³ Qu’est-ce qu’une traduction relevante? Rmt-s Quinzièmes Assises de la traduction littéraire, Arles, Actes Sud, 1988, lk 21.

ma ka tõlkides valikud langetan? Kas ma moodustan lauseid „optimalistina”, kes arvestab „aega, kohta ja muid tingimusi”? Või viin ma ellu mingit programmi?

Kolm juhtumiuuringut aitavad tõepoolest aru saada, kes eri ajalooperioodidel tõlkis, miks, millistes oludes, kellele ja kuidas. Kuid peegel, mille praktik enda eest leiab, aitab tõlkijal mõista ka iseenda juhtumit, keskmega siin ja praegu. Sest mida nägi Alice peeglitagusel maal? „Kõik need asjad, mida ta läbi peegli juba näinud oli, tundusid siin üpris tavalised ja igavad; ülejäänud oli aga sootuks teistmoodi.”⁴

⁴ Lewis Carroll, Alice peeglitagusel maal ja mida ta seal nägi, tlk Risto Järv, 1993, lk 11.